

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

19.YÜZYILDA BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ:
KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

Tuğçe ATİK

Danışman
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK

2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

19.YÜZYILDA BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ:
KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

Tuğçe ATİK

Danışman
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK

İZMİR-2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “19.Yüzyılda Bulgar Milliyetçiliğı: Kuramsal Bir Yaklaşım” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerkere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/09/2023

Tuğçe ATİK

ÖZET

Doktora Tezi

19.Yüzyılda Bulgar Milliyetçiliğı: Kuramsal Bir Yaklaşım

Tuğçe Atik

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim dalı

Tarih Programı

Bu çalışma, 19.yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan Bulgar milliyetçiliğini özellikle son yıllarda oldukça ses getiren Miroslav Hroch'un üç evreli "küçük milletler tipolojisi" bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Hroch, bu tipolojiye göre küçük Avrupa milliyetçilikleri için 4 tip tanımlamıştır; entegre tip, gecikmiş tip, ayaklanma tipi ve bölünmüş tip. Hroch'a göre Balkan milliyetçilikleri ayaklanma tipi çerçevesinde değerlendirilebilir. Miroslav Hroch'un tipolojisi milliyetçilik çalışmalarında oldukça dikkat çekmiş, ancak teorinin uygulanabilirliği mikro çalışmalarla desteklenmemiştir. Dolayısıyla bu çalışma Hroch'un teorisinin Bulgar milliyetçiliğinde ne ölçüde geçerli olduğunun irdelemesi açısından Balkan milliyetçiliğı literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın temel amacı ayaklanma tipi olarak tanımlanan Balkan milliyetçiliklerinin ortaya çıkışındaki aydın-burjuvazi-basın gibi iç sosyo-ekonomik kültürel gelişmelerin yanında Büyük Güçler'in, özellikle Rusya'nın, yarattığı dış etkilerin de önemi dikkate alarak Bulgar Milliyetçiliğini etkileyen iç ve dış faktörleri ortaya koymaktır. Çalışmada bir taraftan Bulgar milliyetçiliğini etkileyen iç ve dış etkenler kuramsal çerçeve içinde tartışmaya açılmış, diğer taraftan Bulgar kimliğinin ortaya çıkışı, bu kimliğin ulusal bir kimliğe dönüşümünü sağlayan altyapıyı ve bu hareketin bağımsızlığa ulaşmasını sağlayan koşullar incelemiştir.

Çalışmanın odaklandığı zaman aralığı Bulgar milliyetçiliğinin kültürel aşamasının başlangıcı olan 19.yüzyılın başından, Bulgaristan'ın resmen

bağımsızlığını ilan ettiği 1908 yılına kadar olan dönemdir. Bu çalışmada A, B ve C evrelerinden oluşan küçük milletler tipolojisi kuramsal çerçeve olarak kullanılmış, Bulgar milli hareketinin dönemlendirilmesi yapılmış ve bu tipolojinin Bulgar milliyetçiliğine ne ölçüde uygulanabilir olduğu sorgulanmıştır. Küçük milletler tipolojisi Balkan milliyetçiliklerini analiz etmekte kullanışlı bir çerçeve oluşturmakla birlikte Bulgar milliyetçiliğinin ve uluslararası konjonktürün kendine has dinamiklerinin de dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgar milliyetçiliği, Bulgaristan, Miroslav Hroch, küçük milletler tipolojisi

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
Bulgarian Nationalism in the 19th Century: A Theoretical Approach
Tuğçe ATİK

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
History Program

This study aims to examine Bulgarian nationalism, which has started to develop since the 19th century, in the context of Miroslav Hroch's three-phase "small nations typology", which has attracted a lot of attention in recent years. According to this typology, Hroch defined 4 types for small European nationalisms; the integrated type, the belated type, the insurrectional type and the disintegrated type. According to Hroch, Balkan nationalisms can be examined within the framework of 'the insurrectional type'. Miroslav Hroch's theory has attracted considerable attention in the nationalism studies, however its applicability is not examined with the micro studies. Hence, this study aims to contribute to the Balkan nationalism literature by investigating applicability of Hroch's theory on the Bulgarian nationalism.

The main purpose of the study is to reveal the internal and external factors affecting Bulgarian nationalism, taking into account the importance of the external effects created by the Great Powers, especially Russia, as well as the internal socio-economic cultural developments such as the intellectual-bourgeoisie-press in the emergence of the Balkan nationalisms, which are defined as the insurrectional type. In the study, on the one hand, internal and external factors affecting Bulgarian nationalism were discussed within the theoretical framework, on the other hand, the emergence of the Bulgarian identity, the background that enabled the transformation of this identity into a national

identity and the conditions that enabled this movement to reach independence were examined.

The time span that the study focuses on is the period from the beginning of the 19th century, the beginning of the cultural phase of Bulgarian nationalism, to 1908, when Bulgaria officially declared its independence. In this study, the typology of small nations consisting of A, B and C phases was used as a theoretical framework to periodize the Bulgarian national movement and to what extent this typology could be applied to Bulgarian nationalism was questioned. While the small nations typology provides a useful framework for analyzing Balkan nationalisms, it is emphasized that the special dynamics of Bulgarian nationalism and the international conjuncture should also be taken into account.

Keywords: Bulgarian Nationalism, Bulgaria, Miroslav Hroch, Small Nations Typology.

19.YÜZYILDA BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ: KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE OSMANLI YÖNETİMİNDE BULGARLAR

1.1. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI	6
1.1.1. Millet ve Milliyetçiliğin Tanımlanması Sorunsalı	6
1.1.2. Milliyetçilik Teorileri	9
1.1.3 Milliyetçiliğe Modernist Yaklaşımlar	12
1.2. OSMANLI DEVLETİ VE BALKANLAR	23
1.2.1. Osmanlı Devleti'nin Balkanları Fethi	23
1.2.2 Osmanlı Millet Sistemi ve Bulgarlar	27
1.2.3. Osmanlı Devletinin İktisadi ve Sosyal Dönüşümü ve Balkanlara Etkileri	29
1.2.4. 18.Yüzyıl'da Merkezi Otoritenin Zayıflaması ve Yeni Güç Odaklarının Ortaya Çıkması	31
1.2.5. Balkanların Dünya Ekonomisine Eklemlenmesi ve Bulgar Burjuvazi'nin Oluşumu	34
1.2.6. Milli Hareket Öncesi Bulgar İsyanları ve Göçleri	37
1.2.7. Osmanlı-Rus Savaşları ve Bulgar Göçleri	43

İKİNCİ BÖLÜM

BULGAR KÜLTÜREL UYANIŞI

2.1. BULGAR KİMLİĞİNİN KÜLTÜREL İNŞASI	49
2.1.1. Milliyetçilik Öncesi Balkanlarda Kimlikler ve Bulgar Kimliği	51
2.1.2. Bulgar Kimliğine İlk Yapılan İlk Atıflar: Paisi Hilandarski ve Sofrani	55
2.1.3. Bulgarların Kökeni Hakkında Yapılan Çalışmalar	57
2.1.4. Bulgar Dili Hakkında Yapılan Çalışmalar	59
2.1.5. Bulgarların Eğitimi	61
2.1.6. Bulgar Basınındaki Gelişmeler	73
2.2 BAĞIMSIZ BULGAR KİLİSESİ'NİN KURULUŞU	80
2.1.7. Bölüm Sonu Değerlendirmesi	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİMCİ MÜCADELE VE ULUSAL AJİTASYON

3.1. İLK BULGAR ÇETE VE KOMİTACILIK FAALİYETLERİ	89
3.1.2 Bulgar Gizli İhtilal Komitesi	96
3.1.3 Bulgar Devrimci Merkez Komitesi	105
3.2. 1875-1876 BALKAN BUHRANI	110
3.2.1. Bosna-Hersek Ayaklanması	110
3.2.2. 1876 Nisan Ayaklanması	112
3.2.3. Bulgar İsyanı'nın Araştırılması ve Avrupa'da Yansımaları	119
3.2.4. Tersane (İstanbul) Konferansı (23 Aralık 1876) ve Londra Protokolü (31 Mart 1877)	131
3.3 Bölüm Sonu Değerlendirmesi	135

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGAR MİLLİ HAREKETİNİN KİTLESELLEŞMESİ

4.1. BALKAN KRİZİNİN ULUSLARASI BOYUT KAZANMASI	136
4.2. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI	136

4.3. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI SONRASI DİPLOMATİK GİRİŞİMLER	139
4.3.1. Ayastefanos Antlaşması	139
4.3.2. Berlin Antlaşması	141
4.4. BERLİN ANTLAŞMASI SONRASI BULGARİSTAN'IN İDARESİ	145
4.4.1. Doğu Rumeli Vilayeti'nin Kuruluşu	145
4.4.2. Bulgaristan Emareti'nin Kurulması	150
4.5. BULGARİSTAN EMARETİ-RUSYA İLİŞKİLERİ	153
4.6. DOĞU RUMELİ'NİN BULGARİSTAN İLE BİRLEŞMESİ	153
4.7. BULGARLARİSTAN'IN MAKEDONYA'DAKİ YAYILMA ÇABALARI: KÜLTÜREL VE SİYASİ FAALİYETLERİ	157
4.7.1. Kültürel Faaliyetler	158
4.7.2. Makedonya'da Bulgar Siyasi Faaliyetleri	163
4.8. BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI İLANI	173
SONUÇ	176
KAYNAKÇA	181

<

KISALTMALAR

BOA	Osmanlı Arşivi, İstanbul
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
M.	Miladi
n.	not
s.	sayfa
ss.	sayfadan sayfaya

GİRİŞ

Balkanlar ya da son dönemde daha sık duymaya başladığımız şekliyle Güneydoğu Avrupa yarımadası 19.yüzyıldan itibaren Fransız Devrimi'nin etkisi ile milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıktığı ve başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Avusturya-Macaristan'ı da derinden etkileyen milliyetçi tepkilerin, isyanların oldukça yoğun şekilde yaşandığı bir coğrafyadır. Bu milliyetçi tepkilerin 1914 yılı Haziran'ında Saraybosna'daki suikast ile bir Dünya Savaşı'na neden olduğu dikkate alındığında Balkan milliyetçi hareketleri ve tepkilerinin akademik çalışmalarla irdelenmesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Üstelik bu milliyetçi hareketlerin daha Komünizm devam ederken Jivkov Bulgaristan'ında, Berlin Duvarı'nın yıkılması ile sonuçlanan Soğuk Savaş sonrasında Yugoslavya'da çok büyük insanı dramlara, soykırımlara neden olduğu dikkate alındığında dünya kamuoyunda yarattığı büyük sarsılmanın Balkanlar ve milliyetçilik konularına yönelik bilimsel çalışmaların artmasına ciddi katkı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada da 19.yüzyılın başlarından itibaren Balkanları kasıp kavuran milliyetçilik ideolojisi ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin büyük toprak kayıplarıyla parçalandığı kriz döneminin Bulgar milliyetçiliği ve milli hareketi kısmını incelemektedir. Bulgar ulusal devletinin kurulmasından çok sonraları, 1990'larda bile Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'dan çekilmesinin burada yaşayan Müslüman nüfusa etkileri düşünüldüğünde Bulgar milliyetçiliğinin hala incelenmeyi hakeden güncel bir konu olduğunu göstermektedir.

Çalışmada Miroslav Hroch'un üç evreli küçük milletler tipolojisi kavramsal ve teorik çerçeve kullanılmış ve Bulgar milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, gelişimi ve nihayetinde halk arasında kitlesel destek gördüğü ve bağımsızlıkla sonuçlandığı dönemi incelemektedir. Bulgar sorunu ve Bulgar milliyetçiliği birçok tarihçi tarafından çalışılmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri şüphesiz Hilal İncalcık'ın doktora tezi olan *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*¹ başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada İncalcık, Vidin ve Niş isyanlarının ortaya çıkmasında etkili olan sosyal, siyasal ve iktisadi dinamikleri Osmanlı arşivleri ve Bulgar tarihçilerin eserleri ile muazzam bir

¹ Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50.Yılı)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992.

uyum içinde kullanarak Bulgarların 18.yüzyılın ilk yarısından itibaren karşı karşıya kaldıkları Osmanlı Devleti'nin kötü idaresinin ve özellikle yerel yöneticilerin suiistimallerinden kaynaklanan sorunlarının net bir resmini çizmiştir. İnalçık'ın odaklandığı bu dönem (yaklaşık olarak 1840-1850) Bulgarlar arasında henüz milliyetçi fikirlerin kabul görmediği bir dönemdir. Ancak çalışma, milliyetçi fikirlerin Bulgar milliyetçi entelijansiyası ve Bulgar halkı arasında hangi koşullarda kabul gördüğünü anlamamız açısından muazzam bir başvuru eseridir. Charles ve Barbara Jelavich'in genel olarak Balkan tarihi ve milliyetçilikleri hakkında yaptığı çalışmalar da siyasi tarihin detaylı bir dökümü olması anlamında alana önemli katkılar sunmuştur. Barbara Jelavich'in *Russia's Balkan Entanglements*² ve Charles Jelavich ile ortak yayınları olan *The Establishment of the Balkan National States*³ başlıklı eserleri Balkan milliyetçiliklerinin Rusya'nın gölgesi altında nasıl gelişip serpildiğini gözler önüne sermektedir. Bulgar tarihi ve milliyetçiliği konusunda çalışan diğer bir önemli isim İngiliz tarihçi R. J. Crampton'dur. Crampton'un Bulgar tarihi üzerine 1997 yılında yayınlanan *Concise History of Bulgaria*⁴ adlı eseri başlığındaki gibi kısa değil, oldukça kapsamlı ve detaylı bir çalışmadır. Crampton'un İngilizce ve Bulgarca literatürünün detaylı taramasını yaptığı bu çalışmada Bulgarların daha Osmanlı hâkimiyetine girmeden önceki tarihleriyle başlayıp 2005 yılına kadar uzanmaktadır. Bu kadar geniş bir tarihsel dönemi bütünlük içinde sunması ve Bulgar milliyetçiliğini ulusal devletler kurulduktan sonraki seyrini gözler önüne sermesi açısından Crampton'un çalışmaları da Bulgar tarihi ve milliyetçiliği çalışanlar için oldukça kullanışlı kaynaklardır.

Bulgar tarihi konusunda çalışmalar yapan Bulgar tarihçilerinden en önemlilerinden biri aslen tıp doktoru olan ancak daha sonra tarih alanına geçerek bu alana önemli katkı sunan Nikolay Todorov'dur. Todorov'un Türkçeye çevrilen tek kitabı olan *Bulgaristan Tarihi*⁵ "burjuva tarih yazımı" olarak adlandırdığı taraflı tarih yazımına karşılık bilimsel veriler ışığında objektif bir Bulgar tarihi yazmayı

² Barbara Jelavich, **Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

³ Barbara Jelavich ve Charles Jelavich, **The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920**, University of Washington Press, Seattle and London, 1993.

⁴ R. J. Crampton, **Bulgaria**, Oxford University Press, New York, 2007.

⁵ Nikolay Todorov, **Bulgaristan Tarihi**, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979.

amaçlamıştır. Bu amacına rağmen Todorov'un eseri öznel ifadeler barındırmakla birlikte incelediği kaynaklar ve Bulgar milliyetçiliğinin gelişiminin bir analizi olarak önemini korumaktadır. Balkan krizinin diplomatik boyutuna bakıldığında Mithat Aydın'ın *Balkanlar'da İsyan, 1875-76*⁶ adlı çalışması oldukça dikkat çekicidir. Aydın bu çalışmasında Bosna Ayaklanması ile başlayan ve nihayet tüm Balkanları sarsan kriz dönemini İngiliz Parlamento tutanakları ve dönemin İngilizce kaynakları ile incelemektedir. Bulgaristan'daki Nisan Ayaklanmasının da uluslararası boyutunu da kapsayan çalışma Balkan krizindeki İngiltere başta olmak üzere Büyük Güçlerin tutumunu detaylı olarak göstermektedir. Başka bir Balkan tarihçisi Mahir Aydın'ın Bulgar komitacılık faaliyetleri ve çetelerine odaklanan makaleleri ve *Şarki Rumeli Vilayeti*⁷ adlı kitabı Bulgar milliyetçiliğini ve Osmanlı Devleti'nin tutumunu Osmanlı arşiv kaynaklarından aktarmaktadır. Bunlar tarihsel bilgi birikimi konusunda oldukça önemli kaynaklardır ancak bu çalışmalarda milliyetçilik kuramsal bir çerçeveye oturtulmamıştır. Bu çalışma Bulgar milliyetçiliği konusundaki araştırmalara kuramsal bir çerçeveden bakarak katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde görüleceği üzere Miroslav Hroch İngiltere, Fransa, Almanya, Danimarka gibi egemen Avrupalı devletlerin aksine uzun süre egemen bir milletin hâkimiyeti altında kalmış olan milletleri küçük milletler olarak adlandırmış ve bu küçük milletlerin milli hareketlerinde üç evre belirlemiştir. İlk evre olan A evresinde milletin diline, kültürüne ve tarihine dair akademik bir ilgi söz konusudur. İkinci evrede milli bilincin gelişmesine ve yayılmasına yönelik faaliyetlerde bulunan bir örgütlü bir yurtseverler grubu ortaya çıkar. Milli hareketin son evresi olan C evresinde ise milli bilinç geniş kitlelere yayılmıştır.⁸ Çalışmanın bütününde bu çerçeveye sadık kalınarak Bulgar milliyetçiliği incelenecektir.

Balkanların fethi Osmanlı Devleti'nin varlığı ve devletin imparatorluğa dönüşmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Devletin sınırlarının ilk genişlemesi devletin kurulduğu Anadolu coğrafyasında değil, Avrupa yakasında yani Balkanlar'da olmuştur. Bu durumun birçok sebebi vardır. Balkanlar'daki küçük devletlerarasındaki güç mücadeleleri Osmanlı Devleti'nin bölgede yayılmasını kolaylaştırmış ve gücünü

⁶ Mithat Aydın, **Balkanlar'da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

⁷ Mahir Aydın, **Şarki Rumeli Vilayeti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

⁸ Miroslav Hroch, **Avrupa'da Milli Uyanış**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 49-51.

toplayarak Anadolu'ya yönelmesine, bir beylikten imparatorluğa dönüşmesine hız kazandırmıştır. Her ne kadar gücünü kaybetmeye başlamış olsa da Bizans İmparatorluğu'na kafa tutamayacağıının bilincinde olan Osmanlılar Bizans ile küçük Balkan devletleri arasındaki husumetleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı iyi bilmişlerdir. Osmanlılar 1350'lerde küçük bir sınır beyliğinden yüzyılın sonlarına kadar Balkanlar ve Anadolu'da güçlü bir devlet konumuna gelmişlerdir.⁹

Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethettikten sonra bölgede uyguladığı idare yöntemleri bölgenin neredeyse 500 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını sağlamış, ancak bu yöntemler Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik ideolojisine direnememiş ve nihayetinde imparatorluğun çözülmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde dini hoşgörünün simgesi olan millet sistemi ilk dönemlerde fethedilen bölge halkının Osmanlı hâkimiyetini kolaylaştırmış ancak milliyetçilikle birlikte dini farklılıklar aynı zamanda milletin sınırlarını çizmek için de kullanışlı hale gelmiş ve dolayısıyla milli bilincin Balkan halkları arasında yayılmasının önemli bir aracı olmuştur. Bu çalışmada da görüleceği gibi Balkanlarda milli hareketlerinin ilk evresinde ruhani bağımsızlık mücadeleleri ulusal mücadeleye yönelen ilk basamak ve deneyim olmuştur.

Bulgarların kendilerini diğer topluluklardan ayrı bir topluluk olarak hissetmesi milliyetçi ideolojinin Bulgar topraklarına ulaşması sonucu değil, Rumların Helenleştirme politikalarına karşı gelişmişti. Her ne kadar 18. yüzyılın sonlarından itibaren din adamları öncülüğünde Bulgar kimliği oluşturulma amaçlı çalışmalar ivme kazanmış olsa da, bu çalışmalar bağımsız bir Bulgar milleti kurulması amacına yönelik değil, yüzyılın başlarından itibaren Ortodoks Kilisesi'nin Bulgar kültürünü ortadan kaldırma ve Helen kültürünü hâkim kılma çabasına bir yanıt niteliğindedir. Bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesi dönemi aynı zamanda Bulgar milletin tarihine, kültürüne ve diline olan akademik ilginin arttığı A aşamasıdır. Bu durum ancak 1870 yılında bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulmasından sonra değişmiş, Bulgar milli bilinci ve milliyetçilik söylemi daha kapsamlı bir hal almıştır. Bu dönemde Bulgar çeteleri kurulmuş ve Bulgar kültürüne olan akademik ilginin yerini milli ajitasyona yani küçük milletler tipolojisindeki B aşamasına bıraktığı dönem olmuştur.

⁹ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 17-18.

1870'lerden itibaren Rusya'nın ve diğer Büyük Güçlerin Balkanlar'daki siyasi üstünlük mücadeleleri Bulgar milli hareketine yeni bir boyut kazanmıştır. Balkan Buhranının bir aşaması olan 1876 Nisan Ayaklanması ve ardından gelen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Bulgar milli hareketi açısından bir dönüm noktası olmuş, Bulgar milli hareketinin C aşamasına geçmesini kolaylaştırmıştır. İsyanın bastırılması sırasında yaşanan olumsuzluklar Bulgarlar arasında ayrı bir millet olma algısının oluşmasında ve milli hareketin kitlesellik kazanmasında oldukça önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla Bulgaristan'da milliyetçi duygular ayaklanmaya değil, ayaklanma milliyetçi duygulara sebep olmuştur. Bu olaylarla sesinin Avrupa'ya duyurmayı başaran Bulgarlar, Büyük Güçler'in Rusya'nın bölgedeki etki alanını kısıtlamak için giriştiği diplomasi oyunundan karlı çıkmış ve bağımsızlığını elde edebilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE OSMANLI YÖNETİMİNDE BULGARLAR

1.1. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

1.1.1. Millet ve Milliyetçiliğin Tanımlanması Sorunsalı

Milliyetçilik çalışmaları yapmakta olan sosyal bilimcileri en çok zorlayan konulardan biri, millet ve milliyetçilik kavramlarının genel geçer bir tanımını yapmaktır. Milliyetçilik kavramının karmaşıklığı biraz da kavramın hem pozitif hem de negatif çağrışımları olmasından kaynaklanır. Örneğin, milliyetçilik, kişisel ve toplumsal aidiyet tanımlamasının bir aracı olarak görüldüğünde ya da bağımsızlık ve kurtuluş hareketlerinin itici gücü olarak yorumlandığında oldukça pozitif bir anlam taşır. Fakat diğer taraftan milliyetçilik bazen “öteki”ne karşı hoşgörüsüzlük, kendini üstün görme, düşmanlık ve diğer milletlere zulüm gibi negatif düşünce ve davranış kalıplarını da barındırır.¹⁰

Milliyetçilik alanında çalışmayı zorlaştıran bir diğer faktör de milliyetçilik çalışmalarının 1960’larda artmasıyla birlikte terminolojinin sürekli yenilenmesi ve kavramların artmasıdır. Sosyal bilimciler bazen aynı olguları tanımlamak için farklı terimler kullanırken, bazen de mevcut terimlerin anlatılmak istenen olguyu tam olarak karşılamaması nedeniyle yeni kavramlar türetmektedir. Milliyetçilik çalışmalarındaki bu kavram kargaşasına şu terimler örnek olarak gösterilebilir; etnik grup (ethnic group), etnisite (ethnicity), etnik topluluk (ethnic community), etnik kategori (ethnic category), etnik çekirdek (ethnic core), millet (nation), milliyetçilik (nationalism) milliyet (nationality), milletlik (nationhood).¹¹ Bu kavram kargaşası özellikle Batı dillerinden çeviri şeklindeki çalışmalarda daha fazla karşımıza çıkar. Örneğin etnik grup ve etnik kategori arasındaki ayrımı yapmak anadili Türkçe olan bir araştırmacı için oldukça zorlayıcı olabilir.

¹⁰ Ina Merdjanova, “In Search of Identity: Nationalism and Religion in Eastern Europe”, **Religion, State and Society**, Vol.28, No:3, 2000, s. 234.

¹¹ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: “Eleştirel Bir Bakış”**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, s. 22.

Milliyetçilik tanımı yaparken sosyal bilimciler kendilerine göre milliyetçiliğin doğuşunda en etkili ögeye göre milliyetçiliğe farklı tanımlar getirmişlerdir. Hatta milliyetçiliğin bir siyasi söylem mi, düşünce mi ya da duygu mu olduğu konusunda bile bir sonuca varamamışlardır. Çünkü milliyetçiliğin bir duygu olduğunu düşünenler kültüre, düşünce olduğunu iddia edenler aydınların rolüne, siyasi söylem olduğunu düşünenler ise siyaset ve iktidar çatışmalarına yoğunlaşmışlardır. Dolayısıyla milliyetçiliğin tanımı, çalışmayı yapanın hangi ögeye daha fazla önem atfettiğine bağlı olarak değişmektedir. Örneğin Anthony Smith milliyetçiliği bir ideolojik hareket¹², Calhoun söylem¹³, Kedourie ise bir doktrin olarak tanımlamıştır.¹⁴ John Breuilly'ye göre ise milliyetçilik bir iktidarı ele geçirme yöntemidir. İktidarı ele geçirmek isteyen grup bu amacını milliyetçi söylemlere dayanarak haklı göstermeye çalışır. Dolayısıyla milliyetçilik bir siyaset biçimidir.¹⁵ John Breuilly gibi Paul Brass da milliyetçiliği iktidarı ele geçirmek için bir “araç” olarak görür. Ancak diğerlerinden farklı olarak Brass'ın milliyetçilik çalışmalarına belki de en önemli katkısı kültürün statik bir olgu olmadığını, yani değişime/dönüşüme açık olduğunu vurgulaması ve kültür değiştikçe etnik kimliğin de yeni bir siyasi kimlikle özdeşleşebilir olduğuna dikkat çekmesidir. Siyasi seçkinler bazen etnik farklılıkları vurgulamaktan vazgeçip gruplar arası iş birliği ya da çıkar ortaklığını teşvik edebilir. Örneğin seçkinler bir dönem etnik kimliği dini türdeşlik çerçevesinde inşa etmeye çalışırken, başka bir dönem dil birliği ögesini ön plana çıkarabilir. Brass Bağımsız Bulgar Kilisesi mücadelesinde ayin dilinin Yunancadan Bulgarcaya dönüştürülmesini kültürel değişimin etnik kimliğin dönüşümüne olan etkisine örnek olarak gösterir.¹⁶

Milliyetçilik kadar millet kavramının tanımlanması da sorunludur. Bazı araştırmacılara göre milletin temeli dil, bazılarına göre kültür, bazılarına göre ise ortak tarih bilincidir. Dil ve millet arasındaki ilişkiye vurgu yapan ilk sosyal bilimci Alman

¹² Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.121.

¹³ Calhoun'a göre ulus söyleminin en önemli özellikleri; sınırları olan bir toprak ve/veya nüfus, bölünmezlik ilkesi, egemenlik iddiası, üstün bir meşruiyet kavramı, kolektif katılım, her bireyin eşit olarak ulusun parçası olduğu bilinci, ortak kültür, ezeli ve ebedi olan bir varoluş iddiası, ortak mezhep ya da ırk özellikleri, belirli bir toprakla tarihi ve/veya kutsal bağıdır. Bunlar ulus olmanın gereklilikleri değil ulusal söylemin iddialarıdır. Ulusta bu özelliklerin tümü olmayabilir ve hangisinin daha önemli olduğu ulusa göre değişir. Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2012, ss.6-7.

¹⁴ Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, ss. 71-72.

¹⁵ John Breuilly, **Nationalism and the State**, Manchester University Press, Manchester 1993, s.2.

¹⁶ Paul R. Brass, **Etnicity and Nationalism (Theory and Comparison)**, Sage Publications, 1991, ss-29-30.

filozof Johann Gottfried Herder olarak kabul edilir. Herder 1774 yılında yayınladığı *Auch eine Philosophie der Geschichte* adlı eserinde Aydınlanma döneminin evrenselciliğine karşı çıkarak aynı dili konuşan insanların diğerlerinden farklı bir topluluk, yani millet olduğu üzerinde durmuştur. Herder'e göre dil bir topluluğu anlamının en önemli aracıdır. Aynı dili konuşan insanların kendilerine özgü bir düşünce tarzı vardır. Dolayısıyla bir toplumu anlamak için atılacak ilk adım o topluluğun dilini anlamak/öğrenmektir. Herder'in milletlere bakış açısında tarih de önemli bir yer tutar. Ona göre "milletlerin zorla birbirine karıştırılması doğaya aykırıdır". Herder ve onun gibi dilin milli ruhu yansıttığını savunan Fichte Alman romantizminin öncüleri olarak kabul edilir. Herder ve Fichte millet kavramı üzerine düşünen ilk sosyal bilimciler olmamakla birlikte dil, tarih ve millet arasındaki ilişkiye yaptıkları vurgu nedeniyle romantik milliyetçiliğin inşasında önemli bir yerleri vardır.¹⁷ Ancak dilin romantik milliyetçilikteki önemini reddetmek mümkün olmasa da, 19.yüzyıl Balkan milliyetçiliklerine bakıldığında dilden ziyade dinin millet olma bilincinin gelişmesinde daha büyük etkileri olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi Bulgar milliyetçiliğinde Bulgarlar arasında dil birliği sağlanmadan önce Bulgar milleti inşasında itici gücün Ortodoks Hristiyanlık olduğu açıkça görülecektir.

Fransız tarihçi Ernest Renan 1882 yılında Sorbonne'de milliyetçilik üzerine verdiği konferansta millet olmanın en önemli koşulunun insanların özgür iradeleriyle kendilerini bir topluluğa ait hissetme istekleri olduğunu vurgulamıştır. Irk bir millet olmanın gerekliliği olamaz zira Fransa Kelt, İber ve Cermen ırklarından meydana gelmiştir. İtalya da ırk çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Hatta Renan Avrupa'daki ilk milletlerin oluşumunda ırk birliğinin önemsiz olduğunu "İlk Avrupa milletleri, kanları bilhassa karışık olan milletlerdir" şeklinde özetlemiştir. Renan dilin de millet olmanın vazgeçilmez bir koşulu olduğu fikrine karşı çıkar. Dil, birlik oluşturmak için önemlidir ancak zorunlu değildir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere aynı dili konuşur ancak aynı milleti oluşturmazlar. Renan konuşmayı yaptığı 1882 yılında dinin de milleti oluşturmada artık yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Sonuç olarak ona göre milletin oluşmasında iki temel esas vardır; ilki

¹⁷Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, ss 37-38.

bireylerin millet olma iradesi, ikincisi ise ortak geçmiş ve gelecek hayali. Renan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*Kahramanlıkla dolu bir mazi, büyük adamlar, şan ve şeref..., işte üzerine bir millet fikri kurulabilecek cemiyet sermayesi! Geçmişte müşterek şanlar, şerefler idrak etmiş olmak, halde müşterek bir iradeye sahip bulunmak, birlikte büyük işler başarmış olmak, gene böyle işler başarmak istemek, işte millet olmak için ana şartlar!*¹⁸

Din ve milletlerin arasındaki ilişkiye vurgu yapan Hans Kohn'a göre, milliyetçiliğin henüz yaygınlaşmadığı 18.yüzyılın sonlarına kadar din siyasi ve kültürel yaşamı domine eden büyük bir güçtü. Bu dönemde insan toplulukları ulusal sınırlara göre değil, inançlarına göre ayrılmaktaydı. Bu nedenle milletlerin ve milliyetçiliğin yükselişi inanç sistemlerinde bir takım değişiklikler sayesinde mümkün oldu. Dinin ulus inşasında bazen yapıcı bazen de yıkıcı etkileri oldu. Dini çatışmalar bazen milletleri zayıflattı ya da böldü. Ancak bazen de Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırlar örneğinde olduğu gibi yeni milletlerin ortaya çıkmasına sebep oldu.¹⁹ Çalışmamızın konusu Bulgar milliyetçiliğinde ise çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı bir şekilde bahsedildiği gibi Ortodoks Fener Rum Patrikhanesi'nin Bulgar kültürünü ortadan kaldırma tehlikesi ilk Bulgar milliyetçilerinin çıkış noktası olmuştur. Siyaset felsefecisi Eric Veogelin'e göre de milliyetçilik modernitenin siyasi dinlerinden biridir.²⁰ Anthony Smith "millet" kavramını "“tarihsel bir toprak ve ya anavatan üzerinde ikamet eden, müşterek mit ve anıları paylaşan, kitlesel kamu kültürüne ve tek bir ekonomiye, hak ve görevlere sahip bir insan topluluğu” olarak, milliyetçiliği ise özerklik, birliktelik ve kimlik inşa etmek için gerekli bir 'ideolojik hareket' olarak tanımlar.²¹ Dolayısıyla Smith milliyetçiliğin ideolojik boyutuna vurgu yapar.

1.1.2. Milliyetçilik Teorileri

Milliyetçilik akademik bir konu olarak sosyal bilimciler tarafından I.Dünya Savaşı'ndan hemen sonra incelenmeye başlanmış ve özellikle 1980'lerden itibaren E.

¹⁸ Ernest Renan, **Nutuklar ve Konferanslar, Millet Nedir?**, Ankara, Sakarya Basımevi, 1946, ss.110-121.

¹⁹ Merdjanova, In Search of Identity, s, 235.

²⁰ Merdjanova, In Search of Identity, s, 236.

²¹ Anthony D. Smith, **The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism**, Polity Press, Cambridge, 2000, s.20.

J. Hobsbawm, Anthony D. Smith ve Ernest Gellner gibi sosyal bilimciler milliyetçiliğin ortaya çıkışı hakkında önemli kuramsal çalışmalar yapmıştır.²²

Milliyetçiliğin akademik bir çalışma olarak görülmeye başlandığı ilk dönem olarak görülen 1918-1945 döneminde²³ sosyal bilimciler milliyetçiliğin ortaya çıkış nedenleri ve milliyetçi hareketlerin izlediği yöntemleri incelemek yerine milliyetçilik tipolojileri yaratmaya çalışmışlardır. Bu dönemin önemli isimleri olan Hans Kohn, Carlestone Hayes ve Louis Snyder milletleri “verili” (given) bir toplumsal kategori olarak kabul etmiş, milletlerin varlığı ya da kökenlerini sorgulamamışlardır. Milliyetçiliği tipoloji vasıtasıyla inceleyen ilk sosyal bilimci Carlestone Hayes’ti. Hayes milliyetçiliklerde; “insancıl, geleneksel, Jakoben, liberal, ekonomik ve kaynaştırıcı” olmak üzere farklı tipler belirlemiştir. Hans Kohn ise milliyetçilikleri “Batılı-isteğe bağlı”, ve “Doğulu- organik” milliyetçilik olarak iki gruba ayırmıştır. Kohn’a göre Batılı-isteğe bağlı milliyetçilikleri İngiltere, Fransa ve Amerika’da ortaya çıkmıştır. Doğulu-organik milliyetçilik ise folklorik öğeleri ön plana çıkaran, duygusal ve otoriter bir milliyetçilik çeşididir. Rusya ve Asya’daki milliyetçilikler bu gruba girer.²⁴ Louis Snyder, Hayes ve Kohn’un aksine tematik değil kronolojik bir yöntem izlemiş ve milliyetçilikleri tarihsel dönemlere göre gruplamıştır. Snyder’ın tipolojisinde 1815-1871 dönemi milliyetçilikleri “kaynaştırıcı”, 1871-1900 dönemi “dağıtıcı”, 1900-1945 dönemi “saldırgan”, ve son olarak 1945 sonrası “çağdaş” milliyetçiliklerdir. Snyder 1968 yılında yayınladığı bir eserinde başka bir tipoloji oluşturmuş, bu sefer milliyetçilikleri coğrafi olarak kategorilemiştir.²⁵

Milliyetçilikleri incelemek için bir tipoloji oluşturma çabası daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin Smith milliyetçilikleri etnik ve teritoryal tiplere, Breuilly ayrılıkçı, reformcu ve birleştirici tiplere ayırdıktan sonra bu üç grubu da kendi içinde farklı kategorilere ayırmıştır. Doğu Avrupa’daki milliyetçilik çalışmalarında önemli bir isim olan Peter Sugar ise, bu bölgedeki milliyetçilikleri

²² Özkırmı, Milliyetçilik Kuramları, s. 12.

²³ Milliyetçiliğin dönemlendirilmesi için bkz. Umut Özkırmı, **Milliyetçilik Kuramları: “Eleştirel Bir Bakış”**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.

²⁴ Hans Kohn’a göre İngiltere, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Amerika gibi Batı Avrupa ülkelerinde milliyetçilik politik bir olguydu ve gelecekteki ulus-devletleri meydana getirdiler. Ancak Orta ve Doğu Avrupa’da ve Asya’da milliyetçilik mevcut devletin siyasi sınırlarını etnografik talepler doğrultusunda yeniden çizmek amacıyla yükseldi. Ina Merdjanova, “In Search of Identity: Nationalism and Religion in Eastern Europe”, **Religion, State and Society**, Vol.28, No:3, 2000, s. 240.

²⁵ Özkırmı, Milliyetçilik Kuramları, ss. 57-59.

burjuva (Çekler), aristokrat (Polonya ve Macarlar), popüler (Sırp ve Bulgarlar) ve bürokratik (Türk, Yunan ve Romenler) tip olmak üzere dört gruba ayırır.²⁶ Görüldüğü gibi milliyetçilik tiplerini Kohn'un yaptığı gibi coğrafi olarak sınıflandırmak da çözüm olmamış, aynı bölgedeki milliyetçilikler için de milliyetçiliğin ortaya çıkış dinamiklerine göre farklı tipler belirleme ihtiyacı doğmuştur

Yukarıda bahsedildiği gibi II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde araştırmacılar milletleri “verili” olarak kabul etmişlerdir. Bu döneme damgasını vuran, milliyetçilik çalışmalarının en önemli isimlerden biri olan Hans Kohn'a göre milliyetçilik fikri ve milliyetçiliğin ilk biçimleri milliyetçilik çağından önce ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik fikri antik Yunan ve Yahudi uygarlıklarının ortak köken duygusuna sahip gruplarına kadar gider. Bu duygu Avrupa'da Rönesans ve Reform ile tekrar canlanmıştır. Ancak bu dönem, Ortaçağ düzeninin bozulmasıyla ulusal özellikler belirginleşmiş olsa da milliyetçilik çağı olarak değerlendirilemez. Çünkü 17. yüzyılın başlarında bile Batı Avrupa'nın millet temelli devletleri kendilerini Hristiyan dünyasının bir parçası olarak görüyorlardı. Millet özelliklerinin oluşması yüzyıllar süren bir süreç olmasına rağmen, milliyetçiliğin belirginleşmesi ancak milliyetçilik çağında gerçekleşti.²⁷ Kohn milletlerin kadimliğini kabul etmekle birlikte milliyetçiliğin görece yakın bir tarihte belirgin hale geldiğini öne sürerek ilkçi ve modernist bakış açılarının ortasında yer almış, yani etno-sembolcü gruba daha yakın durmuştur.²⁸

Özkırmılı'nın milliyetçilik çalışmalarının ikinci dönemi olarak kategorilediği 1945-1990 arası dönemde milletlerin ve milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığına dair yapılan tartışmalar doğrultusunda iki grup ortaya çıkmıştır; ilkçiler (primordialistler) ve modernistler. İlkçilerin ilk göze çarpan özelliği milletleri eski çağdan beri var olan doğal yapılar olarak görmeleridir. İlkçi yaklaşımlar da kendi içerisinde “doğalcı”, “kültürel” ve “biyolojik” olmak üzere üç gruba ayrılır. İlkçi-doğalcı (Eskilci)

²⁶Özkırmılı, Milliyetçilik Kuramları, ss. 76-77.

²⁷ Merdjanova, In Search of Identity, s, 240.

²⁸ Milliyetçiliğin tanımı kadar ne zamandır var olduğu da yine sorunlu bir tartışmadır. Bu tartışma özellikle 1960'lerden itibaren önem kazanmıştır. Bu Milliyetçiliğin modern dönemde mi ortaya çıktı yoksa daha önceki dönemlerde de var olup olmadığı sorusu milliyetçilik çalışmalarını iki ana gruba ayırmıştır; modernistler ve ilkçiler (primordialistler). Daha sonrada ise bu tartışmada iki grubun ortasında etno-sembolcüler olarak adlandırılan bir yeni grup eklenmişti. Ancak bazen bu son grup ilkçiler kategorisine de dâhil edilir. Bakınız; Umut Özkırmılı, **Milliyetçilik Kuramları: “Eleştirel Bir Bakış”**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, ss.73-75.

yaklaşımına göre insanlar bir aileye doğdukları gibi bir etnik grubun içerisinde doğarlar ve milliyetçilik tat alma, görme duyuları, konuşma yeteneği gibi doğaldır. İnsanların farklı etnik gruplara ayrılması da bu farklılıkların doğal bir parçasıdır. Bu yaklaşıma göre milliyetçilik insan yaşamında her daim var olmuştur. Bu milliyetçilik anlayışı özellikle 19.yüzyılda çok baskın kullanılmış ve dolayısıyla milletlerin kadimliğini desteklemek için tarihçilere de büyük iş düşmüştür. Kültürel ilkçi grup, etnik bağluluklarda inancın önemine vurgu yapar. Bu inanç bireylerin dil, din ve ortak geçmiş gibi öğelerin çok eskiden var olduğuna duyulan inançtır. Kısacası bu gruba göre kültürün varlığına olan inanç etnik grubu oluşturur. Biyolojik-İlkçi grup ise milletin temellerini biyolojik bağlarda ararlar. Bu görüşe göre insanlar üremede başarılı olmak için kendilerine yakın, aralarında kan bağları oldukları ya da olduğunu düşündükleri kişilerle eşleşerek üremeye çalışırlar. Bunun sonucu olarak etnik gruplar ailelerin uzantısı olarak görülmüştür.²⁹

İlkçi grubun içinde Anthony D. Smith gibi isimlerin yer aldığı, milletlerin doğallığı konusunda iddialı olmayan ancak milletlerin milliyetçilikten çok öncesinde de var olduğunu iddia eden bir grup da vardır Ancak genel olarak İlkçilere göre milletlere Orta Çağ'da bile rastlanabilir. Milletleri yöneten seçkinler ve yönetim biçimleri değişse bile milletin temel özellikleri olan ortak tarih, dil ve kültür değişmez. Hatta millet, milliyetçi prensin öpücüğüyle uyandırılacak bir prensese benzetilmiştir.³⁰

1.1.3 Milliyetçiliğe Modernist Yaklaşımlar

Bu dönemde özellikle 1960'lerden itibaren milliyetçilik çalışmalarına modernist yaklaşımlar hâkim olmuştur. Önceki dönemin aksine bu dönemde milliyetçilik “verili” olarak kabul edilmemiş, sosyal bilimciler milliyetçiliğin doğası ve kökenlerine dair sorular sormaya başlamışlardır. Modernist yaklaşımı benimseyen milliyetçilik araştırmacıları genellikle toplumları “geleneksel toplum”, “geçiş toplumu”, ve “modern toplum” olmak üzere üç gruba ayırmışlardır. İşlevselciler olarak adlandırılan bu gruba göre milliyetçilik toplumun sıkıntılı geçiş dönemlerinde

²⁹ Anthony D. Smith, **Nationalism and Modernism**, Routledge 2003, ss.150-152.

³⁰ Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, ss.71-81.

istikrar ve iyileşmeyi sağlayan bir işlevi vardır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre milliyetçiliğin kriz dönemlerinde çıkması tesadüf değildir.³¹

Modernistleri diğer gruplardan ayıran en önemli özellikleri milletleri ve milliyetçiliği modern döneme özgü dolayısıyla yakın bir zamanda ortaya çıkmış olgular olarak görmeleridir. Bu yaklaşıma göre milliyetçiliğin ortaya çıkması sanayileşme, kapitalizm, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme ve laiklik gibi modern döneme ait süreçlerin ve gelişmelerin sonucudur. Milliyetçilik bu süreçlerden bağımsız düşünülemez. Milliyetçiliğin eski çağlarda ortaya çıkmamasının sebebi modern dönemdeki siyasi, ekonomik ve toplumsal koşul ve imkânların olmamasıdır.

Modernistlere göre “Milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil.”³² Her ne kadar ortak noktaları milletlerin modern döneme ait bir olgu olduğu olsa da, modernist yaklaşımı benimseyen araştırmacılar arasında milliyetçiliğin hangi dinamiğin sonucunda ortaya çıktığı konusunda belirgin farklar ve tartışmalar vardır. Modernist milliyetçilik çalışmalarının hepsinden bahsetmek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak 1960’larda üretilen ve hala etkisini yoğun bir şekilde sürdüren bazı modernist yaklaşımlar oluşturulmuş milliyetçilik çalışmalarından bahsetmek bu grubu anlamak açısından faydalı olacaktır. Bu çalışmada modernistlere örnek olarak milliyetçilik çalışmalarında en çok atıf yapılan Eric J. Hobsbawm, Ernest Gellner ve Benedict Anderson’a vurgu yapılacaktır, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturulan Miroslav Hroch ve onun “küçük milletler tipolojisi” ise ayrı bir bölümde incelenecektir.

1.1.3.1 Ernest Gellner

Ernest Gellner, ilk basımı 1983 yılında yapılan “Uluslar ve Ulusçuluk” adlı kitabında milliyetçiliği “siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasi bir ilke” olarak tanımlar. Milliyetçi duygu da bu ilkenin çiğnenmesine duyulan kızgınlık, ya da tam aksi, bu ilkenin yerine gelmesinden duyulan tatmin duygusudur. Bir devletin siyasi sınırları milletin tüm üyelerini kapsamadığında ya da devletin sınırları içinde o millet haricinde yabancılar olması durumunda milliyetçi duygu

³¹ Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, ss. 60-61.

³² Eric J. Hobsbawm, **Milliyetler ve Milliyetçilik; Program, Mit Gerçeklik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s.24.

çiğnenmiş olabilir. Ayrıca ulus, milliyetçilik iddiası olmayan imparatorluk gibi devletlerin içinde de yaşıyor olabilir. Yöneten azınlığın ve yönetilenlerin farklı milletlere ait olması da yine milliyetçi duygunun çiğnenmesinin bir başka nedeni olabilir.³³ Gellner, ilkçilerin iddia ettiği gibi milletlerin insan uzuvları gibi doğal bir özellik olduğu fikrine karşı çıkar. Milliyetçiliğin hep var olan ve var olacak doğal bir olgu gibi algılanmasının nedeni geçmişe modern dünyadan bakmaktır. Diğer bir deyişle eskiden beri herkesin belirli bir millete ait olduğu görüşü anakronik bir bakış açısidir. Oysaki insanların bir millete ait olma duygusunun olmadığı uzun bir tarihsel süreç vardır. Devletler ve milletlerin ortaya çıkışı bir zorunluluk değil, koşulların bir sonucudur. Ancak devletlerin ve milletin ortaya çıktığı koşullar aynı koşullar değildir. Dolayısıyla ikisi birbirinden bağımsız olarak var olabilir. Millet olmadan devlet ve devlet olmadan millet olabilir.³⁴ Burada Gellner devletsiz milletlere vurgu yapar.

Gellner'e göre toplulukların millet olması önemli iki koşul vardır. İlki kültürdür. Topluluktaki insanlar aynı kültürü paylaşıyorsa aynı millet olabilirler. İkincisi ise topluluktaki insanların birbirlerini milletin üyesi olarak kabul etmesidir. Yani Gellner'e göre "ulusları insanlar yaratır". İlk durum kültürel ikinci durum iradidir.³⁵

Gellner'in milliyetçilik çalışmalarına yaptığı en büyük katkılardan biri milliyetçiliğin hangi koşullar altında ortaya çıktığı konusundaki yaklaşımıdır. Ona göre milliyetçilik sanayi döneminde ortaya çıkmıştır. Çünkü devletin varlığı en çok bu dönemde belirginleşmiştir. Avcı-toplayıcı topluluklar devletin siyasi iş bölümüne ihtiyaç duymayacağı kadar küçüktür. Dolayısıyla devlet bu topluluklarda zorlayıcı bir güç olmaktan uzaktır. Tarım topluluklarında devlet vardır ancak gücü ve etkinliği değişkendir. Ancak sanayi toplumuna gelindiğinde devletin varlığı kaçınılmazdır. Sanayi toplumları büyük toplumlardır ve işbölümü ve işbirliği kaçınılmazdır. Bu işbölümü ve işbirliği de ancak devletin varlığının baskın olmasıyla sağlanabilir. Sonuç olarak güçlü bir devlet varlığı olmadan milliyetçilik söz konusu olamaz.³⁶

Tarım toplumlarında milletin ve milliyetçiliğin ortaya çıkmamasının en önemli sebeplerinden biri bu toplumlarda kültürel türdeşliğin mümkün olmamasıdır. Tarım

³³ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Hil Yayınları, 1992, s.19.

³⁴ Gellner, **Ulusçuluk**, ss. 27-28.

³⁵ Gellner, **Ulusçuluk**, s. 28.

³⁶ Burada güçlü devlet ile kastedilen merkezi devlettir. Gellner, **Ulusçuluk**, ss. 25-26.

toplumlarında okuryazarlık ancak belirli zümrelerdeki insanların, genellikle yönetici tabakanın sahip olduğu bir özelliktir. Okuryazarlık oranının yüksek olması kültürel birikim için oldukça önemli bir etkidir. Ayrıca bu toplumlarda yöneten ve yönetilen genellikle aynı dili bile konuşmazlar. Aynı dili konuşsalar bile yöneten-yönetilen ayrımını keskinleştirmek için kendilerini başka bir grupla tanımlamaya eğilimlidirler. Buna örnek olarak Gellner 19.yüzyılın başlarında Tunus'taki yöneticilerin Türkçe bilmediğini ancak kendilerini Türk olarak görmelerini verir. Aynı şekilde ruhban sınıfının kendi ayrıcalıklı konumunu korumak için ayinleri halk dilinden farklı dillerde gerçekleştirir. Aynı kültürden olan topluluklarda ortaya çıkan bu yatay bölünme imparatorluklar için halkın yönetimini kolaylaştırır. Ancak insanların kültürü temel olarak gruplaşmalarının önünde büyük bir etkidir.³⁷ "...tarım toplumunun toplumsal örgütlenmesi ulusçu ilkeye yani siyasal ve kültürel birimlerin birbirleriyle çakışmalarına ve her siyasal birimin türdeş ve eğitim yoluyla aktarılan bir kültüre sahip olmasına elverişli değildir."³⁸ Ancak tarım toplumlarının aksine, sanayi toplumları hareketli ve eşitlikçidir. Ayrıca sanayi toplumunda yoğun bir iş bölümü vardır. Sanayi toplumlarında örgün eğitimin yaygın olması beraberinde evrensel standartlaşmayı ve kültürel türdeşleşmeyi de getirir.³⁹

Sanayileşmiş ve merkezileşmiş devletin milliyetçiliğe en büyük katkısı kültürel türdeşleşmeyi mümkün kılan örgün eğitimi sağlamasıdır. Devletin örgün eğitimdeki amacı sanayi için gerekli uzmanlaşmış işgücü yaratmaktır. Ancak sonuçlarından bir tanesi tarım toplumlarında mümkün olmayacak derecede kültürün türdeşleşmesiydi. Balkan milliyetçiliklerine baktığımızda da anadilde eğitim mücadelesinin milli bilince ve milli harekete yaptığı katkı yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bu bağlamda kültürel türdeşlik milliyetçiliğin sonucu değil nedenidir. Yani milliyetçilik sanayi toplumunun getirdiği kültürel türdeşliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Gellner Marksist kuramın iddia ettiğinin aksine toplumu yatay farklılaşmaya itenin sanayi toplumları değil, tarım toplumları olduğunu iddia eder. Sanayi toplumları ise sınıflar arası farklılaşmayı değil, uluslararası farklılaşmayı güçlendirmektedir.⁴¹

³⁷Gellner, Ulusçuluk, ss. 31-36.

³⁸Gellner, Ulusçuluk, ss. 80.

³⁹ Gellner, Ulusçuluk, s. 59

⁴⁰Gellner, Ulusçuluk, s. 80.

⁴¹ Gellner, Ulusçuluk, s. 37.

Gellner'in en dikkat çekici tespitlerinden biri milletlerin milliyetçiliği değil, milliyetçiliğin milletleri oluşturduğu yorumudur. Milliyetçilik önceden var olan kültürün içinden seçim yapar ve genellikle bu kültürü dönüştürür. Milliyetçilik kültürel öğeleri dönüştürerek, değiştirerek bazen icat ederek bazen de yeniden canlandırarak milleti oluşturur. Milliyetçiliğin koruduğunu ya da canlandırıldığını iddia ettiği kültür tanınmayacak hale gelmiş durumda ya da kendi icadı da olabilir.⁴²

Gellner, modern öncesi dönemdeki küçük birim ve imparatorluklardan ulus-devletlere geçiş sürecinde beş evre olduğunu iddia eder. Buna göre;

1- Çıkış Çizgisi: Bu evrede etnik farklılıklar belirgin değildir. Etnisiteyle siyasi meşruluk arasında hiçbir bağ yoktur.

2- Milliyetçi Başkaldırı: Siyasi yapı ve sınırlar pek değişmese de etnisite önem kazanmaya başlamıştır.

3- Milliyetçi Başkaldırışın Zaferi: Bu evrede çok etnik gruplu imparatorluk çöker, hanedanlık ya da dine dayalı meşruiyet önemini kaybeder. Milliyetçilik tek meşruiyet kaynağı haline gelir. Ancak bu devletler içerisinde hala pek çok etnisite barındırdığından sorunlar devam eder.

4- Gece ve Sis: Bu evrede siyasi ve coğrafi sınırlar içinde etnik türdeşlik yaratılmaya çalışılır. Kullanılan yöntem ise katliamlar ve zorunlu göçlerdir.

5- Endüstrileşme sonrası: Milliyetçilik, refah düzeyinin yükselmesi ve kültürel homojenliğin büyük ölçüde sağlanması ile şiddetini kaybeder ama ortadan kalkmaz.⁴³

1.1.3.2 Hobsbawm

Modernizmin önde gelen isimlerinden Eric Hobsbawm millet kavramının tanımlanmasının problemlili olması dolayısıyla milleti “kendilerini bir “millet”in üyeleri olarak gören yeterli büyüklükteki insan toplulukları” olarak kabul eder.⁴⁴ Bu anlamda Renan'ın 1882'de ortaya koyduğu insanların özgür iradesiyle bir arada yaşama isteği sonucunda oluşan millet kavramına vurgu yapmış olur. Ancak Hobsbawm'ın milliyetçiliğe bakış açısı daha çok Gellner ile benzer. Gellner gibi Hobsbawm da milletin bir yakın zaman olgusu olduğu ve milletlerin milliyetçiliği

⁴²Gellner, Ulusçuluk, s. 106.

⁴³ Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss.45-51

⁴⁴ Hobsbawm, Milletler ve Milliyetçilik, s.23.

değil, milliyetçiliğin milletleri meydan getirdiği görüşündedir. Ancak Gellner'i milli hareketi incelerken sadece hükümetler ya da milliyetçi aktivistleri dikkate alıp sıradan insanların milliyetçilik ve millet hakkındaki görüşlerini göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirir. Bunun dışında Hobsbawm'a göre milli kimlik toplumun farklı tabakaları tarafından farklı algılanabilir, milli kimlik diğer kimlikler arasında değer kaybedebilir ya da kazanabilir ve dahası milli kimliği oluşturan öğeler zaman içinde değişebilir ya da farklı coğrafyalarda farklı şekillerde var olabilir. Dolayısıyla Hobsbawm milli kimliğin öneminin ve içeriğinin değişkenliğine vurgu yaparak milliyetçilik çalışmalarında bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.

İlk basımı 1990 yılında yapılan ve bir dizi konferans dayanan *Milletler ve Milliyetçilik* adlı kitabında Hobsbawm milliyetçilik hakkındaki görüşlerini keskinleştirmiş ve şöyle özetlemiştir;

- 1- Milliyetçilikte politik birim ile milli birim uyumlu olmalıdır.
- 2- Millet asli ve değişmez bir olgu olmayıp, yakın bir döneme, modern teritoryal devletlerin olduğu döneme ait bir olgudur.
- 3- Milletler sadece bir millet ya da yurttaş devleti kurma özlemiyle değil, bunun yanında teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir aşaması olarak var olmuşlardır.
- 4- Milliyetçilik tepeden oluşturulmuştur ancak sıradan insanların umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde analiz edilmelidir.⁴⁵

1.1.3.3 Benedict Anderson

Modernist akımın önemli isimlerinden olan Benedict Anderson, milli bilincin oluşmasında “matbaa kapitalizmi”ne yaptığı vurgu ile ön plana çıkmaktadır. İngilizce ilk basımı 1983 yılında yapılan *Hayali Cemaatler* adlı çalışmasında Anderson milleti “hayal edilmiş siyasal bir topluluk” olarak tanımlar. Ona göre;

“[Ulus] Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.”

Ancak Anderson ulusun hayal edilmiş bir cemaat olduğunu iddia etse de, Gellner'in ulusların “icat edilmiş” olduğu fikrine karşı çıkar. Çünkü ulusların icat

⁴⁵ Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, ss. 24-26.

edilmiş olduğu fikri onların “uydurma” ya da “sahte” olduğu imasını taşıır. Oysa önemli olan ulusların gerçek ya da sahte olması değil, nasıl hayal edildiğidir.

Anderson milliyetçilik kadar milletin de bir kültürel yapım olduğunu, bu olguyu anlamak için tarihsel varlığını nasıl kazandığını, zaman içinde anlamının nasıl değiştüğünü ve kişide nasıl bu kadar derin duygular uyandırdığını anlamanın önemine vurgu yapar. Anderson milliyetçiliğin liberalizm ya da faşizm gibi kavramlarla değil, “akrabalık ve din” gibi olgularla birlikte düşünülürse daha kolay anlaşılabilceğini iddia eder.⁴⁶ Dolayısıyla Anderson milliyetçiliği rasyonel değil duygusal bir olgu olarak görmektedir.

Anderson, milli bilincin oluşması ve yaygınlaşmasında basılı yayınların artmasına ayrı bir önem atfeder. Bu olgu için “matbaa kapitalizmi” kavramını kullanır. Avrupa’da 1500’lerden itibaren basılı yayınlardaki artış halk dillerinin öneminin artması ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁴⁷ Matbaa kapitalizminin bu başarısı insanlar arasındaki iletişimi kuvvetlendirmiş, dillerin standartlaşmasını hızlandırmış ve bir iktidar dili yaratılmasına olanak sağlayarak milli bilincin yaygınlaşmasına hız kazandırmıştır.⁴⁸

Matbaa kapitalizmi konusunda gazeteler ayrı bir öneme sahiptir. Kitabın aksine etkisi kısa süren ancak çok fazla sayıda satılan önemli bir araçtır. Etkisi kısa sürmesine rağmen gazetenin asıl başarısı birçok insan tarafından eş zamanlı olarak tüketilmesi, dolayısıyla “kitlese bir ayini” mümkün kılmasıdır. Gazeteler sayesinde insanlar hayali bir dünyanın etrafında birbirinden habersiz aynı olaya odaklanmakta ve aynı şeyleri düşünmektedir.⁴⁹

Anderson’un milliyetçilik kuramının en çok dikkat çeken ve eleştirilen yönü milliyetçiliğin yayılma şekline dair olan görüşüdür. Anderson’a göre milliyetçilik Latin Amerika’daki sömürgelerde ortaya çıkmıştır. Burada yine basılı yayınların sayısındaki artış önemli olmuştur. Anderson’un “criollo” yayıncılar olarak tabir ettiği Avrupa-Amerikalı yayıncılar gazeteler aracılığıyla milli bilincin gelişmesine önemli katkı sağlamışlardır.⁵⁰

⁴⁶Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Metis Yayınları, 1995, ss.19-21.

⁴⁷Anderson, Hayali Cemaatler, , ss. 53-54.

⁴⁸Anderson, Hayali Cemaatler, ss. 59-60.

⁴⁹Anderson, Hayali Cemaatler, ss. 49-50.

⁵⁰Anderson, Hayali Cemaatler, ss. 79.

Anderson’a göre milliyetçilik Amerika ve Avrupa’da ortaya çıktıktan sonra dünyanın diğer bölgelerinde kopyalanarak ulaşmıştır. Ancak bu noktada post-kolonyal milliyetçilik çalışmalarının önemli isimlerinden Partha Chatterjee tarafından eleştirilmiştir. Chatterjee milliyetçiliğin Avrupa siyasi tarihinin bir ürünü olduğunu kabul etmekle birlikte Benedict Anderson’un ileri sürdüğü gibi milliyetçiliğin Amerika ve Avrupa’dan kopyalanarak dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı fikrine karşı çıkar. Chatterjee’ye göre Anderson’un bu tezine inanmak post kolonyal dünyadaki sömürge karşıtı mücadeleleri ve milliyetçi hareketlerin önemini göz ardı etmektir.⁵¹ Chatterjee sömürge karşıtı milliyetçiliklerin önemine yaptığı vurgu yerinde olmakla birlikte, Anderson’un asıl vurgu yapmak istediği nokta milliyetçiliklerin birebir kopyalanması değil, “matbaa kapitalizmi” gibi modern araçlarla dünyanın farklı bölgelerine örnek teşkil edebileceği fikridir. Bu çalışmanın konusu olan Balkan coğrafyasında ve Bulgar milliyetçiliği özelinde bakıldığında Fransız İhtilali’nden sonra milliyetçiliğin Rumlardan Sırlara ve oradan Bulgarlara domino etkisi şeklinde ulaştığını görmek mümkündür. Ancak bu olgu, milliyetçiliğin birebir kopyalandığını değil, ulaştığı coğrafyanın farklı dinamiklerine göre kendi yöntemlerini belirlediğini göstermektedir.

1.1.3.4 Miroslav Hroch ve “Küçük Milletler” Tipolojisi

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan ve son yıllarda milliyetçilik çalışmalarında en çok ses getiren çalışmalardan biri Çek asıllı tarihçi Miroslav Hroch’un iki aşamalı üç evreli “küçük milletler” tipolojisidir. Hroch’un milliyetçilik tartışmalarına yaptığı en büyük katkının onun milli hareket ortaya çıkmadan önce ortaya çıkan ve “A aşaması” olarak adlandırdığı bir aşamaya yaptığı vurgudur. Milliyetçi hareketleri incelerken kültürel birikime ilk vurgu yapan sosyal bilimci Hroch olmamakla birlikte daha henüz ortada milli bir hareket hatta milli bilinç yokken geleceğin milli hareketini önceleyen bir akademik ilgi dönemine yapılan vurgu Hroch’un tipolojisinin önemli ve güçlü yanıdır.

Hroch, milleti ezeli ve ebedi yapılar olarak gören primordialist bir bakış açısıyla tanımlamaz ancak milletlerin oluşmasını sağlayan nesnel bağ ve ilişkilerin

⁵¹ Partha Chatterjee, **Ulus ve Parçaları**, İletişim Yayınları, 2002, ss.19-21.

orta çağdan itibaren oluşmaya başladığını kabul eder. Dolayısıyla milleti uzun bir tarihsel sürecin ürünü olarak görür.⁵² Ayrıca “küçük milletler” kavramı niceliksel değil nitelikselidir. Küçük milletler egemen olmayan etnik grupların milli hareketidir. Fransa, Hollanda Portekiz gibi millet-devletlerin aksine, küçük milletlerin kendine ait bir hâkim sınıfı ya da soylu zümresi yoktur. Kendi dillerindeki edebi gelenek de eksik ya da kesintiye uğramıştır.⁵³ Hroch’un belirlediği ilk aşamadan ilki olan A aşamasında milletin dili, kültürü ve tarihi hakkında çalışmalar yapan entelektüeller ortaya çıkar ancak bu entelektüeller genellikle geniş çaplı bir etkiye sahip değildir. Hatta birçoğu toplumdan yalıtılmıştır. Yaşadıkları bölgeye ve içinde yaşadıkları topluluğa dair yaptıkları çalışmalar Aydınlanma tarzı bir merakla ortaya koyulmuş çalışmalardır. Bu dönemde herhangi bir ajitasyon faaliyeti olmuş olsa bile örgütlü değildir ve etkisi çok sınırlıdır.⁵⁴

A aşamasındaki entelektüel ilgi ile C aşamasındaki milli hareketin kitleselleşmesi arasında Hroch’un milli ajitasyon ya da B evresi olarak adlandırdığı “tayin edici” bir aşama daha vardır. İşte bu dönem milli bilincin “mayalandığı” dönemdir. Milli bilincin yayılmasını görev bilen yurtseverler topluluğu ortaya çıkar. Kültürel çalışmalar devam eder, ancak artık milli bir karakter de kazanmıştır. Her milli hareket C aşamasına ulaşmayabilir. Hareketin C aşamasına ulaşması B aşamasının başarısıyla mümkün olduğundan, B aşaması oldukça önemlidir.⁵⁵ B aşamasının hızlanmasında ve başarılı olmasında B aşamasında ortaya çıkan yurtseverlerin toplumsal konumu da önemlidir. Hroch’a göre yurtseverlerin kırsal kesimden ya da köylerden gelmesi B aşamasına geçişi ya da başarılı olmasını olumsuz yönde etkileyebilir.⁵⁶ İncelediği örneklerde B evresinde ortaya çıkan yurtseverlerin toplumsal kökenlerini inceleyen Hroch, B evresinin başarılı olması için gerekli ve vazgeçilmez bir toplumsal gruptan söz edilemeyeceği sonucuna varmıştır. Ancak bazı toplumsal grupların milli hareketin B evresine katılımının C evresine geçişini hızlandığını da gözlemiştir.⁵⁷

⁵²Hroch, Milli Uyanış, s. 10.

⁵³Hroch, Milli Uyanış, s. 11.

⁵⁴Hroch, Milli Uyanış, s. 50.

⁵⁵ Hroch, Milli Uyanış, ss. 51-52.

⁵⁶ Hroch, Milli Uyanış, s. 241.

⁵⁷ Hroch, Milli Uyanış, s. 237.

Hroch, özellikle milli ajitasyonun hangi şartlarda kabul gördüğü ve kitlesel harekete dönüştüğü üzerinde odaklanır. Bunu açıklamak için de belli başlı sorular sorar;

Hareketin liderleri kimlerdi, amaçları nelerdi?

A evresi yurtseverlerini milli ajitasyona iten sebepler nelerdir?

Milli hareket nasıl ve hangi koşullar altında siyasal sosyal ve kültürel amaçlarına ulaşabildi?

Bu soruları yanıtlarken Hroch incelediği örneklerden yola çıkarak şu sonuca varmıştır;

Milli ajitasyona başlama kararı bildiğimiz tüm örneklerde, eski ilişkilerin az ya da çok alt üst olduğu, eski değerlerden kuşkuya düşüldüğü, siyasi iktidarın eski dini meşruiyetine meydan okunduğu bir dönemde, eski rejimin kriz koşullarında verilmiştir.

Analizin özellikle aşağıdaki kısmı Bulgar milli hareketini tahlil ederken oldukça önemli bir noktaya temas etmektedir;

*Yönetici elitler -ya da bazı üyeleri- eski rejimin bu krizine fermanlarla, yukarıdan aşağıya uygulanacak sistemli bir modernleşme çabası ile karşılık verdi. Reformların dolaysız sonuçları elbette mevcut ilişkilerin ve kesinliklerin biraz daha bozulması ve dolayısıyla da kimliğin parçalanması oldu.*⁵⁸

Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi Osmanlı Devleti Balkanlardaki sorunları çözmek için birçok reform hareketine girişmiş, ancak bu reformların pratikte uygulanamaması ve özellikle Tanzimat'ın vaatlerinin yerine getirilmemesi Bulgar halkının Osmanlı hükümetine olan güvenini oldukça sarmıştır. Devletin halkın çıkarlarını, haklarını koruyamadığı ve güvenliğini sağlayamadığı noktada Bulgar milli kimliğinin inşası hızlanmıştır.

Son olarak Hroch'un tipolojisindeki C aşaması milli hareketin kitleselleştiği aşamadır. Bu aşamada milli bilinç artık sadece entelektüeller ve yurtseverler ile sınırlı değil, halkın geneline yayılmıştır. Örneğin Hroch incelediği örneklerin çoğunda köylülerin milli harekette aktif rol almasının ancak C evresinde mümkün olduğunu saptamıştır. Köylülerin feodal ilişkilerden rahatsız olmasına rağmen milli hareketlerin B evresinde aktif rol almamasının nedenlerinden biri, B evresi yurtseverlerin köylülerin anlayabileceği ve köylülerin çıkarlarına hizmet eden bir milli programları olmamasıdır. Köylülerin çıkarlarını hesaplamaları için belirli bir eğitim düzeyine sahip

⁵⁸Hroch, Milli Uyanış, s. 12.

olması gerekliliği de bu durumun nedenlerinden biridir. Ayrıca eğitimin yanında köylülerin toplum algısının sekülerleşmesi de önemlidir.⁵⁹

Tüm bunların yanında Hroch ekonomik faktörlerin de milli bilincin gelişmesinde etkili olduğunu düşünerek 2 aşama belirlemiştir. Hroch'a göre bir milli hareketin B evresi (yani yurtseverlerin milli ajitasyon misyonu ile milli harekete katılmasının) kapitalizmin bu toplumda henüz yeni doğduğu dönemde mi (1.aşama) yoksa gelişip yerleştiği dönemde mi (2.aşama) başladığı oldukça önemlidir. Hroch incelediği milli hareketlerin çoğunda A aşamasının genellikle feodal üretim ilişkilerinin ve mutlaki rejimlerin baskın olduğu 1.aşamada, milli hareketin kitlesellik kazandığı C evresinin ise kapitalizmin gelişip yayıldığı 2.aşamada gerçekleştiğini saptamıştır. Ancak milli hareketin kitlesel destek kazanması bazen 1.aşamada da görülebilir. Bu örneklerden yola çıkarak Hroch küçük Avrupa milliyetçi hareketleri için dört tipten oluşan bir tipoloji oluşturmuştur. Buna göre;

Entegre tip: Bu tipte B evresi tamamen kapitalizmin yeni olduğu 1.aşamada tamamlanmıştır. C evresinin ise hangi aşamada olduğu önemli değildir. Bu tipte yurtseverlerin ajitasyonları feodalizme ve mutlakiyete karşı bir mücadele şeklindedir. Milli program devrim sırasında oluşturulmuştur ve bu nedenle demokratiktir.

Gecikmiş Tip: B aşaması siyasal ve endüstriyel devrimin öncesinde başlamıştır. Ancak C aşamasına geçiş ancak bir işçi sınıfı hareketinin başlamasıyla mümkün olabilmiştir. Diğer bir deyişle bu tipte milli hareketin kitleleşmesi işçi sınıfı mücadeleleri ile iç içe geçmiştir.

Ayaklanma Tipi: Bu tipte C aşamasına kapitalizmin henüz yerleşmediği bir dönemde geçilmiştir. Yani milli hareket feodal üretim ilişkilerinin sürdüğü bir ortam kitlesellik kazanmıştır. Milli hareket egemen güce karşı silahlı mücadele şeklinde sürerken feodalizme karşı köylü ayaklanması özelliklerini de devam ettirmektedir. (Konumuz gereği biz özellikle bu tip üzerinde duracak, analizimizi bu tip üzerinden yapacağız.)

Bölünmüş Tip: Milli hareketin bu türünde B aşaması olarak adlandırılan “milli ajitasyon” liberal anayasal sisteme geçildikten sonra, kapitalist üretim ilişkilerinin

⁵⁹Hroch, Milli Uyanış, ss. 233-235.

hâkim olduğu toplumlarda görülmektedir. C evresine çok geç girilmiş, ya da hiç girilmemiş olabilir.⁶⁰

Hroch tipolojisinin işlerliğini test etmek için karşılaştırmalı yöntemin önemine vurgu yapmıştır. Ancak yazar diğer üç tip hakkında görece detaylı karşılaştırmalar yaparken bizim incelediğimiz tip olan “ayaklanma tipi”ne “kaynak eksikliği” nedeniyle yeterli yer verememiştir. Ayrıca yazar incelediği yedi örnekte de özellikle “tayin edici” olarak değerlendirdiği B evresine odaklanmıştır.⁶¹ Tüm Balkan milliyetçiliklerini tüm sosyo-ekonomik boyutlarıyla karşılaştırmalı olarak tek bir çalışmada incelenmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu çalışma “ayaklanma tipi” milli hareketlerin incelemesinde Bulgar örneği ile sınırlandırılmıştır ve karşılaştırmalı yöntem ancak diğer Balkan milli hareketlerinin başka sosyal bilimciler tarafından bu tipolojiye göre analizi ile mümkün olacaktır. Bu çalışma sadece B aşamasıyla sınırlı kalmamış, A,B kısmen C evrelerinin bütüncül bir incelemesini sunmayı amaçlamaktadır. Ancak çalışmaya bir sınır koyma gerekliliği bizi Bulgar milli hareketi analizini Osmanlı Devleti’nden tam bağımsızlığını ilan ettiği 1908 yılı ile sınırlamaya yönlendirmiştir.

1.2. OSMANLI DEVLETİ VE BALKANLAR

1.2.1. Osmanlı Devleti’nin Balkanları Fethi

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’a yayıldığı dönemde Balkan yarımadası siyasi birlikten yoksundu. Edirne’nin alınmasından sonra kurulan düzenli ordu (Yeniçeriler) da Osmanlı’nın bölgedeki hızlı yayılmasına katkıda bulundu. Ayrıca Osmanlılar, Katolik ve Ortodokslar arasındaki çekişmeyi de ustalıkla kullandılar.

Osmanlıların Rumeli’ye geçişi Bizans taht kavgaları sırasında Sırpların desteklediği İmparator V. Paleiologos’a karşılık Kantekuzenos’u desteklemek amacıyla 1352’de Çimpe Kalesi’ne yerleşmeleri ile olmuştur. Osmanlılar Kantekuzenos’un ısrarlarına rağmen burayı boşaltmayı reddetmiş ve Balkanlar’a yayılmak için bir üst olarak kullanmışlardır. 1354 yılında Gelibolu’nun alınmasıyla

⁶⁰ Hroch, Milli Uyanış, ss. 53-58.

⁶¹ Hroch, Milli Uyanış, s. 60.

buradaki Osmanlı varlığı sağlamlaştırmıştır. 1361’de Edirne’nin alınması Balkanların içlerine girilecek akınlar için yeterli koşulları sağlamıştır. 1371’de Bulgarların, 1386’da ise Sırpların Osmanlı hâkimiyetine boyun eğmesi ve Rumeli’deki önemli geçit bölgelerine Türk ve Müslüman iskânıyla bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti pekiştirilmiştir.⁶²

Osmanlı Devleti Gelibolu’yu aldığı anda Balkanlar küçük prenslikler halinde parçalanmış durumdaydı. 1354 yılında Sırp Kralı Duşan’ın ölmesiyle Sırp lar küçük prenslikler ve derebeylikler olarak parçalanmıştı. Böylece Balkanlar’da Osmanlı ilerleyişi için engel olabilecek önemli bir faktör ortadan kalkmıştı. 1331 yılından beri Sırp ların vassalı olan Bulgarlar da üç parçaya bölünmüştü. Bulgarlar Tırnova, Dobruca ve Vidin’de farklı hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Hem bu üç devlet, hem de devletlerin içinde yöneticiler ve toprak sahibi boyarlar arasında çatışmalar vardı.⁶³ Bizans gücünü iyice yitirmişti. Bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Macarlar ve Venedikliler Balkan halkları için en büyük tehlikeyi oluşturmaktaydı. Balkan halkları bu tehditlere karşı Osmanlı yardımına başvurmuştu. Osmanlı Devleti Balkanlar’da kademeli bir hâkimiyet modeli izlemiştir. Yardımları karşılığı kendine bağladığı hanedanları doğrudan ilhak etmekte acele etmemiştir. Bulgaristan’ın ilhakı buna güzel bir örnektir. Bulgarlar 1366 yılında Bizans-Macar ittifakına karşı Osmanlıların yardımına başvurmuştur. Böylelikle Osmanlı Devleti Tuna’ya ulaşmıştır. Sırp ların 1371’de Çirmen Savaşı’nda Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılması ile Bulgaristan ve Makedonya bölgesindeki hanedanlar ve dahası Bizans vassal statüsüne indirgenmiştir.⁶⁴ Ancak bu bölgelerin direkt Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi 1413’te tahta çıkan I.Mehmet döneminde gerçekleşmiştir.⁶⁵

Osmanlı Devleti’nin bölgede hızla yayılmasını ve mevcut topluluklar tarafından kabul görüp hâkimiyetini yüzyıllarca sürdürmesinin nedenleri birçok tarihçi tarafından irdelenmiştir. İlk olarak Osmanlı Devleti’nin fethettiği bölgelerde güçlü bir

⁶² İnalçık, Klasik Çağ, ss.15-17. Yeni fethedilen bölgelerde Osmanlı Devleti’nin uyguladığı iskân politikası için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı:15, 2015, ss.219-

⁶³Kemal Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61.

⁶⁴ Halik İnalçık, **Osmanlı ve Modern Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, 17-18.

⁶⁵ Peter Sugar, **Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804**, University of Washington Press, Seattle and London, 1996, s.67.

mukavemetle karşılanmamasının en önemli sebeplerinden biri, bölgede dini asimilasyona başvurmaması sayılabilir. Bunun dışında fethedilen bölgelerde ayrıcalıklı sınıfların büyük ölçüde korunması da Osmanlı hâkimiyetinin benimsenmesinde etkili olmuştur. Balkanlar'daki Sırp, Arnavut ve Rum seçkinler ve askeri sınıf büyük oranda ayrıcalıklarını sürdürmeye devam etmiş, Hristiyan tımar sahipleri olarak Osmanlı sistemine eklemlenmişlerdir.⁶⁶

Osmanlı Devleti Balkanlar'daki fetihlerden sonra arazileri ve halkı tapu sicillerine kaydetmiş, soylu topraklarının tamamı, Kilise topraklarının ise büyük bir kısmı mülk arazi olarak kaydedilmiştir. Ancak toprak aristokrasisinden olanların büyük bir kısmı eski toprakları üzerindeki haklarının büyük bir kısmını kullanmaya devam etmiştir. Bunun yanında derebeylerine tabi olan Balkan köylüleri vergi mükellefi olan reaya, yani Sultan'ın kulu haline getirildi. Köylülerin tımar sahipleri ve padişaha karşı görevleri ve köylülerin sahip oldukları haklar eyalet kanunnamelerine kaydedilmekteydi.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tımar sistemi çerçevesinde örgütlenmişti. Buna göre fethedilen yerlerdeki aristokrasiye ait topraklar devlet mülkü haline getirilmiş ve tımar sistemi ile işlenmiştir. Tımar sisteminin köylüler açısından da oldukça önemli faydaları olmuştur. Çünkü tımar sistemi ile yerel feodal ilişkiler ortadan kaldırılmış, köylü artık sadece devletin raiyyeti konumuna gelmiş, aristokrasinin angaryasından kurtulmuştur.⁶⁸ Osmanlı Devleti köylünün senyöre olan borçlarını angarya ile ödeme zorunluluğuna da son vermiş, birçok vergiyi nakdiye çevirmiştir. Osmanlı öncesi dönemde angaryanın haftada iki günü bile bulduğu düşünülürse, bu yeni vergi sisteminin köylünün yükünü oldukça hafıflettiği görülebilir.⁶⁹

Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti dönemi Hristiyanlar için bir karanlık çağ gibi algılanır. Ancak Osmanlı yönetimi Balkan köylüsünün koşullarını iyileştirmişti. Bizans'ın son dönemlerinde köylüler prensler ve derebeyleri arasındaki siyasi çatışma ve istikrarsızlıktan oldukça etkilenmişti. Osmanlı Devleti'nin Eflak, Boğdan ve Bosna gibi bölgeler dışındaki yerlerde büyük toprak sahipliğini ve derebeyliğin baskısını

⁶⁶ Halil İncalcık, **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954, s.140-141.

⁶⁷ Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 19-20

⁶⁸ Halil İncalcık, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihleri'nin Sosyal Koşulları", **Adam Akademi**, Sayı 1, 2011, s. 4.

⁶⁹ İncalcık, Balkanlar'da Osmanlı, s. 7.

ortadan kaldırması, bu devletlerin bağımsızlıklarını kazandıklarında aristokrasisi olmayan “köylü demokrasileri” olarak örgütlenmesine olanak sağlamıştı. Mazower’a göre bu Avrupa’nın diğer bölgelerinde neredeyse hiç görülmeeyen bir durumdur.⁷⁰ Ancak bu görece adil sistem 17.yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti döneminde angarya 15.yüzyılda 7 gün, 16.yüzyılda ise 3 güne düşürülmüştü. Ancak Osmanlı Devleti’nde angaryanın yerini çift resmi (Hristiyanların ödediği ispençe) olarak adlandırılan verginin aldığı söylenebilir. Osmanlı köylüsü bunun yanında aşar, bey payı ve cizye (Hristiyanlar için) gibi farklı birçok vergi de ödemek zorundaydı. Bunların dışında olağanüstü durumda alınan bazı ayni ve nakdi vergiler de vardı. Bu “olağanüstü” vergilerin 17-18.yüzyıllarda düzenli vergiler haline gelmesi köylüleri zor durumda bırakan bir olgu olmuştur. Ancak bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı köylülerinin durumu Avrupa’daki köylülerin durumundan daha iyiydi.⁷¹ Fikret Adanır Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’da yayılışında yukarıda bahsettiğimiz hoşgörü politikasının hiçbir önemi olmadığını, hatta Osmanlı Devleti’nin ne adil ne de hoşgörülü olduğunu düşünür. Ona göre Balkanlar’da Osmanlı idaresinin başarısı fethedilen bölgelerdeki elit grupları entegre etme kabiliyetine bağlıdır.⁷²

Osmanlı Devleti, Balkanlar’da ilerlemesini sürdürürken diğer yandan da fethedilen bölgelerdeki halkların ittifak kurarak Osmanlı Devleti’ne karşı mücadeleye girişmesini engellemek için etkili bir iskân politikası izlemiştir. 15.yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti Anadolu’dan bir kısım halkı Balkan köy ve kentlerine, kullanılmayan arazilere iskân ya da sürgün yoluyla yerleştirmiş ve buradaki demografik ve ekonomik yapıyı düzenlemeye çalışmıştır.⁷³ Timur’un Anadolu’yu istilas döneminde, Anadolu’dan kaçan Türkler de bölgeye yerleşmiş, böylece bölgenin Türk sakinlerinin sayısı artmaya başlamıştır.⁷⁴

⁷⁰ Mark Mazower, **Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, ss.61-62.

⁷¹ Adanır, Makedonya, ss .20-23.

⁷² Fikret Adanır, “XIX.Yüzyıl Balkan Milliyetçiliğinin Sosyo-Ekonomik ve Politik Ortamı”, Tarih ve Milliyetçilik, **I.Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler**, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, ss.264-265.

⁷³ Hüdayi Şentürk, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Rumeli’de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri”, **BELLETEREN**, Cilt 57, Sayı 218, 1993, s.91.

⁷⁴ Şentürk, İskân, Siyaseti, ss. 98-99.

1.2.2 Osmanlı Millet Sistemi ve Bulgarlar

Osmanlı Devleti'nin Balkan fetihlerini ve bölgedeki hâkimiyetini pekiştiren bir diğer etken de köklerini İslam hukukundan alan millet sisteminin uygulanmasıdır. Paradoksal olarak millet sistemi 19.yüzyıla kadar farklı dini topluluklar için bir özerklik alanı yaratması sebebiyle Osmanlı hâkimiyetini kabullenmeyi kolaylaştırırken, 19.yüzyıldan itibaren bu sistem kültürel ve dini farklılıkları muhafaza etmesi sebebiyle milliyetçi hareketlere katkıda bulunmuştur. Balkan ulusal hareketlerinde dini önderlerin ve kiliselerin oynadığı önemli rol düşünülürse Osmanlı millet sistemi milliyetçiliğin temel öğelerinden biri olan kültürel devamlılığı sağlamıştır.

Osmanlı millet sistemine bakarken dikkat edilmesi gereken husus, Osmanlı *millet sistemi* kavramı ile bugün kullandığımız millet kavramının birbirinden çok ayrı anlamları olduğudur. Osmanlı Devleti'nde *millet* bir dini topluluğa karşılık gelen bir kavramdı. Osmanlı Devletinde uygulanan millet sistemi, gayrimüslimlerin İslam hukukunun hükümlerine uymayı ve askerlik yapmama karşılığında cizye ödemeyi kabul ettiği bir sözleşmedir. Bunun karşılığında devlet ise gayrimüslimlere can ve mal güvenliğini sağlamayı taahhüt etmekte ve dahası kendi dini ve hukuki uygulamalarına devam etmelerine, geleneklerini sürdürmelerine müsaade etmektedir. Yani, bir anlamda gayrimüslimler millet sistemi çerçevesinde hukuki özerklik elde etmiştir.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde hukuken tanımlanmış üç millet vardı; Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti. İmparatorluktaki tüm Ortodoks Hristiyanlar, Rum milletine dâhildi.⁷⁶ Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar gayr-i müslimler İslam hukukuna göre yönetilmişti ancak devlet hiyerarşisinde belirli bir yerleri yoktu. İstanbul'un fethinden sonra Fatih, daha Bizans döneminde önemini yitiren Ortodoks Rum Kilisesi'ni teşkilatlandırmaya girişti. İlk iş olarak Ortodoks Kilisesi'ne kendi geleneklerine uygun olarak bir patrik seçmesini emretti. 1454 yılında Gennadios Scholarios patrik olarak seçildi ve Fatih tarafından onaylandı. Patrik'e verilen bir

⁷⁵ Cemil Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", içinde **Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001,s.32.

⁷⁶ Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.9.

ferman ile Ortodoks Kilisesi ve üyelerine verilen hak ve yetkiler belirlendi.⁷⁷ Daha sonra Ermeni ve Yahudi toplulukları da benzer haklar elde ederek ayrı birer millet olarak tanımlandı. Millet başlarının maliye, eğitim ve yargılama yetkilerinin yanında halklarını yönetmek için vergi toplama hakları da vardı.⁷⁸ Bu vergi toplama hakkı ileride görüleceği gibi Bulgar bağımsız kilise hareketi sırasında vergi kaynaklarını kaybetmek istemeyen Ortodoks Rum Patriği'nin Bulgarları aforoz etmesine neden olacaktır.

Osmanlı Devleti Tırnova'yı ele geçirip Bulgar Krallığı'na son verdikten sonra Tırnova Bulgar Patrikhanesi de ortadan kaldırılmış ve son Bulgar Patriği Efemity Edirne'ye sürgüne gönderilmişti. Tırnova Patrikhanesine bağlı Bulgarlar önce İstanbul Ortodoks Rum Patrikhanesi idaresi altında olan Moldova Metropolitliğine, sonra ise doğrudan İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ne tabi oldular. Siyasi olarak Osmanlı'ya bağlı olan Bulgarlar ruhani olarak ise İstanbul Ortodoks Patrikhanesine bağlı hale geldi.⁷⁹

Karpat Osmanlı millet sisteminin Balkanlar'daki etnik kimlikleri zayıflattığı fikrine karşı çıkar. Ona göre Osmanlı millet sistemi etnik kimliklere önem vermiyordu ancak din temelinde yapılan sosyal örgütlenme dinsel kimliği geliştirmiş ve Balkanlar'da bu kimlik Balkan milliyetçiliğine şekil vermiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti millet sistemi haricinde milletler içerisindeki etnik düzenlemelere ya da kullanılan dillere müdahale etmemiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Osmanlı millet sisteminin kasıtsız olarak etnik kimliği perdelediği söylenebilir ancak farklı kimliklerin üstünü örttüğü gerçekten uzak bir yaklaşımdır.

Crampton'a göre Balkanlarda Bulgarlar ihtidaya en çok maruz kalan halktı. Bunun nedeni, Bulgar topraklarında çok sayıda Müslüman yerleşimi olması, Osmanlı Devleti'nin ticari ve askeri anlamda en önemli rotalarının üzerinde bulunması ve başkente yakınlığı, Bulgar soyluların mülkiyet haklarını sürdürmek için gönüllü olarak İslam'ı tercih etmeleri ve özellikle 17.yüzyılın ikinci yarısında Rodop dağları bölgesindeki Bulgarların İslam'ı kabullenmeye zorlanmalarıdır.⁸¹

⁷⁷ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss.20-21.

⁷⁸ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının, s. 10.

⁷⁹ Kemal Karpat, Osmanlı Mirası, s. 21.

⁸⁰ Karpat, Osmanlı Mirası, s. 23.

⁸¹ R.J Crampton, **A Concise History of Bulgaria**, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, s.34.

1.2.3. Osmanlı Devleti'nin İktisadi ve Sosyal Dönüşümü ve Balkanlara Etkileri

Klasik Osmanlı askeri-ekonomik örgütlenmesi tımar sistemi çerçevesinde oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti fethettiği toprakların büyük bir kısmını miri (devlete ait) olarak kaydeder ve bu toprakları köylüye çiftthane sistemi çerçevesinde babadan oğula geçecek şekilde kiralardı. Çift-hane bir köylü ailesinin geçimini sağlamaya ve devlete olan toprak kirasını ödemeye yetecek büyüklükte arazi parçalarıdır. Arazinin büyüklüğü verimliliğine göre 60 ila 150 dönüm arasında değişebilirdi. Köylü bu toprak parçasını satamaz, bağışlayamaz ya da hediye edemezdi. Aile reisinin ölümünden sonra, çocukları araziyi bölemez ancak ortaklaşa çalıştırmak koşuluyla tasarruflarında bulundurabilirlerdi. Bu tarım arazileri üzerindeki haneler, vergilerini tımarlı sipahi aracılığıyla merkeze iletirdi. Tımarlı sipahinin toprağın işlenmesi hususunda belirli görevleri olsa da, sadece devlet tarafından görevlendiren bir vergi memuru gibi görev yapmaktaydı. Sipahinin görevleri ve toplayacağı vergi miktarı kanunnamelerle belirlenmişti. Bu kurallara uymayan sipahi tımarını kaybedebilirdi.⁸² Dolayısıyla toprak üzerinde bir sahiplik hakkı söz konusu değildir. Bu sistem imparatorluğun Avrupa topraklarında yani Balkanlarda da uygulanmıştır. 1550 dolaylarında Rumeli'de konuşlanmış 30.000 askerin 20.000 kadarını tımarlı sipahilerin oluşturduğu düşünülürse, Balkanlarda tımar sisteminin yaygınca uygulandığı söylenebilir.⁸³

Ancak bu sistem 16.yüzyılların sonlarında bir dizi iç ve dış etkenler nedeniyle bozulmaya başladı.⁸⁴ Osmanlı Devletinin 16.yüzyılın sonunda İran ve Avusturya ile giriştiği uzun savaşlar ekonomisini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. Bu başarısız savaşlar klasik Osmanlı sipahi ordusunun artık yeterli olmadığı ve ağırlığın merkezi orduya kaydırılması gerektiğini göstermişti. Bu nedenle 16.yüzyılın ortalarında yaklaşık 13 bin kadar olan Yeniçerilerin sayısı, yüzyılın sonunda 38 bine çıkarıldı. Düzenli ordudaki bu artış Osmanlı ekonomisini zora sokmaya başladı. Devlet,

⁸² Halil İnalcık, **Studies in Ottoman Social and Economic History**, Variorum Reprints, 1985, s.106-107, İnalcık, *Klasik Çağ*, ss. 113-117.

⁸³ John R. Lampe ve Marvin R. Jackson, **Balkan Economic History, 1550-1950**, Indiana University Press, Bloomington, 1982, s.24.

⁸⁴ 16.yüzyıldaki ekonomik ve toplumsal dönüşüm hakkında daha detaylı bilgi için bkz; Suraiya Faroqi, "Kriz ve Değişim", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II. cilt (1600-1914)**, İstanbul 2004, s. 579-770.

Avrupa’da gelişen savaş teknolojisi ile etkilerini yitiren tımarlı sipahilerin yerine vergileri merkezden atanan mültezimler aracılığıyla toplama yoluna gitti.⁸⁵ 1475 yılında toplam tımar sahibi görevli sayısı 200.000 civarındaydı ve bunların 63.000 kadarı Balkan topraklarındaydı. Ancak 1630 yılına gelindiğinde imparatorluk çapında tımar sahiplerinin sayısı 40.000’e, Rumeli’de ise 8000’e kadar geriledi.⁸⁶ Buna karşılık 1630 yılında devlet bütçesinin %77’si, 1670 yılında ise %62.5’i askeri harcamalara ayrılıyordu.⁸⁷

Tımar sisteminin en erken çözüldüğü bölgelerden biri Rumeli’ydi. 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımar toprakları valiler ve saray çevresindeki kişiler tarafından ele geçirilmeye başlanmıştı. Bunun dışında Osmanlı hazinesinde ortaya çıkan açıklar nedeniyle miri arazinin mülk olarak satıldığı durumlar da vardı. Klasik toprak rejimindeki bu değişiklik bir ayanlar rejimi (gospodarlık rejimi de denir) ortaya çıkmasına ve köylünün angarya altında ezilen kiracılar konumuna düşmesine neden oldu. Bulgaristan’da ayanlık rejiminin en güçlü olduğu yerlerden biri Vidin’di.⁸⁸ Ancak devlet köylü lehine yapacağı bir düzenlemeyle arazi sahibi ağaların tepkisine maruz kalmak istemiyordu. Zira Bosna’da angaryanın kaldırılmasından sonra 1849 yılında Bosnalı Beyler isyan etmişti.⁸⁹

Askeri harcamaların dışında, Avrupa’da meydana gelen bir takım sosyo-ekonomik gelişmeler de Osmanlı Devleti’nin ekonomisinin ve sosyal düzeninin dönüşümüne katkıda bulundu. 16. yüzyılda Meksika gümüşünün Avrupa’ya akması Avrupa’daki tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasına neden oldu. Avrupalı tüccarlar daha ucuz hammadde bulmak için Osmanlı topraklarına daha sık gelmeye başladılar. Bu olay Amerikan gümüşünün Osmanlı topraklarına ulaşmasına, dolayısıyla Osmanlı topraklarında da tarımsal ürünlerde bir fiyat artışına sebep oldu. Avrupalı tüccarların

⁸⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 119-120.

⁸⁶ Lampe ve Jackson, *Balkan Economic History*, s. 26.

⁸⁷ Linda T. Darling, “Public Finance: The Role of the Ottoman Center”, **Cambridge History of Turkey Vol.3**, (Ed. Suraiya N. Faroqhi), Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s.118.

⁸⁸ Hüdai Şentürk, **Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, ss. 92-94.

⁸⁹ Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50.Yılı)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss.10-14.

Osmanlı tarımsal ürünlerine iç pazardan daha fazla ücret ödemesi, merkezin çabalarına rağmen kaçakçılık faaliyetlerine hız kazandırdı.⁹⁰

Yukarıda bahsedilen bu nedenlerden dolayı büyüyen bütçe açığını kapatmak isteyen merkez, 16.yüzyılda avarız-ı divaniye ve tekâlîf-i örfiye gibi sadece olağanüstü zamanlarda alınan vergileri sabit yıllık vergiler haline getirdi. Ancak en köklü değişim Osmanlı tarımsal arazilerinin vergilerinin toplanmasında iltizam sistemine geçilmesi oldu. İltizam sistemi imparatorluğun ilk yıllarından beri gümrük vergilerinin ve maden gelirlerinin toplanması gibi amaçlarda kullanılan bir sistemdi.⁹¹ Ancak 16.yüzyılın sonlarından itibaren yavaş yavaş tımar sisteminin yerini alarak tarımsal vergilerin de toplanmasında iltizam sistemine geçildi. İltizam sistemi belirli bir gelir kaynağının belirli bir süre için (1 ila 3 yıl) bir kişiye açık arttırma usulü ile satılmasıydı. Mültezimler bu gelir kaynağının yıllık getirisi, mal olacağı masraflar ve kendi kârlarını da hesapladıktan sonra devlete yapacakları yıllık ödeme için bir teklif verirlerdi. En yüksek teklifi veren bölgenin vergilendirilmesi hakkını elde ederdi.⁹² Bu sistemin yayılması sonucunda devlet ve köylü arasında görev süreleri boyunca köylüyü sömürerek kârlarını mümkün olduğunca arttırmaya çalışan güçlü bir mültezim sınıfı ortaya çıktı.⁹³ Tımar topraklarının iltizama dönüştürülmesinin önemli sonucu ayanların güç kazanması ve bunların tarımsal alanda üretim ilişkilerini değiştirmesi olmuştur. Ayanlar tefecilik ilişkileriyle köylüleri sömürmeye başlamış, tarımsal üretimi feodalleştirmiştir. Küçük aile çiftlikleri tamamen ortadan kalkmadıysa da, sermaye birikimiyle birlikte ayanlar gittikçe güç kazanmıştır.⁹⁴

1.2.4. 18.Yüzyıl'da Merkezi Otoritenin Zayıflaması ve Yeni Güç Odaklarının Ortaya Çıkması

18. yüzyıla gelindiğinde (başlangıç tarihi olarak 1695 verilir) iltizamların hayat boyu verilmesiyle malikâne sistemine geçilmiştir. Malikâne sisteminde, mültezim

⁹⁰ Huri İslamoğlu ve Çağlar Keyder, "Agenda for Ottoman History", **The Ottoman Empire and World Economy**, (Ed. Huri İslamoğlu İnan), Cambridge University Press, 1987, 59.

⁹¹ Darling, Public Finance, s. 120.

⁹² Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s.101.

⁹³ İnalçık, Social and Economic History, s. 331.

⁹⁴ İslamoğlu ve Keyder, Ottoman History, ss. 58-59.

peşin olarak ödediği nakit paraya ek olarak belirlenen bir yıllık kira karşılığı hayat boyu vergi toplama yetkisini elde eder. Bu dönemde ayanlar tarım arazilerine yatırım yapmış ve Rum Ermeni ve Yahudi aracılarla ağlar kurarak bölgelerinde önemli güç elde etmiştir.⁹⁵ 18.yüzyılın başlarına kadar bölge halkı ve ileri gelenleri tarafından seçilip kadı tarafından onaylanırken, bu tarihten itibaren ayanlık rüşvet karşılığı satın alınan bir unvan haline gelmiştir. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde ayanlar (ya da Hıristiyan kocabaşılar) bir şekilde halkın onayını almış ve kendini geniş yetkilerle donatmışlardır. Zaman içinde vergi toplamak ve güvenlik sağlamakla kalmamış, kıtlık zamanlarda bölgenin iaşesiyle ilgilenmek ve kamu binalarının inşasına destek olmak gibi kamusal hizmetlerde bulunmaya başlamışlardır. Hatta daha önceleri kadılar tarafından yönetilen birçok bölge, 18.yüzyıldan itibaren ayanlar tarafından yönetilmeye başlanmış ve kadıların idari yetkileri törpülenerek yetkileri noterlik ve yargı ile sınırlandırılmıştır.⁹⁶

Ayanlar taşrada bir takım sorunlara yol açmışlardır. Ayanlarla ilgili en büyük sorun devletin ayanlara verdiği mali yetkilerden kaynaklanmıştır. Ayanlar vergi toplama görevlerinin yanında ayanlık ücreti adı altında halktan fazla vergi toplamışlardır.⁹⁷ Ayrıca, 1695 yılında başlayan malikâne sisteminde devlete ödedikleri nakit parayı biran önce geri kazanmak isteyen mültezimler köylüyü ağır vergi yükü altında ezmişlerdir.⁹⁸ Ayanların merkezi hükümet açısından teşkil ettiği en büyük sorunsal çıkardıkları isyanlar ve verilen görevleri yerine getirmemeleriydi. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki siyaseti ise isyan eden ayanın üzerine bir diğeri göndermek şeklinde olmuştur.⁹⁹

18.yüzyılın sonunda, Anadolu ve Balkanlar bu güç odakları yani ayanlar arasında paylaşılmıştır. Özellikle Balkanlarda; Vidin'de Pazvantoğulları, Serez'de İsmail Bey, Yunanistan'da Tepedelenli Ali Paşa, Rusçuk'ta Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, Anadolu'da ise; Batı Anadolu'da Karaosmanoğlu ailesi, Orta Anadolu'da Cabbaroğlu ailesi, Kuzeydoğu Anadolu'da Canikli ailesi, Antalya'da Tekelioğlu ailesi, Kilikya

⁹⁵ Karen Barkey, **Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective**, Cambridge University Press, New York, 2008, ss.233-238.

⁹⁶ Gábor Ágoston, Bruce Alan Masters (Ed.), , **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, NY: Facts On File, New York, 2000, s. 65.

⁹⁷ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1994, s. 147.

⁹⁸ Özkaya, Ayanlık, , s. 210.

⁹⁹ Özkaya, Ayanlık, s. 242.

bölgesinde Menemencioğlu ve Kozanoğlu aileleri neredeyse özerk olarak tanımlanabilecek ayanlardı. Kendi sarayları, orduları vardı ve vergi kaynaklarını tekelleştirmişlerdi.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, sultanının hükümranlılığına zarar vermemek için resmi bir anlaşma yapmasa da, ayanların yerel otoritelerine karşı çıkmamıştır. Aksine, onların imparatorluğa sadık bir şekilde varlıklarını sürdürmelerine müsaade etmiştir.¹⁰¹ II. Mahmut ve ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak bunun en güzel örneğidir. Bazı tarihçiler tarafından Sened-i İttifak Osmanlı İmparatorluğu'nun ayanlara verdiği bir taviz olarak görülse de, diğer bir bakış açısına göre ise Osmanlı Devleti'nin esnek siyasetinin bir kanıtıdır. Sonuç olarak 18.yüzyılın son çeyreğinde itibaren Osmanlı Devleti'nin idari mekanizması taşrada çökmüştü. Rumeli ve Anadolu'da ayan ve voyvodalar Osmanlı hükümetince belirlenenden çok daha fazla vergi topluyor ve kendi hesabına geçiriyordu. Bu haksız vergilerin altında ezilen halk, tekâlif-i şer'iyyeyi dahi ödeyemez hale gelmişti.¹⁰²

Rumeli'de Kırcalı eşkıyasından korunmak isteyen halk *nefir-i amm* denilen çeteler oluşturdu. Halkı yağmacı eşkıyalardan korumakta yetersiz kalan Osmanlı hükümeti bu düzenlemeyi kabul etmek ve hatta teşvik etmek zorunda kaldı.¹⁰³ Crampton'a göre 18.yüzyılın sonunda Bulgarların meskûn olduğu bölgeleri derinden etkileyen Kırcalı isyanlarının Bulgar milli hareketine iki şekilde katkısı oldu; halk yerel direniş güçleri örgütlemeyi öğrendi ve çatışmalar dolayısıyla dağ köylerine kaçan Bulgarlar buralardaki nüfusu homojenleştirdi.¹⁰⁴

Osmanlı toprak sisteminin dönüşmesi, ayanların ve kırcalıların güç kazanması, Bulgar topraklarında yarattıkları huzursuzluklar Bulgar milliyetçi aydınları için Osmanlı Devleti'ni Bulgarları 500 yıl boyunduruk altında tutan bir zalim, Bulgarları ise Müslüman çeteler tarafından ezilen masum halk konumuna getirmiştir. Kırcalıların arasında Hristiyan ve Bulgarların da yer almasına rağmen, Bulgar tarih yazımında bu

¹⁰⁰ Ágoston ve Masters, Ottoman Empire, ss. 65-66.

¹⁰¹ Ágoston ve Masters, Ottoman Empire, s. 65.

¹⁰² Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 90.

¹⁰³ Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 91.

¹⁰⁴ R. J. Crampton, **Bulgaria**, Oxford University Press, New York, 2007, s. 35.

dönem Müslümanların Bulgarları boyunduruk altında tutması şeklinde yorumlanmış ve milliyetçi duyguların harekete geçirilmesi için kullanılmıştır.¹⁰⁵

1.2.5. Balkanların Dünya Ekonomisine Eklemlenmesi ve Bulgar Burjuvazisinin Oluşumu

16.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da siyasi bütünlüğü sağlamasının bölge ticareti için önemli etkileri oldu. Gümrük sayılarının azalmasıyla bölge ticari olarak daha kârlı bir hale geldi. Osmanlı Devleti'nin 16.yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlere verdiği ticari imtiyazlar da bölge ticaretinin canlanmasında etkili olmuştu. Müslümanlar İran, Hindistan ve Karadeniz ticaretini yürütürken Balkanlar'da gayrimüslim tüccarlar hâkimdi.¹⁰⁶

Karpat'a göre Bulgarlar 18. ve 19.yüzyıllarda Bulgarlar "Osmanlı Devleti içindeki ilk gerçek tarımsal orta sınıfı oluşturdular." Tarım ve ticaretle zenginleşen bir Bulgar orta sınıfı ortaya çıkmıştı ancak bu sınıfın Helenleşerek saygınlık elde etme hırsı 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Bulgar milli bilincinin gözle görülür şekilde gelişmesini engelledi.¹⁰⁷

Stoianovich'e göre Bulgar tüccar sınıfının gelişmesini engelleyen başlıca dört faktör vardır; bunlar: Ege ve Karadeniz kıyılarında Rum, Tatar, Ermeni, Türk ve Yahudilerin çoğunlukta olması; Bulgaristan'ın İstanbul, Edirne, Sofya ve Filibe'nin ard bölgesinde yer alması ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin iaşecilik politikası gereğince imparatorluğun sınırları dışına ihracat yapmasının engellenmesi; Doğu Balkanların İstanbul ile olan ticaretinin Rum, Yahudi ve Ermenilerin tekelinde olması; Sırbistan, Bosna ve Eflak'ta da benzer ürünler yetişmesi nedeniyle Bulgar ürünlerine fazla talep olmamasıdır.¹⁰⁸

Bulgar tüccarlar 18.yüzyıla kadar Rum kimliği ile ticari faaliyetlerde bulunmuş olsa da, asıl güç kazanmaları 1750'den sonra Rusya ve Macaristan'a ticari ziyaretler

¹⁰⁵ Gergena Georgieva, "The Kircali Times as Metonymy: History as Emotion", **Ottoman Legacies in the Contemporary Mediterranean: The Balkans and The Middle East Compared**, (Ed. Eyal Ginio, Karl Kaser), The European Forum at the Hebrew University, Jerusalem, 2013, ss.311-334.

¹⁰⁶ Adanır, Makedonya, ss. 55-57.

¹⁰⁷ Karpat, Osmanlı Mirası, s. 51.

¹⁰⁸ Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchants", **The Journal of Economic History**, Vol.20, No.20, 1960, s.281.

yapana kadar mümkün olmamıştır. Bunda Bulgar kırsal kesiminin Kırcalıların yarattığı huzursuzluktan dolayı dağlık alanlara yerleşmesinin de etkileri vardı. 1829 Edirne Antlaşması'nın Türk, Ermeni, Yahudi ve Fenerli Rum tüccarların Eflak ve Boğdan ürünlerini avantajlı şekilde satın alma hakkını ortadan kaldırması Tuna'da Bulgar tüccarlarının önem kazanmasına neden olmuştur.¹⁰⁹

18.yüzyıldan itibaren Balkan kentleri Avrupa ekonomik sistemine git gide artan düzeylerde dâhil oldu. Bu süreç kentleşmenin artmasına ve kentler aracılığıyla farklı fikirlerin bölgeye akmasına olanak sağladı. 16.yüzyıl Balkan şehirlerinde Müslümanlar yoğunlu. Ancak bölgedeki siyasi gelişmeler bu durumun tam aksi yönde değişmesine neden oldu. Adanır'a göre 1683-1699 Osmanlı-Avusturya Savaşı bu değişimin en önemli nedenlerinden biridir. Savaş Sırasında Vidin, Üsküp, Kalkandelen, Belgrad, Saraybosna, Köprülü ve İştıp gibi kentler Avusturya orduları tarafından işgal ve tahrip edildi. Savaşın sonunda ise bu kentlerde Müslümanlardan boşalan yerlere daha önce kent merkezlerinden uzakta yaşayan gayrimüslimler yerleşmeye, böylece 18.yüzyılın başlarından itibaren Balkan kentlerinin demografik yapısı gayrimüslimlerin lehine değişmeye başladı.¹¹⁰

18 ve 19. yüzyıllarda Bulgar kentlerinde zanaatlar ve iş bölümü önemli oranda gelişmişti. Gül yağı üretimi, dokuma, sepicilik ve ham ipek üretimi bölgedeki en önemli ekonomik faaliyetlerdi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ve yeni ordu için üniforma gereksinimi Bulgar kentlerindeki dokuma faaliyetlerinin artmasına olanak sağladı. Yeni ordunun üniforma ihtiyacı için gerekli kumaşın (aba) Bulgaristan'dan alınması bölgede tekstil ürünlerinde uzmanlaşmayı sağlamıştır. Örneğin 1830'da Sliven dokumacıları orduya 1,000 balya aba göndermiştir. Yine üç yıl sonra ordu için Sliven ve Kotel'den toplamda 60,000 balya aba kumaşı istenmiştir.¹¹¹ Artan üretim hacmi daha çok kişinin kentlere yerleşmesini zorunlu kılmıştır. Bu kentleşmenin ve zanaat üretiminin bir diğer sonucu da esnaf örgütlenmelerinin (loncalar) artması ve örgütlenmelerin önceki dönemlerin aksine siyasi ve sosyal nitelik kazanması olmuştur. Zanaat üretiminin artmasıyla doğru oranda bölgedeki ticaret de canlanmış ve 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Zıştovi,

¹⁰⁹ Stoianovich, *Balkan Orthodox Merchants*, ss. 281-282.

¹¹⁰ Adanır, *Makedonya*, ss. 62.

¹¹¹ J.A Verrijzer-Sampimon, **Becoming Bulgarian: the articulation of Bulgarian identity in the nineteenth century in its international context: an intellectual history**, Uitgeverij Pegasus, Amsterdam, 2006, ss.86-87.

Vidin, Rusçuk ve İslimiyeli Bulgar tüccarlar Orta Avrupa’da ticaret kolonileri kurmaya başlamıştır. Ayrıca, 19.yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen bir takım siyasi gelişmelerin Balkanların ekonomik gelişmesine katkı sağladığı açıktır. Örneğin 1828-29 Osmanlı Rus-Savaşı sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti Eflak ve Boğdan’daki öncelikli tahıl alım hakkını kaybetti. Bunun yanında Müslüman Osmanlı tebaasının bu bölgede mülk edinme ve serbest ticaret yapma haklarını kaybetmesi Bulgarların buralarda ticaret kolonileri kurmasının önünü açtı. Tüm bu gelişmelere ek olarak 1838 Osmanlı-İngiliz serbest ticaret anlaşmasının yarattığı imkânlar Bulgaristan ticaretinin canlanmasına olanak sağladı. Bu tarihten itibaren İngiltere ve Rusya’nın Tuna ve Karadeniz limanlarından yaptığı ihracat katlanarak artmıştır. Lom, Vidin, Niğbolu, Zıştovi ve Rusçuk gibi Tuna limanları çevresinde bir ticaret burjuvazisi oluştu.¹¹²

Kırım Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin Batı ile olan ticareti önemli oranda artmış ve bu gelişmeden özellikle Bulgarlar olumlu yönde etkilenmiştir. Bu dönemde varlıklı Bulgarların Bulgar kültürünün gelişimini desteklemek için yaptıkları yatırımlar, daha sonraki aşamalarda Bulgar milliyetçiliği için önemli katkı sağlamıştır.¹¹³

Özetle, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle ticaretle yükselen Bulgar burjuvazisi 19.yüzyılın başlarından itibaren çocuklarının Avrupa’da eğitim almasını mümkün kılacak ekonomik düzeye gelmişti. Ancak Osmanlı Devleti’nin içe dönük yapısı nedeniyle Avrupa’da yetişen aydınlar Rusya ve Sırbistan gibi yerlerde kendilerine uygun iş bulabiliyorlardı.¹¹⁴ 19.yüzyılda Osmanlı idaresinde ve dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler sonucu Bulgar tüccarlarının sayısında ve refah düzeyinde önemli gelişmeler olmuştur. Özellikle İstanbul, Selanik, Viyana, Moskova, Petersburg gibi merkezlerde zengin Bulgar ticaret kolonileri ortaya çıkmıştır. Örneğin İstanbul’da 30-40 bin kişilik ticaret ve zanaatla uğraşan bir Bulgar topluluğu vardı ve Osmanlı sarayının kumaş ihalesini bir Bulgar tüccar almıştı. Bükreş ve Odesa’da da oldukça etkin Bulgar kolonileri vardı. Bu tüccarlar Avrupa’da gittikçe yayılan Fransız İhtilali fikirlerinin finanse ettikleri kültürel faaliyetler, kitap ve dergilerin basımını finanse etmeleri ve eğitim kurumları

¹¹² Adanır, Makedonya, ss. 63-64.

¹¹³ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, s. 7.

¹¹⁴ Adanır, Makedonya, ss. 65.

ile Bulgarlar aydınları arasında yayılmasına olanak sağladı.¹¹⁵ Örneğin Bulgar milli kimliği ve kültürel uyanışında Tuna prensliklerine (Eflak ve Boğdan) göç eden, ya da burada ticaret yapan tüccar sınıfı oldukça etkili olmuştur. Örneğin tüccar Vasil Nenovich 1830 yılında ilk Bulgar okulunu Bükreş'te kurmuştur.¹¹⁶ Daha sonraki bölümlerde görüleceği gibi Bulgar kültürünün araştırılması, Bulgarca seküler eğitim, yurtdışına eğitim için gönderilen öğrencilerin finanse edilmesi gibi konularda bu sınıfın etkisi oldukça önemli olmuştur.

1.2.6. Milli Hareket Öncesi Bulgar İsyanları ve Göçleri

19.yüzyılda Balkanlar Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan uzun soluklu ve yıkıcı savaşlara sahne olmuştur. Bu savaşların burada yaşayan halklara demografik, ekonomik, kültürel ve sosyal etkileri oldukça önemlidir. Her ne kadar Balkan halklarında henüz sağlam bir milli kimlik inşası gerçekleşmemiş olsa da, bu dönemde Rusya'nın Ortodoksluk ve Slavlık propagandaları buradaki halkları bir araya getirerek Müslüman-Türk kavramlarını marjinalleştirerek 'öteki' bilincinin gelişmesine önemli katkı sunmuştur. İleride görüleceği gibi her Osmanlı -Rus Savaşı'nda Osmanlı yönetiminden memnun olmayan bir tabakanın Rusya'nın yanında yer aldığı, bazen Slavlık bazense Ortodoksluk adına Rusya'yı desteklediği görülmektedir. Elbette bu durumun sadece siyasi/ideolojik olduğunu düşünmek oldukça yanıltıcıdır. Milliyetçi duyguların henüz zayıf olduğu 19.yüzyılda savaşların ekonomik motivasyonu olduğu da göz ardı edilmemelidir.

1.2.6.1. Niş ve Vidin İsyanları

İnalcık'a göre 19.yüzyılın ilk yarısında çıkan Bulgar isyanları milliyetçi ayaklanmalar olarak değerlendirilemez. Bunlar "mahalli ve zayıf teşebbüsler"dir. Bu dönemde bölgede "haydut eşkıyası" artmıştır ve bunların arasında hem Bulgarlar hem de Müslümanlar vardır. Ancak 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu eşkıyalar milliyetçi komitelerle işbirliği yapmaya başlamıştır.¹¹⁷ Dolayısıyla Vidin ve Niş

¹¹⁵ Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 58.

¹¹⁶ Roudometof, *From Rum Millet*, s. 14.

¹¹⁷ İnalcık, Bulgar Meselesi, s. 26.

isyanları milliyetçi birer ayaklanma olmamasına karşın, Bulgarların Osmanlı Devleti'nden olan idari şikayetlerinin somut göstergeleri olmaları ve isyan geleneğini başlatmaları açısından önemlidir.

Daha henüz Niş isyanından birkaç yıl önce Osmanlı Devleti Balkanlar'daki huzursuzluğun farkındaydı. 1837 yılında Sultan II. Mahmut 39 gün süren Rumeli seyahatinde Şumnu, Silistre, Varna, Rusçuk, Tırnova, Kazanlık, Eski Zağra gibi Bulgarların yoğunlukla yaşadığı yerlere gitmiş ve buradaki halkı telkin etmiştir. Varna'da kocabaşı, çorbacılar, metropolitler, Varna naibi ve belde ileri gelenlerini kabul etmiş ve onlara şu nasihatte bulunmuştur;

Ülkemizin her yerinde bulunan müslüman olsun, gayr-i müslim olsun herkesin zulümden korunması ve asayişin sağlanması en büyük arzumuzdur. Onun için bu yorucu seyahate çıkarak buralara geldik. Ayrıca fukaranın hallerini, kaleleri incelemek, ülkeyi imar etmek, ahali ve reayayı muhafaza etmek başlıca gayemizdir. Buraların muhafızı Necip Paşa da rızamızı almak için çalışacaktır. Siz de ona göre doğru yolda olmalısınız.¹¹⁸

II. Mahmut'un Bulgar şehirlerini gezip halkın taleplerine kulak vermesi ve bölgede yapılacak yenilikleri müjdelemesi artık sarayın da Balkanlardaki sorunların farkında olduğunu göstermektedir.

1840'lardan itibaren Bulgarlar arasında Rus propagandasının da arttığı görülür. Ruslar Bulgarlılara özerk Sırbistan ve Romanya'yı örnek göstererek; "...görmez misiniz ki düvel-i sairde ve Eflak ve Boğdan ve İbrail ve Sırbistan'da ne kadar tüccar ve bezirgânlar vardır. Onların kazandıkları yanında ve elinde kalır; sizler taş ve balkan içinde gece ve gündüz çocuklarınız ile çalışıp kazandığınızı elinizden alırlar, Sırbistan'da cizye, şu kadar vergi birer altın olup eğerçi sizlerde gayret olup da elbirliği ve ittifak eyliyesiniz, serbestiyet tahsili ile cizye vesairden senevi bir altından başka bir şey vermezsiniz" şeklinde nasihatlerle Bulgarları zaten rahatsız oldukları vergi sorununu kullanarak itaatsizliğe kışkırtmaktaydı.¹¹⁹

Rusya'nın kışkırtmalarının yanında, Tanzimat'ın vaatlerine rağmen memurların kötü muamelesi devam etmekte idi. 1841 Niş isyanı Balkanlar'daki merkezi otorite boşluğu ve yüksek vergi sorunun bir devamıydı. 1835 ve 1836 yıllarında Berkofça ve yine 1836 yılında Pirot'da yüksek vergiler ve Türklerin kötü

¹¹⁸ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", **Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, ss.370-372.

¹¹⁹ İnalçık, Bulgar Meselesi, s. 40.

muamelelerine karşı benzer ayaklanmalar çıkmıştı. Ancak 1839 Gülhane Hattı'nın eşitlik ve adil vergi vaatleri ve bu vaatlerin uygulanamaması Niş ve Vidin isyanlarının itici gücü olmuştur. Osmanlı Devleti vergi toplama sorunlarını halkı sömüren mültezimlerin yerine yeni sistemde muhassılları atayarak çözmeye çalışmış ancak muhassılların da yerel memurları işbirliği yapması sonucu bu sömürü daha da artmıştır.¹²⁰

1840'ların sonuna doğru Niş valisi Sabri Mustafa Paşa yeni bir vergi koymak istedi. Bu duruma verilen tepki 1841 yılında patlak veren Niş isyanı oldu. Bulgarlar durumlarının eskisinden daha kötü hale geldiğini ve vergileri ödeyemeyeceklerini duyurdular. Niş, Şehirköyü, Leskofça kazaları Milyo adında bir kocabaşı önderliğinde ayaklandı. Ayaklanmaya yaklaşık 600 hanenin katıldığı tahmin edilmektedir. İsyan Vidin'e kadar yayıldı. İsyancıların yolları kesmesi nedeniyle isyanı bastırmak için bölgeye Kosova tarafından toplanan 1500 kadar Arnavut askeri sevk edildi. Arnavut askerlerine yağma ve talanda bulunmayacaklarına yemin ettirilmesine rağmen askerler sözünde durmadı ve köyleri yakıp yıktılar. Askerlerin köydeki kadınlara tecavüz ettiği de söylenir.¹²¹ Sırbistan sınırına yakın olan köyler sınıra doğru kaçtılar. Sırp Prensi sınıra gelen Bulgarlara destek verdi. Rumeli Valisi Dilaver Paşa, Vidin valisi Hüseyin Ağa, Üsküp nazırı Ali Hıfzı, Vranja zaptiye memuru Hüseyin ve Priştineli Abdurrahman Paşa isyanı bastırmak için gönderildi. Niş isyanını fırsat bilen Rusya, halkın memurların kötü muamelesine isyan ettiğini iddia ederek buraya bir teftiş memuru göndermek istedi. Osmanlı hükümeti tahkikat yapmamak koşuluyla bir Rus memurun bölgeye gelmesine müsaade etmek zorunda kaldı. Aynı talep Fransa ve Avusturya tarafından da gelmiş, Fransa M.Blancqui'yi ayaklanmayı teftiş etmekle görevlendirmişti.¹²² Ayaklanmayı Osmanlı hükümeti adına araştıran Yakup Paşa yakılan köylerin sayısını 20-25 olarak verirken, Rusya adına bölgeye giden müfettişler yakılan köy sayısının 225 olduğunu belirtmiştir.¹²³

Niş isyanının bastırılmasının hemen ardından 1841 yılında Romanya ve Besarabya'daki Bulgarlar göçmenler Bulgaristan'da isyan çıkarmak için Tuna'yı geçmeye teşebbüs ettiler. Ancak isyan böyle bir isyanın kendi çıkarlarını

¹²⁰ Mark Pinson, "Ottoman Bulgaria in the first Tanzimat period -the revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", **Middle Eastern Studies**, Volume 11, Issue 2, 1975, ss.105-106.

¹²¹ Pinson, Ottoman Bulgaria, s. 106.

¹²² İnalçık, Bulgar Meselesi, ss. 28-32.

¹²³ Pinson, Ottoman Bulgaria, s. 107.

zedeleyeceğini düşünen Eflak beyi Aleksandr Kiga tarafından engellendi. Bir sonraki yıl yine Eflak sınırlarında örgütlenen isyan teşebbüsü yine başarısız olmuştur. Ancak yapılan tahkikatta bu isyanın 1835 Tırnova isyanından beri planlandığı, bu isyan için Fransa'dan silah, Bükreş'teki tüccarlardan para temin edildiği ortaya çıkmıştır. , Plana göre Basarebya'dan 9000, İbrail ve Kalas'tan ise 3000 Bulgar birleşip Bulgaristan'da genel bir ayaklanma çıkaracaktı.¹²⁴

1.2.6.2. Vidin İsyanı

Bulgar milliyetçi ayaklanmalarını önceleyen bir diğer önemli isyan 1850 yılında meydana gelen Vidin İsyanıydı. Niş İsyanında olduğu gibi, Vidin İsyanının temel nedeni vergilerin çokluğu ve toplanma şekliydi. 1848 yılında Bulgaristan'da bulunan bir Fransız memur da Bulgarlar için en önemli sorunun vergi olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin vergi memurlarının aşar toplarken mahsulü fazla gösterip fazla vergi toplaması, beş yaşındaki çocuktan bile cizye alınması bu memurun dikkatini çeken olaylardandır. Yine aynı şekilde Hristiyan halkın angaryaya maruz kalması, Müslüman kimselerin bir Bulgar hanesine gidip kendisini ve atını hane sahibine besletmesi, Hristiyanların şikâyetlerinin iki Müslüman şahit olmadan geçersiz sayılması gibi sorunlara dikkat çeker.¹²⁵

Vidin bölgesinde köylülerin durumunun kötüye gittiğini fark eden Padişah I.Abdülmecid 1846 yılında Bulgarların meskûn olduğu bölgeleri ziyaret etti. Buralarda yaptığı telkin edici konuşmaların dışında halktan gelen şikâyetler doğrultusunda Edirne, Zıstovi ve Rusçuk'ta kara gümrükleri ve hayvanlar ve erzaktan alınan rüsum-i ihtisabiye kaldırıldı. Ancak Vidin'den de böyle bir talep gelmesine rağmen orada bu vergiler kaldırılmamıştır.¹²⁶ Vidin'de en önemli sorun vergilerin oranı ve toplanma usulüydü. Mültezimlerin belirlenenden fazla vergi almak için kullandığı yöntemler halkı bezdirmişti. Örneğin Vidin bölgesinin en önemli tarım ürünlerinden olan mısırı fazla kilo çekmesi için yaşken tartıp ona göre vergi almaktaydılar.¹²⁷ İnalıcık'a göre Rumeli fethedildiğinde tımar sisteminin en yoğun uygulandığı bölgelerden biriydi.

¹²⁴ İnalıcık, Bulgar Meselesi, ss. 33-34.

¹²⁵ İnalıcık, Bulgar Meselesi, ss. 36-37.

¹²⁶ İnalıcık, Bulgar Meselesi, s.43.

¹²⁷ İnalıcık, Bulgar Meselesi, s. 80.

Ancak 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi dönüşümünden kaynaklanan bir takım sorunlar sonucu, miri arazi belirli kişilerin eline mülk olarak geçti. Ancak 19.yüzyılda bile miri arazi uygulaması oldukça genişti. Vidin'deki gospodarlık rejimi ise "icarei muaccele" denilen bir usulle peşin bir ödeme karşılığı kiralanması ile oluşmuştur. Bu uygulamada babadan erkek evlada geçen bir kiracılık söz konusudur. Teoride tımar sistemi devam ediyor gibi görünmekte fakat pratikte köylü ağanın kiracısı konumundadır. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte bu toprak sahibi ağalar miri arazinin sahibi gibi davranmışlardır. Gittikçe güç kazanan ağalar zümresi halkla hükümet arasında "voyvoda" ve "ayan" gibi sıfatlarla söz sahibi olmuş, yerel idarede otorite sahibi olmuşlardır. Bu durum özellikle Vidin'de oldukça açık bir şekilde görülmüştür. Ayrıca Vidin sınır bölgesinde yer aldığından buradaki miri araziler kaledeki muhafızlara verilirdi ve daha sonra da sadece Müslümanlar satın alabilirdi. Bu faktör de bölgede özellikle Müslüman toprak ağalarının güç kazanmasına neden olmuştur.¹²⁸

Vidin'de gospodarlık rejimi kurulduktan sonra köylünün durumu gittikçe kötüleşmiştir. Vidin'deki köylünün durumunu inceleyen İnalçık, Tanzimat'ın ilanından önce Vidin köylüsünün ağalara verdiği kanun dışı verginin devlete verdiği eşit hatta bazı durumlarda fazla olduğunu tespit etmiştir. Bu dönemde Vidin köylüsünün bir iki ay ağa için zahire ekmesi, ağaya senede bir odun araba ya da bunun karşılığı olan 12 kuruş ödemesi, her çeşit zahireden 25 okka vermesi, ektiği mısırdan araba başına 30-40 okkasını ağaya vermesi, her bağ dönümü için ağaya 12 para ödemesi, otlak vergisi adına bir miktar peynir vermesi, köye gelen subaşların konaklama, yeme-içme ve harçlık gibi masraflarını karşılaması gibi gayri kanuni sorumlulukları vardı. Tanzimat'ın ilanı ile bu kanun dışı vergi ve angaryanın kaldırıldığı duyurulmuştu. Ancak vilayet meclislerine hâkim olan Vidin ağaları angaryayı tümüyle kaldırmak yerine sorunu "iki tarafı da mağdur etmeyen" bir şekilde çözmek için Sahra, Lom ve Belgradçık knezleri ve çiftlik sahipleri Vidin meclisinde toplandı. Bu görüşmeler sonunda angarya ekim kaldırılmıştır. Ancak köylünün ağaya verdiği zahire oranında bir iyileşme olduysa da otlakıye ücreti ve odun taşıma angaryası kaldırılmamıştır. Meclisin kararları padişah tarafından da onaylanmış ve kanun haline gelmiştir. Dolayısıyla Tanzimat köylünün durumunda nispi bir iyileşme sağlamış ancak köylüyü

¹²⁸İnalçık, Bulgar Meselesi, ss. 86-90.

tatmin etmemiştir. Dahası, bu küçük iyileştirmelerin bile tam olarak uygulanmadığı görülmüştür. Vidin isyanı bu duruma bir tepkidir.¹²⁹

1850 yılında Vidin halkı Tanzimat'ın uygulanmasındaki başarısızlığı Bab-ı Ali'ye gönderdikleri dilekçede “Memalik-i Mahrusa-i Şahanede bir Tanzimat-ı Hayriye icra buyrulduğu mesmu-ı acizanemiz olmuş ise de bunun hakk-ı abidamizde icraat-ı fiiliyesine asla mübaşeret olunmamıştır.” şeklinde ifade ediyordu.¹³⁰

13 Mayıs 1850'de Vidin civarında büyük bir ayaklanma meydana geldi. Ayaklanma hızla yayılarak Belgradcık ve Lom kazalarını da içine alarak yaklaşık 80 köye yayıldı. İsyancıların sayısı ise yaklaşık 10 bin kişi kadardı. İsyanda ilk hedef olanlar köy ağaları, subaşılar, vergi ve nahiye memurlarıydı. Dolayısıyla bu ayaklanmanın iktisadi ve idari sorunlara bir tepki olduğu açıktır. İsyancılar, Ziya Paşa'nın ayaklanmanın nedenlerini öğrenmek için yanlarına gönderdiği heyete “bizim derdimiz mültezimlerden ve köy ağalarından ve subaşılardan vesairedendir” demişlerdir. Osmanlı hükümeti isyanı şiddete başvurmadan sonlandırmaya çalışmış ancak isyancıların Vidin kalesine yaklaşmaları ağaları korkuya düşürmüş ve isyanı başıbozuk kuvvetleri ile bastırmaya çalışmışlardır. Başıbozuklar Belgradcık yakınlarında 400-500 kadar Bulgarı öldürmüşlerdir.¹³¹ İsyanın bastırılmasından sonra İngiltere elçiliğine halkın eziyet çektiği haberleri üzerine İngiliz elçisi Sir Stratford Canning Osmanlı hükümetinin isyanı bastırmak konusunda haklı olduğunu ancak bunun başıbozuklarla değil düzenli ordu ile yapılması ve taşra memurlarının atamasında daha özenli davranılması konusunda uyarmıştı.¹³²

Vidin isyanından sonra Osmanlı hükümeti bölgedeki hoşnutsuzlukları gidermek için önemli adımlar atmıştır. Örneğin isyanın bastırılmasından Ferik Rıza Paşa özel görevlendirmeye Vidin'e gönderilmiş, bu sorunların konuşulması için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de özel bir komisyon kurulmuştur. Bunun dışında Rıza Paşa İstanbul'a Bulgarlardan oluşan sekiz kişilik bir heyet göndermiştir.¹³³ Ali Rıza Paşa sunduğu raporda 15 Türk ve 720 Bulgarın öldüğünü belirtmiştir.¹³⁴

¹²⁹İnalcık, Bulgar Meselesi, ss. 93-97.

¹³⁰İnalcık, Bulgar Meselesi, s. 37.

¹³¹İnalcık, Bulgar Meselesi, ss. 47-55.

¹³²İnalcık, Bulgar Meselesi, s. 72.

¹³³İnalcık, Bulgar Meselesi, s. 74.

¹³⁴Pinson, Ottoman Bulgaria, s. 125.

1850 Vidin isyanından sonra Osmanlı hükümeti durumun ciddiyetinin daha çok farkına vardı ve bölgede yeni ıslahatlar için incelemeler yaptı. Gospodarlık (ya da ağalık) rejiminin tamamen ortadan kaldırılması mümkün görünmüyordu. Bu nedenle gospodarlık arazilerinin yarısının köylüye tapu karşılığı satılması, buradan gelecek gelirle ağaların kayıplarının ödenmesi kararlaştırıldı ve 1851 yılında duyuruldu. Ancak bu sefer de köylüler hiçbir ücret ödmeden toprak elde etmek için mücadele etmeye başladılar.¹³⁵

Vidin ve Niş Ayaklanmaları milliyetçi ayaklanmalar değildi. Ancak şikâyet ve reform taleplerine rağmen köylülerin durumunun gittikçe kötüleşmesi, Tanzimat reformlarının kâğıt üstünde kalması Bulgar köylülerini hayal kırıklığına uğratmış, Osmanlı yönetiminin gücüne ve adaletine olan inançlarını zayıflatmış ve Bulgar halkını hem Rus kışkırtmalarına hem de milliyetçi propagandalara açık hale getirmiştir.

1.2.7. Osmanlı-Rus Savaşları ve Bulgar Göçleri

18.yüzyılın sonlarından itibaren insanların ve metaların dolaşımı fikirlerin de dolaşımını önemli ölçüde etkilemiştir. Yukarıda artan ticaret ile Bulgar tüccarların Rum tüccarlar ile temasları sonucu milliyetçi fikirlere açık hale geldiğinden ve bu fikirleri kendi memleketlerinde yaymak için yaptığı faaliyetlerden bahsetmiştik. Yine aynı dönemde değişen siyasi koşullar bu sefer halkların kitleler halinde göç etmesine sebep olmuştur. 18.yüzyılın sonlarından itibaren Kırcalı isyanlarının sosyal ve ekonomik olumsuz sonuçları, 19.yüzyıldan itibaren ise Osmanlı-Rus Savaşlarının sayısının artması, Bulgarların meskûn olduğu toprakların savaş alanına dönmesi, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen iktisadi değişimler ve yeni yerleşim yerlerinin ekonomik açıdan daha iyi koşullar vadetmesi gibi sorunlar nedeniyle Bulgarlar yaşadıkları bölgelerden kitleler göç etmeye başlamışlardır. Bulgarların başta Rusya olmak üzere Slav kökenli devletlere kitleler halinde göç etmesi, milliyetçi ve Panslav ideolojiler ile tanışmalarına sebep olmuş, buralarda kurdukları ekonomik ve sosyal ilişkiler milliyetçi propaganda için maddi ve manevi destek bulmalarını kolaylaştırmıştır. Örneğin bölgedeki dengelerin bozulmaya başladığı 1750'lerde

¹³⁵Inalcık, Bulgar Meselesi, ss. 104-106.

Ukrayna taraflarına 620 kadar aile göç etmiş, bunu izleyen 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşları döneminde de 4 ila 5000 kadar Bulgar Rusya taraflarına göç etmiştir. 1792 Yaş Antlaşması'ndan sonra bu göçmenlerin bir kısmının yaşadıkları yere tekrar dönmüş olmaları göçün temel sebebinin savaştan kaynaklanan güvenlik sorunu olduğu söylenebilir.¹³⁶

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ise Bulgar göçleri için yeni bir dönüm noktası olmuştur. Hem savaş sırasında hem de savaşın sonunda Rusya'nın Baserabya bölgesini ele geçirmesiyle birlikte Bulgar göçleri ivme kazanmıştır. Hem daha önce yaşadıkları bölgeye yakın olması hem de ekonomik açıdan daha elverişli olması Bulgarları cezbetmiştir. 1812 yılında bölgenin Rusya'nın eline geçmesiyle Tatarlar burayı terk etmiş ve aynı yıl bölgedeki Bulgar sayısı 25.000'e ulaşmıştır. Savaştan sonra Bulgarlar evlerine dönmek istedilerse de Rusya'nın bölgede işgücü ihtiyacı dolayısıyla sağladığı kolaylıklar Bulgarların eski yerlerine göçlerini büyük ölçüde engellemiştir.¹³⁷

Bulgar din adamlarının da bu dönemde Bulgarların Rusya'nın yanında yer alması ve Rusya taraflarına göç etmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bulgar din adamlarının Rusya'yı desteklemesiyle Bulgarlar hem dini hem de kavmi olarak benzerleri olan halklarla güçlü bağlar kurmaya başlamışlardır. Bu isimlerden en önemlilerinden biri Sofrani Vrancanski'dir. Vrancanski 1739'da Kotel'de doğmuştur. 1762'de rahip olmuş ve kilise okullarında öğretmenlik yapmıştır. 1768'de Osmanlı-Rus Savaşı patlak verince altı aylık bir yolculuğa çıkmış ve Athos Dağı'ndaki Bulgar rahiplerle görüşmüştür. Buradan döndüğünde kilisenin davetiyle bir okul açmış ve burada 20 yıl boyunca öğretmenlik yapmıştır. Sofrani derslerinde Yunan ders kitaplarını kullanmış ancak dersleri Bulgarca anlatmıştır. Kilisede de yine Rumca yerine Bulgarca kullanmıştır. Sofrani rahiplik yaptığı dönemde Orta Çağ dönemi Bulgarca dini metinlerini kopyalamıştır. 1765'te ise Paisi'nin eserini kopyalamıştır.¹³⁸ Sofrani 1804'te Romanya'da Rus hükümeti ile işbirliği yapan "Bulgaristan Özgürlük Komitesi"ni (Committee for the Liberation of Bulgaria) kurmuş ve komite 1812'ye kadar varlığını sürdürmüştür. Komite 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus ordusunun yanında yer almıştır. Sofrani savaş sırasında Rus ordusuyla birlikte

¹³⁶Ahmet İlker Baş, **Demographic Engineering: Bulgarian Migrations from the Ottoman Empire to Russia in the Nineteenth Century**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara, 2015, s.42

¹³⁷ Baş, Demographic Engineering, s. 47.

¹³⁸ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, ss. 46-47.

Bulgaristan'a gitmiş ve Rusların Bulgarlara özgürlük getireceği propagandası yapmıştır. Savaş sonunda yine Rus ordusuyla birlikte Eflak'a dönmüş ve oradan da Bükreş'e geçmiştir.¹³⁹

Kabaca özetlemek gerekirse, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı süresince yaklaşık 100,000 Bulgar Tuna'nın kuzeyine, Eflak, Boğdan ve Baserabya'ya göç etmiştir. 1818'de güney Rusya'daki Bulgar sayısı 80,000'i bulmuştur. Balkanlar'da bir huzursuzluk çıktığında halkın göç etmesi alışıldık bir olguydu. Ancak 19.yüzyıldaki göç dalgaları öncekilere göre sayı ve etki bakımından daha büyüktü. Bulgaristan'dan göçen bu insanlar gittikleri yerlerde kültürel ve ekonomik bir atılım yaşadılar ve bir sonraki nesil Bulgar milli uyanışının kültürel ve ekonomik desteğini sağlamada oldukça etkili oldu.¹⁴⁰

Kırım Savaşı'ndan sonra propaganda faaliyetlerin arttıran Rusya uluslararası dikkati Bulgar sorununa çekmek için her yöntemi deniyordu. Bu yöntemlerden biri de Bulgar papazların işbirliğini sağlamaktı. Örneğin 1861 yılında Bulgar papazlar halkı kilisede toplayıp Rusya'ya kaçmalarını telkin etmişti. Rusya'nın Bulgarlara toprak ve para vereceğini vaad etmişlerdi. Bu vaatlerine inanan özellikle Vidin tarafından 10,000 kadar Bulgar Rusya'ya göç etti. Rusya'ya vardıktan sonra bu vaatlerin yalan olduğunu anlayan Bulgarlar yanlarındaki mal ve paralarını ve hatta ailelerini orada bırakıp kaçırmaya çalışmışlardır. Osmanlı hükümeti geri dönmek isteyenlere kolaylıklar sağlamış, bazı vergilerden muaf tutmuştur. Yerlerine dönen Bulgarların tekrardan galeyana gelmemesi için iskân edilmelerine ve bir işle meşgul olmalarına özen gösterilmiştir. 1863 yılındaki kuraklık ve hayvan hastalıklarından yararlanmak isteyen Rusya konsolosları aracılığıyla yine Vidin bölgesindeki reayanın aklını çelmeye, Rusya'ya göçe ikna etmeye çalışmıştır. Buna karşılık Osmanlı hükümeti köylünün yükünü hafifletmek ve yeni bir göç dalgasını önlemek için vergileri ertelemiş, tarımsal faaliyetlerine devam etmeleri için köylülere öküz sağlamış ve kredi vermiştir.¹⁴¹

Kırım Savaşı sonrası imzalanan 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne karşı askeri bir harekât yapamayacağını anlayan Rusya, bundan sonra tüm enerjisini Osmanlı Devleti'ne karşı bir kamuoyu oluşturmaya harcamıştır. Bu amaçla

¹³⁹Sofrani 1813'teki ölümünden sonra uzun bir süre unutulmuş, ancak sonraki Bulgar milliyetçi aydınları tarafından 1830'ların sonlarında tekrar gündeme getirilmiştir. Bknz; Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss.49-50.

¹⁴⁰ Crampton, *Bulgaria*, s. 35.

¹⁴¹Şentürk, *Bulgar Meselesi*, ss. 152-161.

Bulgarların meskûn olduğu yerlerde Osmanlı Devleti'nin mezalim yaptığı iddiaları ile sürekli Avrupalı devletlere başvurmaktaydı. Rusya Rumeli'deki Osmanlı gayrimüslimlerinin durumunu araştırmak üzere bir komisyon kurulmasını Avrupa devletlerine kabul ettirmişti. Ancak Rumeli'deki karmaşanın farkında olan Osmanlı hükümeti bu teklifi reddetti. Bunun yerine sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa 1860 yılı baharında olağanüstü yetkilerle hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin yer aldığı bir teftiş heyeti ile Rumeli'yi teftişe çıktı. Üç ay süren teftiş sırasında bölgede bir takım zulüm ve yolsuzluklar yapıldığı, ancak bu duruma sadece gayrimüslimlerin değil, Müslümanların da maruz kaldığı ortaya çıkmıştı. Bulgarların en çok şikâyet ettiği konulardan biri Rum papazların ve metropolitlerinin tavrıydı. Mehmet Emin Paşa bölgede idari, mali ve mülkü alanlarda ıslahat yapılmasına gerek olduğunu da belirtmişti.¹⁴²

1861-62 döneminde Rusya'daki Bulgarlar durumlarından memnun olmadıkları için Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönme talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı İmparatoru'na gönderdikleri mektuplara göre atalarına bağlı olan Bulgarların Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nde kalırlarsa atalarının inançlarından uzaklaşacaklarına ikna edilmişlerdir. Bu nedenle şimdi “koyun gibi kaybolmuş” olsalar da “yabancı” topraklardan ayrılıp kendi topraklarına yerleşmeyi talep etmişlerdir. Bulgarların yazdığı bunun gibi Rusya'yı eleştiren ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki topraklarına geri dönmek istediklerini bildiren birçok mektup vardır. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin de tarımsal üretimini arttırmak istediği bir dönemdi. Çünkü 1829 Edirne Antlaşması Eflak ve Boğdan'ın tarımsal ürünlerinin bir kısmını Osmanlı Sarayı'na satması zorunluluğunu kaldırmıştı. Osmanlı İmparatorluğu bu boşluğu doldurmak için bir taraftan boş arazileri tarıma açmış, diğer taraftan bu arazilerde çalışacak işgücü sağlamak için Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen göçmenlere kolaylık sağlamıştır. 9 Mart 1857'deki bir fermanla Osmanlı topraklarına göç etmek devlet yasalarına uyan ve Sultan'a sadakatını sunan herkese açık hale getirilmiştir. Göçmenlere hazinenin verimli arazilerinden verilecek ve Rumeli'ye yerleşenler altı yıl Anadolu taraflarına yerleşenler 12 yıl boyunca askerlik görevinden ve vergilerden muaf tutulacaktır.¹⁴³ Vidin'den Rusya'ya göç etmiş olan Bulgarlar 1861 yılında tekrar

¹⁴²Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 163-165.

¹⁴³ Kemal Karpat, **Ottoman Population, 1830-1915: Demographic and Social Characteristics**, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, s. 61-64.

yerlerine dönmek istediklerinde borçları olduğu gerekçesiyle Rusya tarafından salınmamış, bunun üzerine Bulgarların geri dönmesi için borçlarının¹⁴⁴ ve yol masraflarının Osmanlı hazinesinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁵ Bunun yanında Vidin valisi Seyid Paşa'dan Bulgarların neden Osmanlı topraklarından göç ettiğinin tahkik edilmesi talep edilmiştir.¹⁴⁶ Bu olgulara bakıldığında Bulgarların göç etmek istemesinin nedeninin sadece Rusya tarafından “kandırılmaları” ile anlaşılamaz. Osmanlı İmparatorluğu'nun daha iyi ekonomik imkânlar sunmuş olması daha olası bir motivasyondur.

18.yüzyılın başlarından itibaren Balkanlar'ın savaş alanı haline gelmesiyle tüm Osmanlı-Rus Savaşları'ndan sonra bölgedeki Müslüman ve Hristiyanlar büyük kitleler halinde göç etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu göç süreçlerinde dikkat çeken unsur, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar olan dönemde, savaş ve çatışma dönemlerinde genellikle Müslümanların Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerine Hristiyanların ise çevredeki sınır devletlerine göç etmesi, buna karşılık 1878'den sonra Hristiyanların ve özellikle Bulgarların yeni kurulan prensliğe göç etmesidir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı süresince yaklaşık 100.000 Bulgar 500,000 Müslüman ve buna karşılık Bulgar topraklarını terk etmiştir. Ancak savaş sonunda süreç tersine işlemiştir. Berlin Antlaşması'nın imzalanması ve Bulgar prensliğinin kurulmasından Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Makedonya ve Trakya ve Sırbistan topraklarına katılan Dobruca'dan, Sırbistan ve Rusya ve Habsburg İmparatorluğu'ndan önemli sayıda Bulgarın prensliğe yerleştiği görülmektedir. Anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından 1878-79 döneminde 70.000, 1881 yılına kadar ise 35-40.000 Bulgarın daha Bulgar Prensliği ve Doğu Rumeli'ye geldiği bilinmektedir.¹⁴⁷

Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki bu Bulgar nüfus akışı milliyetçiliğin artık en azından aydınlar arasında kabul görmeye başladığı 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren meyvelerini vermeye başlamış, Pan-Slav propagandasına ve milliyetçi fikirlere maruz kalmış, sonrasında ise Bulgarlar arasında kabul görmesini

¹⁴⁴ A.}MKT.NZD. 383/95, H. 7.6.1278 (M. 10 Aralık 1861)

¹⁴⁵ A.}MKT.NZD. 424/64, H. 15.12.1278 (M. 13 Haziran 1862)

¹⁴⁶ A.}MKT.UM.. 494/97, H. 20.2.1278 (M. 27 Ağustos 1861)

¹⁴⁷ Krzysztof Popek, “The Bulgarian Migrations and the End of Ottoman Rule in Bulgaria (1878-1900)”, **Historical Journal / Historijski Zbornik**, Vol. 71 Issue 1, 2018, s.46-47.

destekleyecek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yine bu göçler sayesinde Doğu Rumeli ve Makedonya'nın demografik yapısı değişmiş, buralarda Bulgar yayılmacı milli hareketinin tohumlarını atmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGAR KÜLTÜREL UYANIŞI

2.1. BULGAR KİMLİĞİNİN KÜLTÜREL İNŞASI

19.yüzyılın başlarından itibaren Bulgarların ayrı bir millet olduğunu düşünen bir Bulgar entejensiyası ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu grubun ortaya çıkması tesadüfi bir durum değildir. 19.yüzyılda meydana gelen ekonomik, teknolojik ve siyasi gelişmeler belirli bir ekonomik güce, eğitim olanaklarına ve mobiliteye sahip bir grubun ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle matbaa teknolojisinin ilerlemesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte yazılı kaynaklar yeni bir iletişim ve ideolojileri yayma kanalı olarak karşımıza çıkar. Bunun dışında 19.yüzyılda özellikle ticaretle zenginleşen ve farklı coğrafyaları ziyaret etme ve orada gördükleri siyasi ve kültürel düzeni geri döndüklerinde aktarabilecek bir sosyal sınıfın ortaya çıkması da Bulgar kültürel uyanışında önemli bir etkenidir. 19.yüzyıldan itibaren ticaretle zenginleşen Bulgar burjuvazisi Bulgar çocukların eğitimini ve Bulgar kültürüne dair yapılacak olan çalışmaları finanse edecek güce kavuşabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılda içinde bulunduğu siyasi konjonktür de diğer milliyetçi-ayrılıkçı hareketlerde olduğu gibi Bulgar milli hareketinin de kaçınılmaz bir parçası olmuştur. Rusya ile yaşanan uzun ve yıkıcı savaşlar, Avusturya'nın Balkanlar'daki politikaları bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını sarsmış, değiştirmiş ve Bulgar aydınları ve yeni ortaya çıkmakta olan Bulgar milliyetçileri için yeni olanaklar sunmuştur.

Yukarıda belirtilen milliyetçiliği tetikleyen siyasi ve iktisadi etkenlerin yanında bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan Miroslav Hroch tipolojisine göre daha henüz milli hareketler ortaya çıkmadan önce milletin ne olduğunu, üyelerinin kim olduğunu dilinin benzersizliğini ve tarihinin kadimliğini ortaya koyan bir “akademik ilgi” dönemi vardır. Milliyetçilik genellikle bir siyasi program olarak algılanmaktadır. Gellner, Hobsbawm, Anderson ve Smith gibi sosyologlar milliyetçiliği sosyal ve siyasal bir olgu olarak kabul etmektedir. Kültür faktörü ise sosyal ve siyasi gelişmelerin bir “yan etkisi” olarak algılanır. Miroslav Hroch'un milliyetçilik literatürüne yaptığı en önemli katkılardan biri milli hareketlerden önce bir kültürel

sürecin olduğunu göstermesidir.¹⁴⁸ Sampsimon’a göre modernistlerin en büyük eksiği sadece siyasi ajitasyona odaklanmaları ve kültürün önemini göz ardı etmeleridir. Bu nedenle Miroslav Hroch’un üç evreli modeli bu eksiği doldurmaktadır.¹⁴⁹

Miroslav Hroch Bulgar milliyetçiliğinde kendi tipolojisinde ayırt ettiği A aşamasının atlandığını, hareketin doğrudan B aşaması ile başladığını ifade etmektedir. Ancak Sampsimon’a göre, her ne kadar kısa da olsa Bulgar milliyetçiliğinin oldukça yoğun bir A aşaması yani akademik ilgi dönemi vardır. Bulgar milliyetçiliğinde A aşamasının geç başlamasının nedeni ise tarih yazımı geleneğinin olmaması, seküler okul sisteminin geç kurulması ve dolayısıyla okur-yazar oranının düşüklüğü ve matbaaya erişimin kısıtlı olmasıdır. Özellikle 1840’larda Yuri Venelin, Vasil Aprilov ve Zahariy Knjazeski gibi Bulgar aydınlarının çalışmaları ile yoğun bir A aşaması yaşanmış ve bu süreç yoğunlaşarak B ve C aşamalarında da devam etmiştir.¹⁵⁰

Çalışmanın bu bölümünde görüleceği gibi Yunan ve Sırp milliyetçiliklerinden geç bir tarihte başlamış ve olgunlaşması 19.yüzyılın ikinci yarısını bulmuş olsa da, Bulgarlar aydınları arasında milli bilincin gelişmesi için gerekli ve önemli kültürel çalışmaların yapıldığı önemli bir A aşaması vardır. Bu çalışmaları yapanların sayısının az olması ya da yapılan çalışmaların yapıldığı dönemde geniş kitlelere ulaşamamış, onlar tarafından algılanmamış olması bu sürecin var olmadığını göstermez. Nitekim çalışmanın sonraki bölümünde görüleceği gibi bu dönemde yapılan kültürel çalışmalar 1870’lerdeki komitacı/devrimci yurtseverlerin yetişmesinde ve daha sonraki süreçte yaptıkları faaliyetlerde kılavuzu ve referansı olmuştur.

Miroslav Hroch’a göre milliyetçilik fikirleri ancak belirli sosyal ortamlarda ortaya çıkabilir. Ulus inşası, sadece hırslı ve narsist entelektüellerin çabalarıyla açıklanamaz. Entelektüeller gelenek icat edebilir, ancak bu bazı nesnel ulus inşası koşullarının hâlihazırda var olması ile mümkün olabilir.¹⁵¹ Milli hareketin başlaması için üç temel önkoşul vardır; eski düzenin sosyal ya da siyasi krize girmesi ve gerginliğin artması, nüfusun belirli kesimlerinde hoşnutsuzluklar çıkması, geleneksel ahlaki, özellikle de dini değerlerde bozulma olması. Bu koşullardan biri ya da birkaçı

¹⁴⁸Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 11-12.

¹⁴⁹Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 14.

¹⁵⁰Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 123-124.

¹⁵¹ Miroslav Hroch, “From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe”, **Mapping the Nation**, (Ed. Gopal Balakrishnan), Verso Press, New York, 1999, s.79.

gerçekleştğinde B aşaması yani ulusal ajitasyon başlar.¹⁵² Dolayısıyla milliyetçi hareketler içinde geliştiği toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümleri dikkate alınmadan, sadece milliyetçi entelektüellerin çalışmalarıyla anlaşılamaz.

Bulgar milliyetçiliğine baktığımızda da Bulgarlar din adamlarını ve daha sonra ise diaspora Bulgarlarını “Bulgarlığın” biricikliğini araştırmaya iten iki önemli kriz vardır; birincisi Fener Rum Patrikhanesi’nin Helenleştirme politikaları, ikincisi ise Osmanlı Devleti’nin gittikçe bozulan iktisadi ve idari düzenine karşı Bulgarların sosyo-ekonomik yaşamının zarar görmesidir. Nitekim bu bölümde görüleceği gibi din adamları anti-Helen çalışmaları ile ruhani bağımsızlıklarını, bir sonraki bölümde görüleceği gibi Bulgar milliyetçileri ise iktisadi ve siyasi bağımsızlıklarını elde etmek için komiteler aracılığıyla silahlı mücadeleye başlamışlardır.

2.1.1. Milliyetçilik Öncesi Balkanlarda Kimlikler ve Bulgar Kimliği

Yabancı seyyahlar Sırlar, Ulahlar, Boşnaklar gibi Balkan halklarından sıklıkla bahsederken, Bulgarlar hakkında neredeyse 19.yüzyılın başlarına kadar bahsetmemişlerdir.¹⁵³ Türk kaynaklarında Bulgar adı ilk defa 1794’te kullanılmıştır. 18.yüzyıl boyunca şehirlerde Türkler ve Rumlar hâkimdi. Bulgaristan ticareti ise neredeyse sadece Rumların tekelindeydi. 17.yüzyıl ortalarına kadar Bulgarca sadece üç kitap çıkmıştı ve bu kitaplar dini konularda yazılmış, Roma ve Venedik’te basılmıştı.¹⁵⁴ 1801-1843 döneminde Bulgarların yoğun olarak bulunduğu Ohri’de meydana gelen olayların kaydedildiği Ohri Kroniğinde Hristiyan ve Rum kavramları altı kez, etnik isim olarak “Bulgar” kelimesi ise sadece 1 kez kullanılmıştır.¹⁵⁵ Bu bilgiden yola çıkarak neredeyse 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Bulgar kelimesine etnik bir kavram olarak ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir.

19.yüzyıla kadar Balkanlar’da milli kimlik olmadığı gibi etnik kimlikler de değişti. Örneğin Çar II. İvan Asen (1218-1241) kendisini “Bulgarların ve Rumların Çarı” olarak görüyordu. Oysa babası I.İvan Asen (1186-1196) Ulah

¹⁵² Hroch, *From National Movement*, ss. 85-88.

¹⁵³ Karpas, *Osmanlı Mirası*, s. 50.

¹⁵⁴ İnalcık, *Bulgar Meselesi*, s. 18.

¹⁵⁵ Raymond Detrez, “The Orthodox Christian Community in Ottoman Ohrid in the Pre-National Period (Late 18th and Early 19th Century)”, **Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire Vol I**, Dimitris Stamatopoulos (ed.), Isis Press, İstanbul, 2015, s.41.

kökenliydi.¹⁵⁶ Bir kişi etnik kökeni nedeniyle bir gruba, aldığı eğitim nedeniyle başka bir gruba aidiyet hissedebilirdi. 19.yüzyıla gelindiğinde etnik köken algısındaki muğlaklık ve değişkenlik hala devam etmekteydi. Bulgarlar arasında bunun en iyi örneklerinden biri Vasil Aprilov’dur (1789-1847).¹⁵⁷

1850’lere kadar, Slavların çoğu köylü olduğu için Slav, Bulgar, Sırp gibi kavramlar köylü sınıfından olmanın göstergesiydi Slavlar şehirlere yerleştiğinde ya da orta sınıfa dâhil olduğunda Rum kimliklerini ön plana çıkarırlardı. Balkan halkları arasında bağımsızlığına görece erken dönemde kavuşan Sırlar arasında bile 1840’lara kadar milliyetçi duygulara rastlamak zordur. Sırp milli bilincinin oluşmasında en çok etkisi olan gruplar Habsburg hâkimiyeti altındaki Sırlardır. Örneğin 19.yüzyılda Sırp tarihi hakkında kitap yazmış beş tarihçinin hepsi Habsburg tebaasındandır.¹⁵⁸

18.yüzyılda artan ticaretle birlikte Bulgarlar ticaret anlaşmalarında Rumca kullanmaya ve kendilerini Rum olarak tanımlamaya başladılar. Hatta ilerleyen zamanlarda Bulgarlar kendi aralarında da Rumca iletişim kurmaya başladılar. Dolayısıyla Rumca ve Rum kimliği belirli bir statüyü ve kentli Bulgarları temsil eden kavramlar haline gelmiştir. Rum kimliği öyle baskın hale gelmiştir ki, Bulgarlar Bulgar olarak çağırılmayı aşağılayıcı bir tabir olarak algılamaya başlamışlardır. Bulgar köylüler ise burjuva giyimli kimseleri tanımlamak için “Grak” sözcüğünü aşağılayıcı bir anlamda kullanmışlardır.¹⁵⁹

Eğitimli ve kentli Bulgarların Yunanca öğrenmesinin bir nedeni de Yunancanın Aydınlanmanın dili olmasıydı. Batıdaki Aydınlanma hareketi Osmanlı topraklarına yansması Yunanca yazılmış eserler aracılığıyla olmuştu. 1750-1840 dönemi arasında Bulgar topraklarına Yunanca yazılmış 1,115 kitap ulaşmıştı. Buna karşılık aynı dönemde yalnızca 52 Bulgarca kitap basılmıştı. Dolayısıyla Yunanca/Rumca bilmek Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodokslar için entelektüel ilerlemenin de ön koşuluydu.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 19.

¹⁵⁷ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 20.

¹⁵⁸ Roudometof, *From Rum Millet*, s. 13.

¹⁵⁹ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 40.

¹⁶⁰ Raymond Detrez, “Pre-National Identities in the Balkans”, **Entangled Histories of Balkans (Vol I): National Ideologies and Language Policies**, Roumen Daskalov ve Tchavdar (ed.), Marinov, Brill, Leiden-Boston, 2013, s.57.

Balkanlar'da değişken kimliklere güzel bir örnek Bogorodi kardeşlerdir. Sofrani'nin torunları Atanas Bogoridi ve Stefan Bogordi¹⁶¹ Bükreş Akademisi'nde eğitim almışlardır. Ancak bu iki kardeşin aynı ailede yetişmesi ve aldıkları eğitimin benzer olmasına rağmen sahiplendikleri farklı kimlikler 19.yüzyılın ortalarına kadar milli kimliklerin halen zayıf olduğunun en güzel örneklerinden biridir. Bükreş'te eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen ve Osmanlı Devleti'nde önemli askeri ve diplomatik görevler üstlenen Stefan Bogoridi'ye karşılık, kardeşi Atanas Bogoridi çok farklı bir rota izlemiştir. Atanas Bogoridi'nin Filik-i Eteryaya üyeleri ile de yakın ilişkileri vardı. 1815'te tıp eğitimine devam etmek için Almanya'ya geçti. Burada hazırladığı ve 1816'da savunduğu tezinin önsözünde Atanas Rum olduğunu ifade etmişti. Doktor unvanını aldıktan sonra Atanas Viyana'ya döndü ve burada doktorluk yaptı. 1819'da Paris'e yerleşti ve hayatının sonuna kadar burada kaldı. Paris'te Adamantios Korais, Dimitrios Darvaris ve Theoklitos Farmakidis gibi Yunan aydınları ile tanıştı. Atanas Bogoridi bu dönemde de *Ermis o Legios* dergisine yazılar göndermeye devam etti. Atanas Bogoridi'nin Yunan bağımsızlık mücadelesine de önemli katkıları olmuştur. Örneğin 1821'de Adamantios Korais ve Nikolaos Pikkolos ile birlikte Amerikalı Profesör Edward Everett'e mektup göndererek Yunan bağımsızlık mücadelesi için destek istemişlerdir. Bu çalışmalarından dolayı Atanas Bogoridi Yunanlar tarafından Yunan aydını olarak algılanmış, Bulgar kimliğinden hiç bahsedilmemiştir.¹⁶² Kardeşi Stefan Bogorodi ise Yunan Bağımsızlık Savaşı döneminde Osmanlı donanması tercümanlığı yapmış ve Boğdan kaymakamlığı görevinde bulunmuştur.

Balkanlar'da etnik kimlikler öylesine muğlaktı ki, Raymond Detrez'e göre, 1821 Yunan İsyanı farklı etnik grupların katıldığı bir Ortodoks Hristiyan isyanıdır. İsyanın bu karakteri isyanı örgütleyen Filiki Eteryaya'nın etnik yapısında da açıkça görülmektedir. Özellikle Tuna prensliklerinde yaşayan Bulgarlar 1821 Yunan isyanında aktif rol almışlardır. 1806-12 Osmanlı Rus-Savaşı'nda Rus ordusunda görev alan Filik-i Eteryaya üyesi Dimitros Vatikioties'in 14,000 Bulgar'ı harekete dâhil ettiği bilinmektedir. Örgüt Bulgaristan'ın kuzeyinde de bir ayaklanma organize etmeye

¹⁶¹ Stefan Bogoridi'nin Osmanlı Devleti'nde üstlendiği diplomatik görevler, II.Mahmut ve Sultan Abdülmecit ile olan yakın ilişkileri hakkında; Leman Ergenç, L. Ergenç, "Bâbiâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", **BELLETEN**, c. 62, sayı. 233.

¹⁶² Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 57-62.

çalışmış, bu amaçla 10,000 Bulgar ve 10,000 Sırp Osmanlı topraklarına geçirilmiştir. Dolayısıyla 1821 Yunan İsyanı, sadece Yunanlıların ulus olma çabalarının değil, Ortodoksların patriklik ve Osmanlı hâkimiyetinden kurtulma çabasının bir göstergesiydi. Yani Filik-i Eterya henüz Osmanlı millet sisteminin dışına çıkamamış, Balkan halklarını Ortodoksluk üzerinden tek millet olarak algılamıştır.¹⁶³

Örgüt bir Ortodoks devleti kurmak isteyen Rumlar, Romenler ve Sırlardan oluşuyordu. Buna karşılık Naksos, Tinos, Siroz ve Santorini adasındaki yaklaşık 16,000 Katolik Rum isyana katılmayı reddetmişti. İsyandan sonra Rusya'ya sığınanlar arasında 503 Rum/Yunan, 208 Rumen, 132 Bulgar, 80 Sırp, 16 Rus, ve 7 Arnavut olduğunun saptanmış olması ayaklanmanın etnik bir ayaklanmadan çok Ortodoksluk şemsiyesi altında birleşen Osmanlı idaresinden hoşnut olmayan Hristiyanların başkaldırısı olduğu açıkça görülebilir. 1821 Yunan Ayaklanmasının ardından bile Yunan milliyetçiliği hala inanç ekseninden ayrılamamıştı. 1827 anayasasına göre İsa'ya inanan ve Yunanistan'da yaşayan herkes Rum sayılıyordu. Bunun dışında Osmanlı boyunduruğundan kaçıp Yunanistan'a gelen ve İsa'ya inanan herkes de Rum sayılacaktı.¹⁶⁴

Roumen Daskolov'a göre Bulgarlar 1830'lara kadar Rum kültürüne gönüllü olarak asimile olmuştu. Ancak bu tarihten sonra bir dizi gelişme sonucu Rum kültürüne karşı bir reaksiyon gösterdiler. Bunun nedenleri genel nüfus artışı ve Bulgar nüfusunun artması, 18.yüzyıldaki karmaşalar dolayısıyla Bulgarların belirli bölgelere yerleşerek buralarda çoğunluk haline gelmesi, Bulgarların yoğun olduğu kentlerde zanaatkârların kendi loncaları etrafında örgütlenmesi, bu yeni zanaatkâr grubun önceki Rum ya da Rumlaşmış kentli seçkinler arasındaki çıkar çatışmaları, Rum/Rumlaşmış ticaret burjuvazisi ile yeni belirmiş Bulgar burjuvazisi arasındaki ekonomik, kültürel ve sosyal çatışmalarıdır. Kısacası 18.yüzyılın sonlarından itibaren sahneye çıkan Bulgar orta sınıfının Rum ya da Rumlaşmış/Helenleşmiş orta sınıf arasındaki sosyal ve ekonomik mevki çatışması Bulgarlar arasında gittikçe yükselen Rum karşıtı harekette önemli rol oynamıştır.¹⁶⁵

¹⁶³ Roudometof, *From Rum Millet*, ss. 30-31.

¹⁶⁴ Detrez, *Pre-National Identities*, ss. 60-62.

¹⁶⁵ Roumen Daskalov, "Bulgarian-Greek Dis/Entanglements ", **Entangled Histories of Balkans (Vol I): National Ideologies and Language Policies**, Roumen Daskalov ve Tchavdar Marinov (ed.), Brill, Leiden-Boston, 2013, s.161.

18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın ilk yarısında Balkan halkları arasında Helen/Yunan kültürü ve kimliği öylesine işlemiştir ki Bulgar Makedonya'da Bulgar propagandası yapan Dimitar Miladinov 1852'de Makedonya'da Bulgarca konuşanların çoğunlukta olduğunu ancak buna rağmen Bulgarların hepsinin Rumca eğitim aldığını ve Rum olarak kabul edildiklerini yazmaktaydı. Filolog Ivan Bogorov 1874'te bile Bulgarların kendi anadillerinde ifade etmekte zorluk çektiklerinden çoğunun yazdıklarını önce Rumca yazıp sonra Bulgarca 'ya çevirdiklerini söylemekteydi.¹⁶⁶

Görüldüğü gibi Bulgarların Bulgar kimliğini benimsemesinin geç bir tarihte olmasının birden çok sebebi vardır. Bulgarların Helen okullarında eğitim alması, Balkan ticaretine Rumların hâkim olması ve Bulgarların bu ekonomik refaha ulaşmak için Rum kimliğine daha sıcak bakmaları, Bulgar milli kimliğine dair yapılan çalışmaların gerek Bulgarlar arasında okuma-yazma oranının düşük olması gerekse bu kaynaklara erişimlerinin sınırlı olması Bulgarların milli kimliklerini benimsemesini geciktirmiştir. Bu bölümde görüleceği gibi Bulgarlık bilincinin önem kazanması bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesi sürecinde büyük ölçüde Rumların Helenleştirme politikasına karşı gelişmiştir.

2.1.2. Bulgar Kimliğine İlk Yapılan İlk Atıflar: Paisi Hilendarski ve Sofrani

Bulgar milli bilincinin başlangıcı olarak Peder Paisi'nin Rum din adamlarının Helenleştirme faaliyetlerine karşı çıkarak Bulgar olmanın utanılacak bir şey olmadığını, aksine Bulgarların dilleriyle, atalarıyla ve tarihleriyle övünmesi gerektiğini ortaya koyan eseri *Slav-Bulgar Halklarının, Çarlarının ve Azizlerinin Tarihi* olarak görülür. Paisi, 1761'de Karlofça'ya gitmiş, Rusya'da Bulgarlar hakkında bulduğu kaynakları incelemiş daha sonra Makedonya, Sırbistan ve Bulgaristan kütüphanelerinde bulduğu kaynakları toplayarak bir Bulgar tarihi yazmaya karar vermiştir. Nihayet 1762 yılında eserini tamamlamış ve daha sonra eserini yanında taşıyarak Bulgarların yoğun olduğu yerlerde halka okumuştur.¹⁶⁷

¹⁶⁶Daskalov, Bulgarian-Greek, , s. 158.

¹⁶⁷Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 53-54.

Paisi Bulgarlar için yazdığı eseri yaymak için ziyaretlere çıktığı arada 1765’de Vratsa piskoposu Sofraniy Vbranchanski ile Kotel’de karşılaşmıştır. Sofraniy Paisi’nin eserinden çok etkilenmiş ve bir kopyasını almıştır. İlerleyen yıllarda eser kopyalanmaya devam etmiştir. Ancak eser 1844 yılında basılı olarak yayınlandığında yazarı bilinmemekteydi. Eserin Paisi’nin kitabı olduğu ancak 1871 yılında Bulgar tarihçi Marin Drinov tarafından ortaya koyuldu.¹⁶⁸ Eserin bu tarihe kadar anonim kalması nedeniyle genelde Paisi’nin eserinin etkisinin 1870’lere kadar görülmediği yorumu yapılır. Ancak zaten Bulgarlar arasında okuma yazma oranının 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar düşük olması, eser basılı hale getirilmiş olsa bile ulaşabileceği kişi sayısının sınırlı olacağını gösterir. Eserin önemi, başkaları tarafından okunmasında değil, eserin bizzat Paisi tarafından insanlara okunmasında yatar. Dolayısıyla Paisi’nin kitabının basılı hale getirilmemiş olması onun önemini azaltmaz. Ancak şu noktaya dikkat etmek gerekir ki Paisi’nin eserinde milliyetçi duygulardan çok Rum din adamlarının ve Rum kültürünün Bulgarlar tarafından kabul görmesi ve Bulgarların kendi kavminden utanmasına vurgu yapılmıştır;

Bulgarlar kendi soyunuzu sevin, milletinizin geçmişini öğrenmeye çalışın. Senin de çarların, patriklerin, azizlerin vardı. Diğer milletlerin yaptığı gibi siz de atalarınızın yaptıklarını öğrenin. Sizin de gururla anlatacak bir soyunuz, diliniz ve tarihiniz var. Diğer milletler bizimle eğleniyorlar. Bulgar milletin arasında çokça dolaştım ve sizin için, çok zor olan bir tarih kitabı yazmaya kalkıştım. Bazıları Bulgarlığı öğrenmekten hoşlanmıyor, yabancı kültür ve dile özeniyor, Bulgarca’yı kullanmıyor, Yunanca okuyup Yunanca konuşuyor, Bulgar olduklarından utanıyorlar. Bulgar, neden kendi dilinde okumuyor, konuşmuyorsun? Yıllarca şanı ve ünü tüm dünyada duyulan, güçlü Romalılardan ve bilge Yunanlılardan vergi almış olan hükümdarlarımız vardı. Tüm Slav ulusları içinde en şanlısı Bulgarlardır; çarlık ilk onlarda olmuş, ilk patriklik onlarda kurulmuş, ilk onlar Hristiyan olmuş ve en geniş topraklara onlar hükmetmişlerdir .¹⁶⁹

Yukarıdaki alıntıda görüleceği gibi, Paisi Bulgarları milli bir harekete davet etmemekte ancak Bulgarların ve Bulgar dilinin da en az diğer milletler kadar kadim ve kıymetli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Paisi’nin eserinden ve düşüncelerinden en çok etkilenen kişi belki de Sofraniy’dir. Sofraniy Paisi’nin kitabını gittiği yerlerde okumuş ve 1765’te bu kitabı kopyalamıştı. Kiliselerde öğretmenlik yapan Sofraniy, öğrencilerine Rumca yanında

¹⁶⁸ Crampton, A Concise History, s. 48.

¹⁶⁹ Paisiy Hilendarski, İstoriya Slavyanobulgarska, Zografka Chernova 1762, (Sofya: Faksimilno İzdanie, 1998), 157-158. Aktaran; Fatma Rodoplu Yıldırım, ‘Bulgar Milli Uyanışı ve Bulgar Milliyetçiliğinin Özellikleri’, **Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2 Sayı: 1, Nisan 2020, s.98.

Bulgarca da öğretmiştir. İlk Bulgar milliyetçilerinin Sofroniy'nin öğrencileri olması özellikle dikkat çekicidir. Vidin'e geçtikten sonra Sofroniy 1803 yılında Pazvantoğlu Osman'ın faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve Bükreş'e kaçmıştır. Burada Bulgarca kitaplar yazıp Bulgarlara göndermiştir. Bükreş'e geçtikten sonra Rus taraftarı olmuş, hatta 1811'de Bulgarların Osmanlı idaresinden kurtulması için Rus Çar'ına başvurmuştur. Bükreş'te yaşadığı müddetçe Rus hariciye memurları ve genelkurmayı ile ilişkiler kuran Sofroniy ekonomik anlamda da Rusya'dan önemli destek bulmuştur. Sofroniy'nin Ruslarla la olan ilişkisi Romanya arşivlerinde belgelenmiştir.¹⁷⁰

2.1.3. Bulgarların Kökeni Hakkında Yapılan Çalışmalar

Rus aydınları 18.yüzyılın sonlarına doğru Bulgarların kim olduklarını araştırmaya başladılar. Ancak bu dönemde Bulgarların Slav kökenli olduğu hala kabul edilmemekteydi. Örneğin II. Katerina'nın bastırdığı karşılaştırmalı sözlükte (1787-88) 12 Slav dili vardı. Bu diller arasında İllirya dili ve Sırpça Slav dilleri kategorisindeyken Bulgarca sözlükte yer almıyordu. 1813'te Josef Dobrovsky'nin yazdığı Slav halkları ve dilleri hakkındaki eserde ise Bulgarca Sırpçanın bir lehçesi olarak görülüyordu.¹⁷¹

Yuri Venelin'in (1802-1839) Rusya'da Bulgarların ayrı bir halk olarak tanınmasında önemli çalışmaları olmuştur. Asıl adı Georgi Huca olan Venelin, 1823'te Kışinev'de öğretmenlik yaptığı sırada Baserabya'ya (Eflak) yerleşen Bulgar mülteci ve tüccarlarla karşılaşmıştır. 1825'te Moskova'da tıp eğitimi almaya gittiğinde öğretmenliğe devam etmiş ve burada Sergey Timofeyevich Aksakov'un oğlu Konstantin'e öğretmenlik yapmıştır. Bu sırada Sergey Timofeyevich Venelin'i başta Mikhail Pogodin olmak üzere slavofil çevrelerle tanıştırmıştır. Pogodin Venelin'i dergisi *Moskovski Vestnik*'te yazılar yazmaya teşvik etmiştir. Venelin, bir kitap incelemesinde yüksek bir kültüre sahip olan Bulgarların Rusya tarafından göz ardı edilmesine tepki göstermiştir. 1829 yılında ise *Eski ve Bugünkü Bulgarlar ve Ruslarla Siyasi, Etnografik, Tarihi ve Dini Bağları* adlı eserini yayınlamıştır. Bu eserinde

¹⁷⁰Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 55-56.

¹⁷¹Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, ss. 155-156.

Venelin Bulgarların kiliseden çok matbaa ve kendi okullarını kurmaya ihtiyaçları olduğunu vurgulamıştır.

Venelin kendinden öncekilerin Bulgarların Tatar kökenli olduğu iddiasını reddetmiştir. Bunun yerine Bulgarların kökenlerinin Avarlara dolayısıyla Hunlara dayandığını öne sürmüştür. Bulgarların Rus halkının bir parçası olduğunu ve Bulgarcanın da Rusçanın ana lehçelerinden biri olduğunu iddia etmiştir. 1830'da Rusya Bilimler Akademisi'nin sponsorluğunda Bulgaristan turuna çıkan Venelin, gezisi sırasında Bulgar geleneksel şarkı, hikâye, masal ve el yazmalarını toplamıştır. 1827-28 Osmanlı-Rus Savaşı henüz yeni sona erdiği için Bulgaristan'ı tamamıyla dolaşamamış ve istediği kadar bilgi toplayamamıştır.¹⁷² Yuri Venelin Bulgarların özellikle Rusya'da ayrı bir halk olarak tanınmasına ve Bulgar kültürünün gelişmesine dair önemli çalışmalar yapılmıştır. Bulgarlar Yuri Venelin'i Bulgar kültürel uyanışının en önemli isimlerinden biri olarak görmüşlerdir. Odesa'daki Bulgarlar Venelin'in ölümünden 2 yıl sonra, 1841'de Moskova'da bir anıt yaptırmışlardır. Anıtın üzerine yazılan yazı Venelin'in Bulgarlar için önemini ortaya koymaktadır;¹⁷³

O, dünyaya unutulmuş ama bir zamanlar görkemli ve güçlü olan Bulgar halkını hatırlattı ve gayretle yeniden doğmalarını arzuladı. Tanrım, hizmetkârının dualarını kabul et.

1840'larda Bulgar aydınları Bulgar folkloruna daha yoğun bir şekilde ilgi duymaya başladı. Nayden Gerov, İvan Bogorov ve Miladinov kardeşler Bulgar masalları ve şarkıları gibi folklorik öğeleri toplamaya çalışmışlardır. İvan Bogorov'un 1842'de yayınladığı *Balgarski narodni pesni* (Bulgar halk şarkıları) adlı eseri ilk Bulgar halk şarkıları derlemesidir. Bogorov'dan sonra Dimitar ve Konstantin Miladinov kardeşler de Bulgar halk şarkı, şiir ve masallarını derlemek için çalışmalar yapmıştır.¹⁷⁴

¹⁷²Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 164-167.

¹⁷³ Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt II.**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s.XXXVI, Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s.174.

¹⁷⁴Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 133.

2.1.4. Bulgar Dili Hakkında Yapılan Çalışmalar

1830'lar Bulgar dili hakkında çalışmaların yoğunlaştığı bir dönemdi. 1824 yılında Petar Beron *Riben Bukvar* adında bir gramer kitabı yayınladı. Daha sonraları ise 1844'te Ivan Bogorov tarafından hazırlanan gramer kitabı yaygın kabul gördü.¹⁷⁵

1799 ya da 1800'de Kotel'de doğan Petar Beron, Sofrani Vrancanski'nin öğrencisiydi. Babasının 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusları desteklemesinden dolayı Osmanlı yetkilileri tarafından tepki görmüştür. Bir süre Kotel'de ve Varna'da baba mesleği olan terzilikle uğraşan Beron, eğitimine devam etmek için Bükreş'e gitmiştir. Buradaki Bulgar topluluğu ona sahip çıkmış ve böylece 1817-1821 yılları arasında Bükreş Akademisi'nde eğitim almıştır. 1821'deki Yunan isyanına destek vermesinden dolayı tepki çekmiş ve o dönemde Habsburg İmparatorluğu sınırları içinde olan Braşov'a gitmiştir. Braşov'daki Bulgarlar ile günlük konuşma diliyle ders kitapları basmayı planlamışlardır. Petar Beron bu plan çerçevesinde ilk Bulgarca eğitim kitabı olan *Riben Bukvar* (Balıklı Alfabe) kitabını hazırlamıştır. Kitabın hazırlanması fikri daha önceki Yunan ve Sırp ders kitaplarından esinlenilmiştir. Kitap 1824'te basıldıktan sonra oldukça popüler olmuş ve 34 baskı yapmıştır. Petar Beron Almanya'da eğitimine devam etmiştir. Heidelberg Üniversitesi'nde hazırladığı tezinin önsüzünde kendisini Trakyalı olarak tanıtmıştır.¹⁷⁶ Petar Beron'un Balıklı Alfabe'yi yazması dışında da Bulgarların eğitimine oldukça önemli katkıları olmuştur. Birçok kitap yazan Beron kitaplarının bir kopyasını Bulgaristan'daki okul ve kütüphanelere yollamış, Kotel, Şumen, Sliven Eski Zağra Tırnova Rusçuk ve Kazanlık gibi birçok yerde okulların açılmasını sağlamıştır. Beron kızların da eğitim alması gerekliliğinin farkına varmış ve bu konuda da çalışmalar yapmıştır.¹⁷⁷ Safroniy'nin öğrencisi olan Petar Beron, Münih'te tıp eğitimi aldıktan sonra Bükreş'e geçerek Bulgar dili hakkında çalışmalar yaptı. Kilise Bulgarcasından farklı olarak yeni bir Bulgar alfabesi oluşturdu. Yeni alfabe ile yazdığı "Bukvar sıs različni poçeniya" adlı kitabını Avusturya'nın Braşov kentinde bir Bulgar tüccarın desteği ile bastırdı. Kitabın son sayfasında balık resmi olduğu için *Riben Bukvar* (Balıklı Alfabe) olarak da bilinir. Kitabın içeriğinde Bulgarca grameri dışında sağlık,

¹⁷⁵Crampton, A Concise History, s.62.

¹⁷⁶Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, ss.73-75.

¹⁷⁷ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, ss.77-78.

din, tarih, matematik, gibi konularda da bilgiler vardı. Beron eserini tamamladıktan sonra Bulgaristan'a göndermiş, kitap burada oldukça ilgi görmüş ve ilkokul öğrencilerinin eğitiminde kullanılmıştır. Beron daha başka eserler de yazmış, Avusturya'da geçirdiği sürede Panslavizm ile de ilgilenmiştir.¹⁷⁸

1823'te Vasil Nenovich Bulgarca basın oluşturmak için Braşov'da Filoloji Topluluğu'nu kurdu. Ancak Bulgarcanın henüz standartlaşmaması ve matbaanın bulunmamasından dolayı topluluk etkin olamadı. Ancak 1856 yılında İstanbul'da kurulan Bulgar Edebiyat Topluluğu 1857-1862 döneminde *Bulgarski Knizhitsi* adında haftalık bir gazete çıkarmayı başardı. Gazetenin 600 abonesi vardı. Bulgar Edebiyat Topluluğu 1867 yılında Bulgaristan'ın en önemli okullarından biri olan Cyril ve Methodius Okulu'nu finanse etti. 1869 yılında Braila'da kurulan Bulgar Edebiyat Topluluğu daha etkin oldu ve Bulgar Bilimler Akademisi'nin temelini oluşturdu.¹⁷⁹

Amerikan Protestan misyonerlerinin Bulgarlara olan ilgisi Bulgar dili alanında da kendini göstermiştir. Amerikan Protestan misyoneri Elias Riggs İzmir'deki çalışmaları sırasında Bulgarlar ile tanışmış ve 1849 yılında İngilizce konuşanlar için *Notes on the Grammer of the Bulgarian Language* başlıklı 24 sayfadan oluşan bir kitapçık hazırlamıştır. Bu kitapçık Bulgar dili grameri hakkında yabancı dilde yazılan ilk kitaplardan biridir.¹⁸⁰ Başka bir Amerikan Protestan misyoneri C.F Morse 1860 yılında İngilizce-Bulgarca bir sözlük hazırladı. Morse 1869 yılında *A Grammar of the Bulgarian Language with Excercises and English and Bulgarian Vocablaries* adındaki çalışmasını da İstanbul'da bastırdı.¹⁸¹

Almanca yazılan ilk Bulgarca grameri 1852 yılında Dragan ve Anton Cankov tarafından yazılmış ve Viyana'da basılmıştır. Cankov kardeşler Zıştovi'de bir matbaa kurmak istemiş, ancak Kırım Savaşı'nın patlak vermesiyle bu plan gerçekleşmemiştir. Arşiv belgelerinde Cankov'a matbaa kurması için ruhsat verildiği¹⁸² ancak Cankov'dan bu matbaada basılan kitap ve risalelerde devletin politikasına ters düşen şeyler yazmayacağını teminatını vermesi istenmiştir.¹⁸³

¹⁷⁸ Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 56-57.

¹⁷⁹ Crampton, A Concise History s. 63.

¹⁸⁰ Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", **XII.Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 12-16 Eylül 1994, s.1100.

¹⁸¹ Turan, Amerikan Protestan Misyonerlerin, s. 1102.

¹⁸² A.}MKT.MHM. 114/76, H.30.11.1273 (M. 22 Temmuz 1857), A.}AMD. 78/39 H. 29/12.1273 (M. 20 Ağustos 1857)

¹⁸³ A.}AMD. 78/39 H. 29/12.1273 (M. 20 Ağustos 1857)

İstanbul'a giden Dragan Cankov burada da Bulgar kültürünün gelişmesi adına faaliyetlerde bulunmuş, öğretmenlik ve gazetecilik yapmıştır. Ayrıca kilise mücadelesi sırasında Katolik Kilisesi ile birleşmek için imza veren 120 kişi arasında Dragan Cankov da vardır.¹⁸⁴

2.1.5. Bulgarların Eğitimi

17 ve 18.yüzyıllar boyunca Bulgar topraklarında eğitim kilise çevresinde, hücre okullarında örgütlenmiştir. Bazı kasabalarda seküler Rum okulları da vardı. 18.yüzyılda Bulgar okullarının müfredatına da dini eğitim dışında dersler eklenmeye başlanmıştır. 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilkokuldan sonra eğitime devam etmek isteyen Bulgarlar Rum okullarına gitmek zorunda kalmışlardır.¹⁸⁵

Modern Bulgar aydınlarının ilk kuşağı eğitimlerini Rum okullarında almıştı ve bu aydınlar daha sonraları Bulgarca eğitimin ilk savunucuları oldular. Bu aydınlar Rumlar aracılığıyla Avrupa'daki ideolojik gelişmelerden haberdar oldular. Bunun da ötesinde milliyetçiliğin ne olduğunu Yunan bağımsızlık mücadelesi ile somut bir şekilde olarak gördüler. Yunan vatanseverliği ve Yunan kültürünün kadimliğine yapılan vurgu Bulgarlar tarafından da kopyalandı ve Bulgarlar aydınlar da kendi topluluklarının çıkarları ve kültürlerinin değeri hakkında fikirler üretmeye başladı.¹⁸⁶

Bulgar milliyetçiliği ideolojik temellerini oluşturan ve bağımsız Bulgar Kilisesi mücadelesinde yer alan Bulgar aydınlarının neredeyse hepsi Rum okullarında Rum öğretmenlerden eğitim almıştı. Eğitim aldıkları Rum okullarında Yunan kültürünün yüceltilmesi Bulgarları da kendi tarih ve kültürleri hakkında düşünmeye ve kendi milletlerinin kadim ve biricikliğini vurgulamaya teşvik etmiştir. Rum okullarının ve eğitiminin bu katkısı bağımsız Bulgar kilisesi ve daha sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığı mücadelesinde yer alan Ivan Seliminski ve Gavril Krasteviç gibi Bulgarların anılarında da görülmektedir.¹⁸⁷

Bulgarlar bir taraftan Yunan milliyetçiliğine tanıklık edip öykünürken diğer taraftan da kendi milletlerinin aşağılanmasından rahatsızlık duyuyordu. Örneğin

¹⁸⁴ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss.35-37.

¹⁸⁵ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s.42.

¹⁸⁶ Daskalov, *Bulgarian-Greek*, ss. 163-164.

¹⁸⁷ Daskalov, *Bulgarian-Greek*, ss.164.

Bulgar kilise hareketinde yer alan Stoyan Çamakov içindeki milliyetçi ateşin Rum tarih öğretmeninin Bulgarlar'dan nefret ve tiksintiyle söz etmesi ve Bulgarların asimile edilip Yunan milletine katılması gerektiğini vurgulamasıyla yandığını söylemiştir.¹⁸⁸ İlk dönem Bulgar milliyetçili aydınlarının çoğu Yunan okullarında eğitim aldıkları için henüz olgunlaşmaya başlayan Bulgar edebi dilini bilmiyorlardı. Bu aydınlardan Ivan Seliminski ve Makedonya'da Bulgarlık propagandası yapan Dimitar Miladinov Bulgar milli hislerini bile Yunanca ifade etmek zorunda kalmaktan rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir.¹⁸⁹

Bulgaristan'da 19.yüzyılın başlarına kadar eğitim kilise ve manastırlara bağlı ilkokullarda yürütölmekteydi. Bunların yetersiz kalmasıyla ayrıcalıklı Rum okulları açılmaya başlandı. Ancak bu okullarda Bulgarca konuşmak ve eğitim yapmak yasaktı.¹⁹⁰

1800 yılında Bulgar okullarının sayısı köy okulları 42, kasaba okulları 6 olmak üzere toplamda 48'di. 1835 yılına gelindiğinde Bulgar okullarının sayısı 205'e yükselmiştir. Ancak bu okullar hala Rum kilisesi etkisinde ve modern eğitimden yoksundur.¹⁹¹ Bulgar milli kimliği ve kültürel uyanışında Tuna prensliklerine (Eflak ve Boğdan) göç eden, ya da burada ticaret yapan tüccar sınıfı oldukça etkili olmuştur. Örneğin tüccar Vasil Nenovich 1830 yılında ilk Bulgar okulunu Bükreş'te kurmuştur.¹⁹²

Rusya'da bir Bulgar tüccarının oğlu olan, daha önceleri Rum kimliğiyle ön plana çıkan Vasil Aprilov modern eğitim veren bir okul açmak amacıyla Odesa ve Bükreş'teki Bulgar tüccarların da desteğini alarak 1835 yılında Gabrova'da bir okul açtı. Okul için gerekli kitaplar Sırp matbaalarında basılıyordu. Ayrıca bu okulda okutulmak üzere Rusçadan bir tarih kitabı tercüme edilmiştir. Bu okul daha ilk yılında 120 öğrenciye eğitim vermiştir.¹⁹³

İlginçtir ki Gabrova'daki seküler okulun kurulmasına öncülük eden Odesa tüccarı Vasil Aprilov 1830'a kadar Yunan bağımsızlığına destek vermiştir. Aprilov diğer bir Bulgar burjuvası olan N. S. Plauzov Romanya, Odesa ve Baserabya'daki

¹⁸⁸Daskalov, Bulgarian-Greek, s.167.

¹⁸⁹Daskalov, Bulgarian-Greek, s. 170.

¹⁹⁰Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 50.

¹⁹¹Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 61.

¹⁹² Roudometof, From Rum Millet, s. 14.

¹⁹³Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 61-62.

diğer Bulgar tüccar ve esnaflarını Bulgaristan davasına destek vermeye ikna etmiştir. Dolayısıyla Vasil Aprilov Bulgar milli bilincinin oluşması için seküler okulların önemini Yunan bağımsızlık mücadelesine verdiği destek sırasında öğrenmişti. 5 yıl gibi kısa bir süre içinde, 1840'a gelindiğinde seküler Bulgar okullarının sayısı 12'yi bulmuştu. Yine aynı dönemde Makedon aydını Yordan Hacıkonstantinov Cinots'un destekleriyle Makedonya'nın Üsküp ve Köprülü şehirlerinde Bulgarca eğitim veren seküler okullar kurulmuştu.¹⁹⁴

Bu yeni seküler okullarda eğitim önceleri tamamen Yunanca verilirken, daha sonra yavaş yavaş Bulgarca eğitime geçilmiştir. Aynı şekilde ders kitapları ilkten Yunanca iken daha sonra Bulgarca ders kitaplarına geçilmiştir. İlk seküler okullar Helen-Bulgar okullarıydı. Helen-Bulgar okullarının ilki 1819'da Zıştovi'de kuruldu. Bu okulu 1819'da Kotel'de kurulan ve Rayno Popovich'in öğretmenlik yaptığı diğer Helen-Bulgar okulu izledi. Kotel'deki okulda eğitim iki seviyede verilmekteydi. İlk basamakta eğitim dili Bulgarca, ikinci basamakta ise Yunancaydı. Rayno Popovich bu okulda ve daha 1820'de Sliven'de kurduğu okulda Bulgar milli hareketinde etkili olacak Rakovski, İvan Bogorov, Petar Beron ve Atanas Kipilovski gibi önemli kişilere öğretmenlik yapmıştır. Ivan Seliminski 1820'de Sliven'de, Konstantin Fotinov İzmir'de benzeri seküler okullar açmıştır.¹⁹⁵ Yeni seküler Bulgar okullarının sayısı 10 yıl gibi kısa bir süre içinde, 1845'te 53'e çıkmıştır. Bunun yanında köy okullarının sayısında da önemli bir artış olmuştur. 1835 yılında Bulgar köy ve kasabalarında toplam 205 okul varken, bu sayı 1840'ta 282'ye, 1850 yılında 488'e yükselmiş, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Bulgar köy okul ağı gittikçe genişlemiştir. 1855 yılına gelindiğinde köy ve kasaba okullarının sayısı 588'e ulaşmıştır.¹⁹⁶

Okuma odası anlamına gelen *çitalişteler* Bulgarlar arasında kültürel bilinci arttırmış ve Bulgar milliyetçiliğinin yayılmasına önemli katkıda bulunmuştur. Çitalişteler sadece bir kütüphane değil, aynı zamanda gösterilerin sergilendiği, toplantıların yapıldığı, okuma-yazma bilmeyen yetişkinler için pazar okulu ve akşam okulu gibi faaliyetler gösteren kültür kurumlarıdır. Çitaliştelere üye olmak için belirli bir ücret ödenmesi gerekiyordu. Toplanan paralar genellikle kiliselerden kiralanan alanların ücreti, ilkokul çocuklarına burs vermek ve etkinlikler organize etmek için

¹⁹⁴ Adanır, Makedonya, ss. 66-67.

¹⁹⁵ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, , ss. 103-104.

¹⁹⁶ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, ss. XL-XLI.

harcanıyordu. Bazı çitilişterin içinde Bulgar antikalarının yer aldığı müzeler bile bulunmaktaydı. Çitilişter Bulgar aydınlarının fikirlerini yayması için oldukça önemli yerlerdi. İlk çitilişte 1856'da Zıştovi'de bir öğretmen olan Emanuil Vaskidovic'in desteği ile açıldı. Yine aynı yıl Lom ve Şumen'de de çitilişter açıldı. 1876 Bulgar isyanı öncesi Bulgaristan'da 186 çitilişte vardı. Çitilişter kendi aralarında bağlantı kurarak 1870-75 döneminde *Çitaliste* adında ortak bir dergi çıkardılar. Derginin İstanbul'da yaklaşık 1700 abonesi vardı.¹⁹⁷ Bulgarca ilk tiyatro gösterisi olan "Mihal", 1856 yılında Sava Dobroplodni tarafından sergilendi. Komedi türünde olan oyun, Yunancadan tercüme edilmiş ve Şumnu'daki çitilişte sahnelenmiştir.¹⁹⁸

Seküler eğitimin gelişmesinde diğer bir önemli isim Neofit Rilski'ydi. Rilski, 1793'te Bansko'da doğdu. 1818'de Rila manastırında rahip olan Neofit Rilski Samakov ve Melnik'te okullarda çalıştıktan sonra Rila manastırına geri döndü. Rila manastırının 1833'te yanmasından sonra Kazanlık'a gezici rahip (taksidiot) olarak atandı. Daha sonra Vasil Aprilov ve Nikolai Palauzov Rilski'den Bükreş'e gidip eğitim metotlarıyla alakalı araştırma yapması teklif etti. Bir rahip olmasına ve dini eğitim almasına rağmen Neofit Rilski'nin eğitime dair görüşleri zamanının oldukça ötesindeydi. Rilski'ye göre gelişmek için önemli olan öncelikle okulları inşa etmektir. Kiliseler ve manastırlar sonra gelirdi. Ona göre, İncil yerine öncelikle Bulgarca eğitim için gerekli kitaplar basılmalıydı. 1835'te ilk modern Bulgarca gramer kitabını yazan Neofit Bozveli Yunanca gramer kitaplarından esinlenmiştir. Ayrıca Bulgarca-Yunanca ve Yunanca-Bulgarca sözlük hazırlamaya başlamıştır. Ancak yaşamı süresinde bu sözlük basılmamıştır.¹⁹⁹

Fransız Devrimi'nden sonra hücre okulları önemini kaybederek yerini seküler okullara bıraktı. Yunan Bağımsızlık Savaşı'na katılan bazı Bulgarlar Fransız İhtilali fikirleriyle karşılaştılar. Yunanistan'ın bağımsız olmasından sonra ise birçok Bulgar öğrenci Yunan üniversitelerinde eğitim aldı ve Bulgar topraklarındaki eğitimin yetersizliğinin farkına vardılar. 1834 yılında Vasil Aprilov²⁰⁰ tarafından Gabrova'da

¹⁹⁷Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 129-130.

¹⁹⁸Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s.130.

¹⁹⁹ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 106-107.

²⁰⁰ 1879'da Gabrova'da doğan Vasil Aprilov, babası ölünce 11 yaşında Moskova'ya burada pamuk ve gül yağı ticareti yapan kardeşlerinin yanına gitti. Burada Yunan bir öğretmenden eğitim aldı. Büyük kardeşi Bükreş'e gidince, Aprilov da eğitimine Braşov'da Alman gramer okulunda devam etti.

ilk defa Bulgarca eğitim veren seküler bir okul kuruldu. Okulda büyüklerin kendinden küçükleri eğittiği Lanchaster sistemi uygulandı. 1840'lara kadar 13 seküler okul açıldı. 1840 yılında Plevne'de kızlar için bir okul açıldı. Okulların birçoğu temel eğitim seviyesindeydi ancak Şiştov'daki ticaret okulu Samakov'daki teoloji okulu gibi daha ileri eğitim veren okullar da vardı. 1878 yılında Bulgaristan'da yaklaşık 2,000 okul vardı ve bu okulların neredeyse tamamı yerel loncalar, köy ya da kent toplulukları tarafından finanse ediliyordu.²⁰¹ Bulgaristan'daki eğitim faaliyetleri 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra önemli bir sıçrama yaşamıştır. 1856-1878 döneminde yaklaşık 1,470 ilkokul açılmıştır.²⁰²

19.yüzyılın başlarından itibaren artan refahla birlikte eğitim ve kültür alanında yapılan yatırımlar da önemli ölçüde arttı. Okul binaları, okuma odaları (çitalişte), kitaplar ve okul gereçleri ve 19.yüzyılın ikinci yarısında ise yurtdışına öğrenci gönderme Bulgarlar arasında yaygınlaştı. 1867 yılında Filibe Paris'te beş, Viyana'da dört, Rusya'da yedi, İngiltere'de iki, İstanbul'da ise kırk öğrenciyi finanse ediyordu.²⁰³

Bulgarca eğitime önemli katkı sunan Bulgar aydınlarından biri Konstantin Fotinov'dur. Fotinov (1790-1858) Filibe'de Yunan okulunda ve Selanik'te Yunanca grameri eğitimi almıştır. İzmir'de Fransız konsolosluğunda tercümanlık görevi yapmış ve burada 1828'de özel bir Bulgar Okulu açmıştır. 1828'de Yunanca gramer kitabı ve 1843'te Yunanca öğrenmek isteyen Bulgarlar için bir dil kitabı yayınlamıştır. Fotinov'a göre bir çocuğa yabancı dil kendi anadiliyle öğretilmeliydi.²⁰⁴

19.yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan'dan yurtdışına giden öğrenci sayısı oldukça arttı. Bu dönemde Almanya, Fransa, İsviçre, Hırvatistan gibi ülkelere de

Braşov'da çok sayıda kırcalı isyanlarından kaçan Bulgar vardı. Aslında Venelin'in ailesi de bunlardan biriydi. Venelin 1807'de tıp eğitimi Viyana Üniversitesi'ne başladı ancak okulu tamamlamadan 1809'da Rusya'ya dönerek Rus vatandaşı oldu. Bir süre sonra kardeşlerine katılarak tüccarlık yapmaya başladı. Odesa'daki çok sayıda Yunan'dan etkilenerek helenizme destek verdi. Hatta Yunan bağımsızlık savaşı sırasında Odesa'dan Yunan ordusuna katılmak isteyenlere destek oldu. 1826'da tüccarlığı bırakan Aprilov, bu tarihten itibaren kendini kültürel çalışmalara adanmıştı. Yunan eğitiminin gelişmesine maddi katkılar da sundu ancak 1830'da Yunan aydınları ile arası açıldı ve Bulgarın eğitimi üzerine çalışmalar yapmaya ve Yuri Venelin ile Bulgarlar hakkında yaptığı çalışmalar dolayısıyla mektuplaşmaya başladı. Yunanlardan bell-lanchester eğitim modelini öğrenen Aprilov bu modelde bir Bulgar Okulu kurmak için çalışmalar yaptı. Ayrıca Odesa'da eğitim alan Bulgar çocuklarına da burs vermektedir. J.A Verrijzer-Sampimon, **Becoming Bulgarian: the articulation of Bulgarian identity in the nineteenth century in its international context: an intellectual history**, Uitgeverij Pegasus, Amsterdam, 2006, ss.176-178.

²⁰¹ Crampton, A Concise History, ss. 60-61.

²⁰² Pars Tuğlacı, **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s.82.

²⁰³ Crampton, A Concise History, s. 58.

²⁰⁴ Verrijzer-Sampimon, **Becoming Bulgarian**, s. 125.

öğrenci gönderilmiştir. Ancak en çok öğrenci gönderilen ülke Rusya'dır. 1856-1876 döneminde 500 Bulgar öğrenci Rusya'da eğitim almıştır. Dolayısıyla Panslavizm'in ve Rusya taraftarlığının yayılmasının en güçlü kanallarından biri bu öğrenciler olmuştur.²⁰⁵

1850'lerde Bulgar aydınlar kadınların eğitimi hakkında da çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bulgaristan'da kızlar için ilk seküler okul 1841'de kuruldu ve bu okulların sayısı 1850'lerde 35'e, 1878 yılında ise 90'a ulaşmıştı. Bulgaristan'da 1850'lerde kadınların eğitimi savunan kişiler genellikle erkek aydınlardı çünkü bu dönemde kızların eğitimi hakkında fikir öne sürebilecek bir kadın aydınlar grubu mevcut değildi. Bu dönemde milliyetçi aydınlar kadınların eğitim almamasını ulusun refahı ve ilerlemesi için önemine vurgu yapmaktaydı. Ancak bu dönemde kızların eğitime destek verilmesi onların iyi bir anne ve iyi bir eş olmasını sağlamak gibi geleneksel değerlerle iç içe geçmişti. Bunun yanında eğitilmiş kadınlar ulus için iyi vatandaşlar yetiştirerek ulusal mücadeleye katkıda bulunacaktı.²⁰⁶ Bu dönemde sayıları çok az da olsa, Bulgar kızlarının Sırbistan, Romanya ve Rusya gibi yerlerde eğitim alıp, Bulgaristan'a geri döndüklerinde benzer okulların açılışına katkıda bulundukları bilinmektedir. Örneğin, Odesa'da eğitim almış bir Bulgar kızı olan Anastasia Tosheva Rusya'dan aldığı burs sayesinde Eski Zağra'da Amerikan misyonerler tarafından kızlar için açılan okula karşılık yerel meclisin de desteğiyle bir okul açtı. Tosheva gelecekteki Bulgar ulusu için kadınların eğitim alması gerektiğini savunuyordu.²⁰⁷

Bulgarlar kadınların eğitiminde Protestan misyonerlerin de önemli katkıları olmuştur. Amerikan misyonerleri Kırım Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'a geldiğinde ilk ve orta dereceli okullar mevcuttu. Ancak kızlara yönelik eğitim oldukça kısıtlıydı. Bir Protestan İncil'i okuyup anlayabilmeliydi. Dolayısıyla Protestan ailesinin önemli bir parçası olan kızlar iyi eğitim almalıydı.²⁰⁸ Elias Riggs'in eşi Martha Riggs'e göre kadınlar bireyi olduğu kadar ulusu da şekillendirmekteydi. Kadının ulusa karşı görevi

²⁰⁵ Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 63.

²⁰⁶ Krassmira Daskolava ve Georgeta Nazarska, **Women's Movement and Feminism in Modern Bulgaria (1850's-1940's)**, Bulgarian Association of University Women, Sofya, 2006, ss.5-6.

²⁰⁷ Krassmira Daskolova, "Nation-Building, Patriotism, and Women's Citizenship: Bulgaria in Southeastern Europe", **Girl's Secondary Education in the Western World: From the 18th Century to the 20th Century**, James C. Albisetti, Joyce Goodman and Rebecca Rogers (ed.), Palgrave Macmillan, 2010, ss.154-155.

²⁰⁸ Barbara Reeves-Ellington, **Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East**, University of Massachusetts Press, United States, 2013, s.52.

ise ileride cemiyetinin ve ulusunun ilerlemesine katkıda bulunabilecek, topluma faydalı evlatlar yetiştirmekti.²⁰⁹ Amerikan Protestan Misyonerleri 1863 yılında Eski Zağra'da kızlar için okul açtılar. Okul, 1871'de Samakov'a taşındı İlkokul seviyesinde olan bu okulda İncil dersleri verilmekteydi. Bundan önce Bulgar topraklarında açılan ilk Amerikan Protestan okulu 1860'ta erkek çocuklar için Filibe'de açılmıştı. İlk yıl 11 yatılı 2 gündüzlü öğrencisi olan okul 1869-1870 yılında misyonerlik faaliyetleri açısından daha çok umut vadeden Eski Zağra'ya oradan da Samakov'a taşındı. Protestan misyonerlerinin kurduğu Sunday Schools (Pazar Okulları) da birçok Bulgar çocuğun eğitim almasına olanak sağlamıştır. 1870 yılında bu okulların sayısı 5, öğrenci sayısı 104'tü. 1908 yılına gelindiğinde ise Pazar Okulları'nın sayısı 57, öğrenci sayısı ise 2,578'e çıkmıştır. Samakov misyoner faaliyetler için önemli bir merkez olmuştur. Örneğin 1898 yılında yine Samakov'da bir çocuk yuvası açılmış, daha sonra 1900 yılında Sofya'ya taşınmıştır.²¹⁰

Bulgarlar arasında milli duyguları ve ideolojiyi yerleştiren Avrupa ve özellikle Rusya'nın sağladığı eğitim olanaklarıdır. Ruslar Bulgarların kültürlerini keşfetmek ve onlara öğretmek için Bulgarların yoğun olduğu bölgelerde ruhsatlı ruhsatsız birçok okul açmışlardır.²¹¹ Rusya, Avrupalı misyonerlerin Bulgaristan'daki faaliyetlerini yakından izlemiş ve Avrupa etkisinin bölgede yayılmasını engellemek için tedbirler almıştır. Bulgarlar üzerinde Rusya'nın etkisi dil, din ve kavim benzerlikleri nedeniyle daha kuvvetli olmuştur. Ayrıca Avrupa'da eğitim görmeye giden Bulgar çocukları belli bir refah düzeyine sahipken, Rusya bölgede açtığı okullar ve gönderdiği öğretmenler vasıtasıyla Bulgar köy ve kasabalarına kadar nüfuz edebilmiştir.²¹²

19.yüzyılın ikinci yarısında Bulgarlar arasında eğitim seviyesinin de arttığı görülüyor. Bu dönemde İstanbul'a eğitim için gelen Bulgarların sayısında da artış olmuştur. Bulgarlar yükseköğrenim için İstanbul'un yanında Viyana, Belgrad, Prag, Bükreş, Paris, Zagreb gibi merkezlere gitmişlerdir. Bulgar aydınlarının oldukça önemli bir kısmı (yaklaşık %40) Rusya'da eğitim almıştır. Rusya'da eğitim alan bu kişiler daha sonra Bulgar milli hareketinde önemli rol oynamışlardır.²¹³

²⁰⁹ Reeves-Ellington, Domestic Frontiers, s. 92.

²¹⁰ Turan, Amerikan Protestan Misyonerlerin, ss. 1103-1104.

²¹¹ Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 47.

²¹² Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 65.

²¹³ Victor Roudometof, . **Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans**, Westport, CT, Greenwood Press, 2001. s.134.

İlk Bulgarca gramer okulu 1859'da Rusya'nın Bolgrad şehrinde açıldı. Daha sonra 1873'te Filibe'de ve 1873'te Gabrovo'da da Bulgarca gramer okulları açılmıştır. Bulgaristan'da üniversite düzeyinde eğitim kurumlarının açılması ise 1888'i bulmuştur. 1888'de Sofya'da açılan Eğitim Enstitüsü daha sonra Sofya Üniversitesi adını almıştır. Bu döneme kadar Bulgarlar üniversite düzeyinde eğitim almak için başta Rusya olmak üzere Habsburg İmparatorluğu, Sırbistan ve Yunanistan'a gitmişlerdir.²¹⁴

Rusya Eğitim Bakanlığı 1846-1852 döneminde Bulgar okullarına 1786 kitap yollamıştır. 1856-1876 döneminde yaklaşık 500 Bulgar öğrenci Slav Yardım Cemiyeti bursları ya da bireysel burslar sayesinde Rusya'da eğitim almıştır. Bu öğrenciler arasında Hristo Botev ve Stefan Stambolov gibi Bulgar milli hareketinin önemli isimleri de yer almaktadır.²¹⁵ Rusya'nın Bulgarların eğitimine hem maddi anlamda hem de yayın desteği olarak önemli katkıları olmuştur. 1860 yılında Rusya İmparatoru Nayden Gerov'un Filibe'de kurduğu Kiril ve Metodiy adlı okula 1200 gümüş ruble, Rusçuk'taki Bulgar okulu adına Moskova Bankasına 20 bin gümüş ruble, Rila Manastırı adına Moskova Bankası'na 1500 gümüş ruble göndermiştir. Yine aynı yıl Rus Çarı Rusya'da lise ve üniversite düzeyinde eğitim alacak Bulgar öğrenciler için her yıl 5,000 gümüş ruble bağışlamıştır. Rusya hükümetinin maddi yardımlarının dışında Moskova Panslavist Komitesi de Bulgarların eğitimi ile yakından ilgilenmiş ve 1869 yılında bölgede kız ve erkeklere yönelik yeni okullar açmak için Filibe viskonsülü Nayden Gerov'dan bölge hakkında detaylı bilgi istemiştir. Rusya Bulgar çocuklara öğretmen yetiştirmek konusunda da önemli adımlar atmıştır. 1862 yılında General İgnatiyef, Nayden Gerov'a gönderdiği bir talimatta Sırp ve Bulgar öğrencilerin Odesa ve Nikolaev şehirlerinde açılan yurtlara yerleştirilmesi ve daha fazla sayıda öğrencinin Rusya'da eğitim alabilmesi ve bir yerde toplanabilmeleri için bazı talimatlar göndermiştir. İgnatiyef Gerov'dan 10 ila 15 yaş aralığında, Ortodoks mezhebinde olan, aritmetiğin dört işlemini bilen, Rusça okuyup yazabilen öğrenci adayları listesi istemiş, bu listeye adayların aileleriyle ilgili bilgilerin eklenmesini rica etmiştir.²¹⁶ Görüldüğü gibi artık Rusya hükümeti ve Rus bürokratları Balkanlardaki

²¹⁴ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 106.

²¹⁵ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 185.

²¹⁶ Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, ss. XLIX-LI.

Slav çocuk ve gençlerin eğitimi ile daha yakından ilgilenmeye başlamış ve daha sistemli bir yol izlemeye başlamıştır.

Moskova'daki Bulgar öğrenciler 1859'da Moskova Bulgar Cemiyeti'ni (*Moskovsko balgarsko druzestvo*) kurdu. Cemiyetin üyeleri arasında Marin Drinov, Nayden Gerov'un kardeşi Konstantin Gerov, Lyuben Karavelov ve Konstantin Miladinov gibi önemli Bulgar milliyetçileri yer almaktadır. Cemiyetin faaliyet alanı Moskova ile sınırlıdır. Cemiyet Bulgar aydınları için eserler toplamış ve ekonomik destek sağlamaya çalışmıştır. Cemiyetin folklor ve şiire odaklanmış bir dergisi de (*Bratski Trud*) bulunmaktaydı.²¹⁷

Yunan eğitim kurumlarının Bulgar aydınlarının yetişmesi konusunda oldukça önemli etkileri olmuştur. Örneğin İlarion Makariopolski ve İvan Seliminski 1837'de kurulan Atina Üniversitesi'nde eğitim görmüştür.²¹⁸

Rusya'nın ve Amerikan Protestan misyonerlerinin Bulgarlar arasında gittikçe yoğunlaştırdığı eğitim faaliyetleri Mithat Paşa'nın dikkatini çekmiş ve 1868 yılında Bab-ı Ali'ye gönderdiği uyarısında Bulgarların eğitimin önemini fark ettiklerini ve çocuklarının iyi eğitim alması için çabaladıklarını, ancak okulların yetersiz kalmasıyla Rusya'ya başvurduklarından yakınmaktadır. Bu durumu fırsat bilen Rusya'nın Odesa ve Kışinev'de ücretsiz okullar açtığı ve kitaplar dağıttığı söyledikten sonra Rusya'nın kitap dağıtarak diğer Bulgar okullarına da nüfuz ettiğinden bahsetmektedir. Mithat Paşa, Bulgar çocuklarının yurt dışındaki okullara gitmesini engelleme konusunda devletin bir şeyler yapması gerekliliğini vurgulamıştır.²¹⁹

1876'da Makedonya'da 350 Bulgar okulu vardı. 1900 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki Bulgar okullarının sayısı 800'e ulaştı. Balkan Savaşları'na kadar olan sürede Bulgarlar Makedonya'daki etkisini arttırmak için eğitime gittikçe daha fazla önem verdiler ve bu dönemde sadece Makedonya'da 1,141 Bulgar okulu vardı. 1878 Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra Sırbistan ve Yunanistan da aynı şekilde Makedonya'daki eğitim faaliyetlerini arttırmak için yarıştı.²²⁰

²¹⁷ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s.186.

²¹⁸ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 55.

²¹⁹ Şentürk, *Bulgar Meselesi*, ss. 63-64.

²²⁰ Roudometof, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 145.

2.1.5.1. Bükreş Akademisi ve Robert Koleji

Bulgar milliyetçi aydınlarının yetişmesinde yükseköğrenim seviyesinde eğitim veren özellikle iki okul dikkat çekmektedir. İlki 19.yüzyılın ilk yarısında birçok Bulgar aydınının eğitim aldığı Bükreş Rum Akademisi, diğeri ise Amerikan Protestan misyonerleri tarafından İstanbul'da kurulan Robert Koleji'dir.

Bükreş Rum Akademisi'nin Bulgar milliyetçi aydınlarının sayısının ve etkisinin artmasında oldukça önemli bir yeri vardır. Bükreş Rum Akademisi (Princely Academy) 17.yüzyılda Bükreş'te kurulmuştu. Okul, 19.yüzyılın başlarından itibaren önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Okulun müfredatı 1776'da yenilenmiş, hem klasik hem de modern Yunanca eğitim dili olarak kullanılmıştır. 1810 yılında ise okulun müfredatına Rusça, Almanca, metafizik, deneysel fizik ve matematik gibi dersler de eklenmiştir. Bu dönemde okulun yaklaşık 250 öğrencisi vardı. Okulda önemli sayıda Bükreş'te ikamet eden Bulgar da eğitim almıştır. Okul, başarılı ve yoksul Bulgar çocuklarına burs da sağlamıştır. Bükreş Akademisi mezunları yüksek eğitim için genellikle Viyana'ya gidiyorlardı. 1810'da kurulan Filoloji Cemiyeti bu okulun mezunları ve öğrencileri tarafından kurulmuştu. Cemiyetin kurucuları arasında Atanas Bogoridi ve Nikolaos Pikkolos da vardı. Cemiyetin yayın organı *Ermis o Logios* Viyana'da basılmaktaydı. Bükreş Akademisi öğretmenleri dergi için içerik hazırlıyor ve derginin dağıtımıyla ilgileniyorlardı. Bükreş Akademisi'nin Bulgar kültürel uyanışında önemli etkileri olmuştur. Stefan ve Atanas Bogoridi kardeşler, Nikolaos Pikkolos gibi ve Petar Beron gibi Bulgar aydınları bu okuldan mezun olmuşlardır. Bükreş Akademisi 1821 yılında Yunan ve Romen isyanları sırasında Osmanlı Devleti tarafından kapatıldı. Ancak bir süre sonra St. Sava adında tekrar açıldı. St. Sava 1864'te Bükreş Akademisi adına geri döndü.²²¹

Sofrani Vrancanski'nin torunları Stefan ve Atanas Bogoridi Bükreş Rum Akademisi'nde eğitim görmüşlerdir. Stefan Bogoridi Bükreş Akademisi'nden mezun olduktan sonra İstanbul'da Fenerli bir ailenin yanında Fransızca öğretmeni olarak çalışmış, daha sonra ise Osmanlı donanmasına katılıp 1799'da Abukir Savaşı'nda Napolyon'a karşı savaşmıştır. Savaşın sonra İstanbul'a dönen Stefan Bogoridi askeri bir lider olarak Moldova'ya gönderilmiştir. 1821 Yunan Savaşı nedeniyle Stefan

²²¹ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 52-54.

İstanbul'a kaçırmıştır. Osmanlı donanmasında bir süre tercümanlık yaptıktan sonra II. Mahmut tarafından sürgüne gönderilmiştir. Sürgünün nedeni tam olarak bilinmemektedir. 1828-29 Osmanlı Rus Savaşı başladığında II. Mahmut Stefan Bogoridi'yi yeniden çağırması ve diplomat olarak Rusya'ya göndermiştir. Bu görevinde başarılı olan Bogoridi daha sonraları da özellikle diplomasi alanında önemli görevler üstlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na sunduğu hizmetlerin yanında Stefan Bogoridi'nin Bulgarlar üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Kotel'deki Rum-Bulgar okullarına maddi yardım yapması, Rayno Popovic, Georgi Rakovski ve Gavril Krastovic gibi Bulgar aydınlarına eğitim bursu vermesi Bulgar milliyetçi entelektüellerinin yetişmesine katkı sağlamıştır.²²²

2.1.5.2. Robert Koleji

Bulgar milli bilincinin oluşmasında özellikle Amerikan misyonerleri ve açtıkları okulların önemli etkisi olmuştur. 1840'larda Bulgarların yaşadıkları bölgelere gelen Amerikan misyonerleri Bulgarca öğrenmiş, açtıkları okullar ve dağıttıkları Bulgarca kitaplar aracılığıyla etkilerini yaymışlardır. İstanbul'daki Robert Koleji Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir yerer sahiptir. Öyle ki 1906-1907 döneminde Türkiye'de bulunan İngiliz istihbaratçısı G.M Firtmaurice "Bulgaristan, bugünkü mevcudiyetini bu okula borçludur." demiştir.²²³

Robert Koleji Amerikan Protestan Misyoner Cyrus Hamlin tarafından 1863 yılında kurulmuştur. Okulun kurulması için gerekli sermaye New York'lu tüccar Christopher Robert tarafından sağlanmıştır. Kolejin arazisi Ahmet Vefik Paşa'dan satın alınmış, bina izni için sekiz yıl beklenmiştir. Okulun 1871 yılında verdiği 6 mezundan 5'i Bulgar öğrencidir. 1903 yılına kadar Robert Koleji'nden 195 öğrenci mezun olmuştur. Bu öğrenciler ileride kurulacak olan Bulgaristan Prensliğinde önemli görevler üstlenmiştir. George Washburn'un gözlemlerine göre 1879 yılında toplanan ve 231 kişiden oluşan Bulgar Kurucu Meclisinde parlamento hukukuna dair bilgisi

²²² Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 55-56.

²²³ Mithat Aydın, **Balkanlar'da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, ss. 140-141.

olanlar sadece Robert Koleji mezunlarıydı.²²⁴ Robert Koleji'nde okuyan Bulgar öğrencilerin milliyetçi duyguları da gelişmişti. 1868 yılında Robert Koleji'nden 11 Bulgar öğrenci bir dernek kurmuş, yine öğrencilerden bir kısmı 1876 ayaklanması ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmışlardır.²²⁵

Robert Koleji ilk Bulgar öğrencisini 1864-65 yılında kaydetmişti. Kolejin üçüncü yılı olan 1865-66 döneminde 9, dördüncü yılında 13, beşinci yılında 16 Bulgar öğrenci kaydolmuştu. Kolejin altıncı yılı olan 1870-71 döneminde okula kaydolun toplam öğrenci sayısı 80'di ve bunların 41'i Bulgar öğrencilerdi.²²⁶ 1878'de Bulgaristan'ın özerkliğinden sonra Robert Koleji yeni kurulan devletin yönetici kadrolarını eğitmekte önemli bir yere sahip olmuştur. Örneğin Bulgar devrimci Stefan Stambolov bu okulda eğitim almıştır.²²⁷

1878 yılında Bulgaristan'ın özerkliğini kazanmasıyla Robert Koleji'ndeki Bulgar öğrenci sayısında önemli artış olmuştur. 1881-1882 öğretim yılında Robert Koleji'nin toplamda 258 öğrencisinden 105'ini Bulgar öğrenciler oluşturmaktaydı. Bir sonraki yıl yine okula 110 Bulgar öğrencinin kaydolduğu görülmektedir. Ancak 1883 yılından itibaren Bulgaristan Prensliğinde eğitim reformları çerçevesinde yükseköğretim kurumlarının sayısının artması nedeniyle Robert koleje giden öğrenci sayısında düşüş yaşanmıştır. Örneğin 1882 yılında 110 olan öğrenci sayısı 1883 yılında 71'e düşmüştür. Bu düşüşte Bulgaristan Prensliğinin Rus etkisi altında olmasının da önemli payı vardır. 1883 yılında Rus yanlısı bir gazete olan *Slavianin* Robert Koleji'nin Bulgar öğrencilerin Ortodoksluğuna zarar verdiğini belirtmiş, öğrencilerin bu okuldan alınması ve Bulgar jimnazyum eğitim kurumlarına kaydedilmesi için çağrıda bulunmuştur. 1881'de Robert Koleji'nden mezun olan Bulgar Vasil Karayovoff da 1888-1889 döneminde *Selanin* adlı gazetede Bulgarlara çocuklarını Robert Koleji'ne göndermemeleri konusunda uyarı yapmıştır.

²²⁴ Turan, Amerikan Protestan Misyonerlerin, s. 1105.

²²⁵ Orlin Sabev, "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbulu'nda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı İstanbulu, III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu bildirileri, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul**, s.174.

²²⁶ George Washburn, **Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College**, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1909, ss18-26.

²²⁷ Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 64-65.

Karayovoff'a göre Robert Koleji'nin eğitimi Bulgaristan'daki jimnazyumlardan daha geridedir ve okulda anti-Ortodoks bir politika güdülmektedir.²²⁸

2.1.6. Bulgar Basını ve Matbuatındaki

Bulgarca basılan ilk kitaplar 16.yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında basılmaya başlandı. Özellikle Kiril alfabesiyle basılan ilk kitaplar Venedik'te basılmıştır. Kitapların asıl hedefi Sırp ve Hırvatlar'dır. Ancak Güney Slav dillerinin birbirleri ile benzerliği dolayısıyla bu kitaplar Bulgarlar tarafından da anlaşılabilirdi. 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Bulgarca kitaplar hala imparatorluk sınırları dışında, özellikle Habsburg İmparatorluğu'nda basılmaktaydı. 1806-1840 döneminde basılan 53 Bulgarca kitap Bulgaristan sınırları dışında basılmıştı. Bu kitapların 5'i Bükreş, 12'si Belgrad, 21'i Buda, 12'si Belgrad, 2'si Moskova'da basılmıştı. 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Bulgarlar matbaayı Bulgar topraklarına getirmek için birkaç yasadışı girişimde bulunmuşlar, ancak başarılı olamamışlardı. Örneğin 1828'de Karastoyanov Sırbistan'dan kaçakçılık yoluyla bir baskı makinesini Samakov'a getirmişti. 1835'te Budapeşte Üniversitesi'nde Kiril harfleri getiren Karastoyanov birkaç kitap basmış ancak yetkililere yakalanmamak için kitapların basım yerini başka yerler olarak göstermiştir. 1835'te tekrar bir girişim yapılmış ancak yine başarılı olmamıştır.²²⁹ 1835 yılından itibaren ise Bulgarca kitap basımında bir sıçrama yaşandı ve 1876 yılına gelindiğinde Bulgarca basılan kitapların sayısı 1743'e ulaşmıştır.²³⁰

1806-1830 döneminde Bulgarca basılan kitapların sayısı sadece 17'dir ve bunların çoğu dini kitaplardır. Ancak sonraki dönemde kitap basımı hızla artmış, 1830-1870 döneminde 1,600 kitap basılmıştır. Bu kitapların 467'si çeviri, 294'ü kurgu, 276'sı bilimsel kitaplar, 303'ü dini, 276'sı bilimsel kitaplardır.²³¹ İstanbul en çok Bulgarca kitabın basıldığı yer olması dolayısıyla Bulgar yazınının gelişmesinde

²²⁸Orlin Sabev, "An Awakening at the Bosphorus: Robert College of Constantinople's Bulgarian Students and Graduates (1864-1967)," **New Europe College Black Sea Link Program Yearbook**, 2010-2011, 2011-2012, ed. Irina Vainovski-Mihai, New Europe College, Bucharest, 2014, ss.123-124.

²²⁹Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 113-115.

²³⁰Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s.XLI.

²³¹Roudometof, . *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 132.

oldukça önemlidir. 1843-1877 yılları arasında sadece İstanbul’da 509 Bulgarca kitap, 21 gazete ve 5 dergi basılmıştır.²³² 1850’lerden sonra Bulgarca basılan kitapların sayısında önemli artış olmuştur. 1806-1828 döneminde yalnızca 16 Bulgarca kitap varken bunların sayısı 1869-1878 döneminde 811’e çıkmıştır. Gazete basımında da yine 1850’lerden itibaren önemli artış görülmüştür. 1839-48 döneminde Bulgarca basılan gazete sayısı 3 iken, bu sayı 1869-78 döneminde 74’e çıkmıştır.²³³

Osmanlı İmparatorluğu’na gazetenin varması oldukça geç bir tarihte olmuştur. Gayrimüslim tebaa bir yana devletin resmi gazetesi Takvim-i Vakayı bile ancak 1833’te yayınlanmıştı. Dolayısıyla Osmanlı topraklarına gazetenin girişi geç bir tarihte olmuştur. Ancak Bulgar aydınları matbaanın kısıtlı olmasının yanında okuma-yazma oranı düşük bir topluluğa seslenmek için başka bir yol bulmuştu. 19.yüzyılın başlarında halkın dikkatini çekmek ve toplumsal diyalog başlatmak için Neofit Rilski, Vasil Aprilov, Rayno Popovich Konstantin Fotinov, İvan Seliminski gibi Bulgar aydınları arkadaşlarına “*obsestveno pismo*” denilen açık mektuplar yolluyor ve bu mektupların halka açık alanlarda okunmasını, toplumsal sorunlar ve özellikle eğitim konusunda fikir alışverişi yapılmasını sağlıyorlardı. Bu mektuplar kopyalanıyor ve başka yerlere de gönderiliyordu.²³⁴

İlk Bulgarca gazete olan *Balgarski Orel* (Bulgar Kartalı) 1846 yılında Leipzig’de basılmıştır ve gazetenin editörü İvan Bogorov’dur. Ancak gazete sadece bir yıl yayınlanabilmiştir. İvan Bogorov daha sonra daha başarılı olacak olan *Carigradski Vestnik* (İstanbul Haberleri) adlı gazeteyi İstanbul’da çıkarmaya başlamıştır. Daha sonraları, özellikle 1850’lerde Bulgarca gazete sayısı artmış ancak yine de gazetelerin çoğu Bulgaristan dışında basılmıştır.²³⁵

Carigradski Vestnik gazetesi hem yayınlanma süresi hem de dağıtım oranı bakımından döneminin en etkili Bulgar gazetesiydi. Gazetenin yer verdiği haber kategorisi de oldukça genişti. Gazetede eğitim, tarım, edebiyat, tercüme, Bulgarlardan gelen mektuplar, iç ve dış siyaset haberleri gibi birçok konuda bilgiler yer almaktaydı. Gazete Rusya konsoloslugu ve Patriklik ’ten destek aldığı için ılımlı bir duruşu vardı.²³⁶

²³²Şentürk, Bulgar Meselesi, , s. 69.

²³³Aydın, Balkanlar’da İsyan, ss. 139-140.

²³⁴Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, s.125.

²³⁵ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, ss. 125-126.

²³⁶ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, s. 128.

İstanbul gelişmekte olan Bulgar basını için önemli bir merkez olmuştur. 1844-1878 döneminde toplam 39 adet Bulgarca gazete çıkmıştır. Bu 39 gazeteden 15 tanesi İstanbul’da yayınlanmıştır. İstanbul’dan sonra en önemli Bulgar yayın merkezi Eflak’tır ve bahsedilen 39 gazetenin 13’ Eflak’ın Bükreş (13 adet) ve Braila (5 adet) şehirlerinde çıkmıştır. Yine bu dönemde çıkan gazetelerin 3’ Sırbistan’da (Novi Sad ve Belgrad), iki tanesi Ukrayna’nın Beograd şehrinde, 1 tanesi Almanya’nın Leipzig şehrinde çıkmıştır. Hüdai şentürk’ göre ise 1878 yılına kadar toplamda çıkan 105 Bulgarca gazetenin sadece 32 tanesi Osmanlı sınırları içinde çıkmıştır.²³⁷

Bulgar komitacılarının da Bulgarca gazete yayıncılığında oldukça önemli etkileri olmuştur. Özellikle 1860’lardan itibaren yayınlanan Bulgarca gazetelerde bu devrimci-komitacıların önemi büyüktür. Bulgar milli hareketini en önemli isimlerinden biri olan Georgi Rakovski Sırbistan’da 1857 yılında *Dunavski Lebed* (Tuna Kuğusu) ve Bulgar Günlükleri adında iki gazete çıkar mıştır. Her iki gazetede de Türk karşıtı söylemler hkimdir. 1863 yılında Petko Slaveykoy tarafından İstanbul’da yayınlanmaya başlayan Gayda gazetesinin amacı “Bulgarları sarsarak kendine getirmek”tir. 1869’da Bükreş’te yayınlanmaya başlayan Davul Gazetesi, Bulgar Gizli Merkez Komitesi’nin sözcülüğünü yapmıştır. 1867 yılında Bükreş’te çıkan *Naradnost Vestnik* (Milliyet Gazetesi), Ivan Bogorov tarafından çıkarılmış ve Bulgar Merkez Devrimci Komitesi’nin yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. 1873 yılında Bükreş’te Hristo Botev tarafından ıkarılan *Nezavisimost Vestnik* (Bağımsızlık Gazetesi), alar Saat gazeteleri ile yine Botev’in 1874’te çıkar maya başladığı *Zname Vestnik* (Bayrak Gazetesi) Bulgar Gizli Merkez Komitesi’nin en önemli yayınları olmuştur. Botev, zellikle Bayrak Gazetesi’nde yayınladığı “Doğ u Sorunu Bulgar Ulusunun Omuzlarında Yatıyor”, “Halkımızın Tek Kurtuluşu Devrim”, “Balkan lkeleri Arasındaki Kavga” gibi yazılarla milliyetçi, fikirleri Bulgar aydınları arasında yaymaya çalışmış ve 1876 Nisan Ayaklanmasına fikirsel zemin hazırlamıştır. Yine Hristo Botev’in Bükreş’te 1876’da çıkardığı bir başka gazete *Nova Bulgaria Vestnik* (Yeni Bulgaristan Gazetesi) Bulgarların milliyetçi duygularını ateşlemeyi amaçlamış ve bu gazetede ileride Bulgaristan başbakanı olacak olan Stefan Stambolov da yazılar yayınlamıştır.²³⁸

²³⁷řentrk, Bulgar Meselesi, s. 69.

²³⁸Erhan Vatansever, **Bulgar Milliyetçiliğinin Doğ uşu ve Bulgaristan’ın Bağımsızlığı (1841-1908)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne, 2019, s.71-74.

Osmanlı Devleti sınırları içinde ilk Bulgar matbaası Osmanlı hükümetinden gizli olarak 1828’de Samakov’da açılmıştır. Bu tarihten sonra Bulgarlar Osmanlı hükümetine dilekçeler yazıp yeni matbaalar açma taleplerini dile getirmiştir. 1848 yılında Bulgarların matbaa açma talebine Sadrazam Mustafa Reşit Paşa sıcak bakmamış, Bulgar dilini fazla kimsenin bilmemesi dolayısıyla kendi topluluklarına zararlı fikirler yayabilecekleri konusunda uyarmıştır.²³⁹ Yine 1854 yılında Bulgar tebaasından Dimitri’nin Zıştovi’de bir matbaa kurulması için Bab-ı Ali’ye başvurduğu görülmektedir. Dimitri üç yüz seneden beri Bulgar ve Boşnak tebaanın kilise ve manastırlarda okunan kitaplarının Rusya’dan geldiğini ama pahalı olduğunu, ama eğer bu kitaplar memalik-i şahanede basılırsa daha ucuza mal olacağını belirterek bir matbaa kurulması ve dini kitap basımı için ruhsat verilmesini talep etmiştir.²⁴⁰

1870’lere gelindiğinde bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasına dair ferman alındıktan sonra, Bulgarların özellikle dini kitap basmak için Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde matbaa kurmak için Bab-ı Aliye sıklıkla arzuhalles gönderdiği anlaşılmaktadır. Bulgar Eksarhı Kilise ’de okunan kitapların Rusya’dan geldiğini ve kitapların çok pahalı olduğunu belirtmiş ve bu dini kitapların Osmanlı Devleti’nde basılmasına ruhsat verilmesini talep etmiştir.²⁴¹ Bulgarların bu talebine Bab-ı Ali de kayıtsız kalmamış, Selanik’te Selanik Vilayet Gazetesi için yaptırılan ama artık kullanılmayan Bulgar harflerini (Kiril alfabesi) matbaa-ı amire için satın almak istemiş, Selanik valiliğine harflerden kaç adet olduğu ve fiyatının ne olduğu sorulmuştur.²⁴² Yine aynı dönemde Bulgar okullarının sayısının artmasına bağlı olarak Bulgar okullarında okutulmak üzere Bulgarca kitap ve sözlük basmak için matbaa kurulmasına ruhsat verilmesine dair Bulgarlar birçok dilekçe vermiş, taleplerin birçoğu Bab-ı Ali tarafından olumlu yanıtlanmıştır.²⁴³ Bab-ı Ali’nin Bulgar matbuatına sıcak yaklaşmasının bir sebebi de dışarıdan getirilen kitapların içeriğinin denetlenmesinin zor olmasıydı. Örneğin 1881 yılında Edirne Bulgar Katolik mektebine Fransa’dan gelen kitaplar sakıncalı bulunmuş, basılacak kitapların

²³⁹Şentürk, Bulgar Meselesi, s. 60.

²⁴⁰ HR.SYS. 1917/15, M. 31.12.1854.

²⁴¹ İ..HR. 261/15623, H.9.10.1290 (M. 30 Kasım 1873)

²⁴² MF. MKT. 24/93, H. 29.12.1291 (M. 6 Şubat 1875), MF. MKT. 26/131, H. 21.02.1291 (M. 9 Nisan 1874)

²⁴³ MF.MKT. 35/66, H.25.3.1293 (M. 20 Nisan 1876), MF. MKT 8/35 H. 15.11.1289 (14 Ocak1873)

hükümetin taht-ı nezareti altında basılmasının daha uygun olduğu düşünülmüş ve bu amaçla Edirne vilayetinde bir matbaa kurulması kararlaştırılmıştır.²⁴⁴

Bulgarca olarak basılan ilk kitap, Sofraniy Vranschanski'nin 1806 yılında Bükreş'te yayınlanan *Nedelnik* adındaki vaaz kitabı kabul edilir. Bulgarca kitap yayınlanması 1840'lara kadar sınırlı kalmıştır. Ancak 1840'lerden itibaren Bulgarca kitap sayısı önemli ölçüde artmıştır. 1821-30 yılları arasında 9, 1831-40 arasında 42, 1841-1850 arası 143, 1851-60 arası 291, 1861-70 arası 709 Bulgarca kitap yayınlanmıştır. Bu kitapların birçoğu, özellikle de ilk kitaplar Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında basılmıştır. İlk Bulgar matbaası bir Rum tarafından 1840 yılında İzmir'de kurulmuştur. Bu matbaada seküler yayınlar da basılmıştır. 1844'te Konstantin Fotinov arkaik Bulgarca olarak hazırladığı *Liuboslovie* adındaki dergiyi basmak için bu matbaayı kullanmıştır. Aynı yıl Selanik'te de bir Bulgar matbaası kurulmuştur ancak bu matbaa dini metinlerin basımı için kullanılmıştır.²⁴⁵

Sofrani Vrancanski'nin *Kiriakodromion* adlı kitabı dışında 1801-1820 yılları arasında basılan Bulgarca kitapların tümü Buda'da basılmıştır. Bulgarları konu alan ilk kitap olan *Istoriya salvenno-bolgarskog* (Slav-Bulgar Halkların Tarihi) 1801 yılında Atanas Neskovic tarafından Buda'da basılmıştır. Bu kitap Habsburg İmparatorluğu'nda yaşayan Bulgarlar arasında ilgi görmüş, 1844'te standart Bulgarca 'ya çevrilmiş ve Bükreş'te 2040 adet baskısı yapılmıştır. Kitap Bulgarların kökeninin Slav olduğunu öğrenmesine önemli katkıda bulunmuştur.²⁴⁶

1840 yılında İngiliz İncil Cemiyeti bünyesindeki Amerikan misyonerleri tarafından İzmir'de bir matbaa kurmuştu. Bu matbaada İncil Bulgarca basıldı. İncil'in Bulgarca basılması, Bulgarlara Bulgarcanın Sırpçanın ya da Rusçanın bir lehçesi olmadığı, ayrı bir dil olduğunu destekledi. Yine aynı matbaa Konstantin Fotinov tarafından ilk Bulgarca dergi olan *Lyuboslovie*'yi basmak için de kullanıldı.²⁴⁷ 1840'ta İzmir'de yazılan İncil basıldığı yıl 1,000, 1844'te ise 5,000 kopya satılmıştı. Patrik ise Bulgarca İncil'e tepki göstermiş, metropolitlere buldukları kopyaları ortadan kaldırmalarını emretmiştir. Patrik'in bu tavrı Bulgarlar tarafından tepki çekmiştir.

²⁴⁴ ŞD. 208/58 H. 18.1.1299 (M. 10 Aralık 1881)

²⁴⁵ Crampton, A Concise History, ss. 62-63.

²⁴⁶ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, ss. 200-201.

İncil'in bu çevirisi 1859'a kadar yedi kez basılmıştır. İncil ikinci kez olarak Konstantin Fotinov ve Petko Slaveykov tarafından 1866'da yapılmıştır.²⁴⁸

1840'lardan itibaren Viyana Bulgar kültürel uyanışının önemli bir merkezi haline gelmiştir. Örneğin 1845-1878 döneminde çoğunluğu okul ders kitabı olmak üzere Viyana'da yaklaşık 341 Bulgarca kitap basılmıştır.²⁴⁹

İlk Bulgar dergisi *Lyuboslovie* Samakovlu Konstantin Fotinov tarafından 1842 yılında çıkarıldı. Derginin çıkarılmasında Protestan misyonerlerin desteği de vardı. Derginin büyük bölümünde Protestan misyonerler tarafından çıkarılan Rumca bir gazetenin çevirileri de yer almaktaydı. Dergi Bulgarcanın ve Bulgar kültürünün gelişmesini amaçlamaktaydı ancak Bulgarlar tarafından ilgi görmemesi nedeniyle 24 sayı çıktıktan sonra 1846 yılında kapatıldı.²⁵⁰ Fotinov'un bu dergiyi çıkarmaktaki asıl amacı derginin Bulgar okullarında kaynak olarak kullanılması ve Bulgarlara diğer milletlerin kültür ve toplumlarıyla alakalı bilgileri iletmesidir. Fotinov Bulgarların eğitim ve edebiyatı yeterince önemsemediğini bu nedenle de gelişemediğini iddia ediyordu. Kendi sözleriyle bu durumu şöyle ifade etmektedir;

“Bütün milletlerin, edebiyatın gelişmesine hizmet eden süreli yayınları var. Sadece Bulgar eğitimini ve edebiyatını önemsemiyor ve umursamıyor. Bulgar milleti uyuyor. Yazık sana sayıca çok, ama duyarsız ve girişimcilikten yoksun millet!”²⁵¹

Fotinov bu derginin içeriğine tarih, coğrafya, eğitim, pedogoloji, din, dil, doğa bilimleri ve tarım gibi çok çeşitli konular eklemiştir. Özellikle bir toplumda tarih bilincinin gelişmesine önemli vurgu yapmış ve Bulgarların kökeninin Slav olduğu tezini savunmuştur. Her ne kadar Fotinov dergide Bulgarların kökeni ile ilgili yazılarında Yunanlıların bile Slav olduklarını, Fransızcanın Bulgarcaya bağlı olduğu gibi yanlış ve abartılmış bilgilere yer vermiş olsa da, amacının Bulgar kültürünün ve dilinin kadimliğine vurgu yaparak Bulgarlar arasında milli bir bilinç yaratmaya çalıştığı açıktır.²⁵²

İlk Bulgarca gazete *Bilgarski Orel* (Bulgar Kartalı) 1846 yılında Almanya'nın Leipzig şehrinde Ivan Bogorov tarafından yayınlanmıştır. Gazetenin yayınlanmasında

²⁴⁸Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 115-117.

²⁴⁹ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, s. 206.

²⁵⁰ Şentürk, *Bulgar Meselesi*, s. 67.

²⁵¹Hüseyin Mevsim, “Bulgarca Süreli Yayıncılığa Dair Bazı Notlar”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, vol.50, no.50, 2020, s. 224.

²⁵² Mevsim, *Bulgarca Süreli Yayıncılığa*, s. 227.

Bükreş'teki Bulgar tüccarların önemli katkısı olmuştur. Gazetenin amacı gazetenin birinci sayısının önsözünde Bogorov'un kendi sözleriyle oldukça açık biçimde belirtilmiştir;

Hep böyle gidemez! Etrafımızdaki bütün milletler başını kaldırdı dünyada olup biteni ve ne yapılması gerektiğini biliyorlar. Biz Bulgarlar canlı ölü olarak mı kalacağız, bizim de milletler cemiyetinde söyleyecek sözümüz olmayacak mı? Dünyanın bilmediği bir millet olarak mı kalacağız, dilimizi ölü mü bırakacağız?

Dolayısıyla Bogorov'un bu girişimin amacı artık Bulgar halkının uyanması sağlamak, diline ve tarihine sahip çıkması için aydınlatıcı yazılar yayınlamaktır. Gazetede diğer halklar, Slav komşular ve Osmanlı Devleti'nden haberler, okullar ve eğitim, ticaret ve zanaat, edebiyat kısmında fabllar, halk türküleri gibi eserler ve yeni çıkan Bulgarca kitapların tanıtılması gibi içeriklerin yer alması planlanmıştır. Gazete sadece 3 sayı çıkabilmiştir. Gazetenin bu kadar kısa ömürlü olmasında Leipzig'den Bulgarlara gazetenin ulaşımının zor olmasının büyük payı vardır. Her ne kadar ömrü kısa olsa da, Bulgarca ilk gazete olması ve konuşma diliyle yazılması *Bilgarski Orel* sonraki Bulgar gazeteciliğine önemli bir örnek teşkil etmiştir.²⁵³

1848 yılında Ivan Bogorov'un editörlüğünü yaptığı *Tsarigradski Vestnik* (İstanbul Gazetesi) dergisi İstanbul'da basıldı ve 1861 yılına kadar yayınlandı. Gazetenin çıkarılmasını 1858 yılından itibaren Eksarh Alexander üstlenmiştir. Derginin 13 yıl yayın yapabilmesi büyük başarıydı çünkü 1844-1878 yılları arasında çıkan 90 dergiden sadece 33 tanesi bir yıldan ve yalnızca 10 tanesi 5 yıldan uzun yayın yapabilişti. Bu 90 yayının 34 tanesi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, 56 tanesi ise diğer ülkelerdeki, özellikle Romanya ve Sırbistan'daki Bulgar toplulukları tarafından yayınlanmıştı.²⁵⁴

1869'da İstanbul'da kurulan Bulgar Edebiyat Derneği Bulgar milli hareketinin ideolojik çekirdeğini oluşturmakta oldukça önemli olmuştur. Petko Raçov Slaveykov, Eksarh Yosif (L.Yovçev), Doktor Stambolski, İvan Naydenov, T.İkonomov gibi önemli Bulgar yazar ve şairleri bu dernekte toplantılar gerçekleştirmiştir. Derneğin 1872-1874 yılları arasında "*Çitalişte*" adında bir dergisi de vardı.²⁵⁵

Amerikan Protestan misyonerlerinin Bulgar yayıncılığına bir başka armağanı da *Zornitsa* (Sabah Yıldızı) farklı tarihlerde çıkmış iki gazetedir. İlk Zornitsa gazetesi

²⁵³ Mevsim, Bulgarca Süreli Yayıncılığa, s. 231.

²⁵⁴ Crampton, A Concise History, s. 63.

²⁵⁵ Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 64-65.

1864 yılında Albert Long tarafından İstanbul’da çıkarılmış, 1871 yılına kadar yayına devam etmiştir. Gazete 1874 yılında tekrar çıkarılmaya başlanmış ve Samakov ’da çıkarılan Detevoditel (Çocukların Rehberi) isimli gazete ile birleşmiştir. 1875’te yine *Zornitsa* adında başka bir gazete haftalık olarak yayınlanmaya başlamış, yayın hayatına 1896’ya kadar devam etmiştir. Aynı gazete 1902 yılından itibaren yayın hayatına Filibe’de devam etmiştir. Misyonerlerin çıkardığı *Zornitsa* gazetesi, Bulgar gazeteleri içinde en uzun yayın hayatı olan ve en çok aboneye ulaşan gazetedir. 1890’larda yine Amerikan Protestan misyonerleri tarafından Sofya’da *Home Friend* (Ev Arkadaşı) ve Filibe’de *Temperance* adlı iki dergi çıkarılmıştır.²⁵⁶

Petko Slaveykoy’un Bulgar süreli yayın geleneğine özellikle iki önemli katkısı ilk Bulgarca çocuk dergisi olan *Pçelitsa* (Arıcık) ve ilk Bulgarca kadın dergisi *Rujitsa* (Hatmi Çiçeği) olmuştur. Her iki dergi de 1871 yılında çıkmaya başlamıştır. *Pçelitsa* sadece 350 aboneye ulaşabilmiş ve ancak yedi sayı çıkabilmiştir. *Rujitsa*’da ise kadının aile ve toplumdaki yeri, ahlaki değerleri, aile ekonomisi ve geleneksel değerler gibi konular işlenmiş ve ancak iki sayı çıkabilmiştir.²⁵⁷ Her iki dergi de kısa ömürlü olmasına rağmen, kadın ve çocuk gibi göz ardı edilen toplumsal gruplara yönelik Bulgar dilinde yapılmış ilk girişimler olmaları sebebiyle Bulgar yayıncılığı açısından oldukça önemlidir.

İlk vilayet matbaası Mithat Paşa’nın çabalarıyla Tuna vilayetinde kurulmuştur. Bu matbaada Türkçe’nin yanında Bulgarca dergi, gazete ve kitaplar da basılmaktaydı. Bulgarca eserlerin basılması için Kilise Slavcası harfleri de getirtilmiştir. Yine bu matbaada yarısı Türkçe yarısı Bulgarca olan “Tuna” gazetesi basılmıştır. Matbaanın ilk müdürü Bulgaristan’ın bağımsızlığından sonra önemli siyasi faaliyetlerde bulunan ve 1880’de Bulgaristan başbakanı olan Dragan Çankov’dur.²⁵⁸

2.2 BAĞIMSIZ BULGAR KİLİSESİ’NİN KURULUŞU

1711 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Hristiyanlar arasındaki dinsel dayanışmayı zayıflatmak için İstanbul’un Fener semtinde yaşayan Rumların Eflak (1716) ve Boğdan (1711) yöneticiliğine atanmaları Ortodoks Rum Kilisesi’nin

²⁵⁶Turan, Amerikan Protestan Misyonerlerin, s. 1103.

²⁵⁷ Mevsim, Bulgarca Süreli, s. 234-235.

²⁵⁸Şentürk, Bulgar Meselesi, s.1 79.

Balkanlar’da Helenleştirme politikalarının ivme kazanması açısından dönüm noktası oldu. Eflak ve Boğdan’daki Fener yönetimi 1821 Yunan İsyanına kadar sürdü. 1750’lere gelindiğinde Fenerliler Helenleştirilmiş Bizans İmparatorluğu’nu diriltme girişiminde bulundular. Bu dönemde Fenerliler siyasi ve ekonomik olarak öyle güçlenmişlerdi ki, İstanbul Ortodoks Rum Patriğini Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeniden kurulan Bulgar ve Sırp kiliselerinin kapatılması konusunda sultanı etki altına almaya ikna ettiler. Nitekim 1767 yılında Sırp ve Bulgar kiliseleri kapatıldı. Ortodoks Rum Patriği Bulgar, Sırp, Ulah ve diğer piskopos ve rahiplerin büyük çoğunluğunu görevden alarak yerlerine Rumları atadı. Dahası, ibadet dilinin Yunanca olması zorunlu hale geldi ve patrikhanenin kilise hizmetlerini karşılamak için köylülerden alınan vergi arttı.²⁵⁹

18.yüzyıldan itibaren Fenerli Rumların ekonomik ve siyasi güç kazanmalarının Balkan halkları için önemli bir takım sonuçları oldu. Rum, İtalyan, Arnavut, Ulah gibi farklı etnik kökenlere sahip Fenerli Rumlar tüccarlık ve gümrük mültezimliği gibi bir takım karlı işler sayesinde zenginleşmişlerdi. Ancak ekonomik refahın yanında siyasi haklar da istemeye başladılar. Bir taraftan Osmanlı Devleti’nde tercümanlık görevinde bulunarak diğer taraftan kilise hiyerarşisinde yer alarak arzu ettikleri siyasi güce de ulaşmayı başardılar. 1709-1821 yılları arasında Eflak ve Boğdan voyvodalıklarını da elinde tutmayı başaran Fenerli Rumlar biriktirdikleri servet sayesinde Patriklerin seçilmek için Osmanlı Devleti’ne ödedikleri parayı finanse etmeye başladılar. Osmanlı Devleti’ne patrik olarak atanmak için ödenen miktar 16.yüzyılda 2,000 altın iken 17.yüzyılda 100,000 dukaya çıkmıştı. Bu yüksek rakamları sadece Fenerli Rumların ödeyebileceği düşünülürse, Fenerli Rumların kilise içindeki otoritesinin nasıl inşa edildiği açıkça görülebilir. Fenerliler ekonomik güçleri sayesinde ruhban sınıfından olmamalarına rağmen Kilise meclisine (sinod) girmeyi başarmışlardı. Fener Rum Patriği ve kilise hiyerarşisine yüksek meblağlar ödeyerek giren Fenerliler yaptıkları ödemelerin karşılığını almak için kilise cemaati üzerindeki vergi yükünü arttırdılar. 19.yüzyılda Balkanlardaki Ortodoks halk kiliseye yaklaşık 19 farklı vergi ödemekle yükümlüydü ve bu vergilerin toplamı Osmanlı hazinesine giden tutardan daha fazlaydı.²⁶⁰

²⁵⁹ Karpat, Balkanlar’da Osmanlı Mirası, 33.

²⁶⁰ Adanır, Makedonya, ss. 50-51.

Fenerlilerin Helenleştirme politikasından rahatsız olan Bulgar aydınları bu dönemde Bulgar halkının tarihine, kültürüne ve ‘biricikliğine’ dair eserler üretmeye başladılar. Bunların arasında belki de ilk sayılabilecek eser Paisi’nin 1762’de derlediği *Slav-Bulgar Halklarının, Çarlarının ve Azizlerinin Tarihi* adlı eseridir. Bulgar vatanseverliği ve Fenerli etkisine karşı başkaldırışın önemli bir dayanak noktası oluşturan eser, birçok hata barındırmasına rağmen Bulgar diline ve kültürüne yaptığı vurgu nedeniyle önemlidir. Paisi ‘Neden kendinize Bulgar demekten utanıyorsunuz? Neden kendi dilinizi konuşup, kendi dilinizde okumuyorsunuz? Bulgarlar! Irkınızı ve dilinizi tanıyın [sahip çıkın]!’ diyerek Fenerlilerin Helenleştirme çabalarına karşı Bulgarlara yol göstermiştir.²⁶¹

Paisi eserine tarihin önemi ile başlamış ve eserinde genel Slav tarihi, Slavların kökeni ve Sırp çarlarından da bahsetmiştir. Ancak Paisi’nin asıl vurgusu Bulgarların dini özerkliğini kaybetmesi ve kendilerine ait bir kiliseleri olmamasıdır. Habsburg İmparatorluğu’ndaki Sırp’ları örnek göstererek onların Bulgarlardan daha fakir ve basit olmalarına rağmen okuma-yazma konusunda daha yetenekli olduğunu, bunun sebebi olarak ise kiliselerinde özgürlük olmasını göstermiştir.²⁶² Paisy’nin eserinden sonra ivme kazanan Bulgar milliyetçiliği²⁶³ Mora İsyanı (1821-1828) ve Edirne Antlaşması (1829) ile tamamlanan Osmanlı Rus Savaşı sonrasında daha belirgin hale geldi. İstanbul’daki Bulgar cemaatinde Ortodoks Hristiyan olmanın dışında, farklı bir kavime ait olma bilinci de gelişmeye başladı.²⁶⁴

1825 yılında Üsküp ve Vratsa halkı Rum piskoposların yüksek vergiler toplaması ve açgözlülüğünü protesto ettiler ve vergi ödemeyi reddettiler. Ancak halkın bu protestosu bir sonuca ulaşmadı. Vratsa’daki hareketin lideri 1827’de Vidin’de idam edildi ve destekçileri sürgüne gönderildi.²⁶⁵

1831’de Katolik milletin kurulması ve 1833’te Yunan özerk kilisesinin kurulması Bulgarlara kendi özerk kiliselerini kurmak için güçlü bir motivasyon teşkil

²⁶¹ Christ Anastasoff, “Bulgaria’s National Struggles”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Sayı 232 (Mayıs 1944): 102

²⁶² Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 92-93.

²⁶³ Peder Paisi’nin eseri Bulgar milliyetçiliğinin ilk eseri olarak görülür. Ancak eserin keşfedilmesi 1830’lar yayınlanması ise 1850’leri bulmuştur. Bu nedenle Karpat’a göre Paisi’yi Bulgar milliyetçiliğinin atası olarak görmek bir “efsane” yaratma girişimidir. Kemal Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.51.

²⁶⁴ Kostandov, *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, 29.

²⁶⁵ Crampton, *Bulgaria*, s. 65.

etmiştir. Aslında bundan önce de Rum din adamlarının faaliyetlerine karşılık birkaç tepki gösterilmiştir. Örneğin 1824'te Vraca'da çorbacılar Rum piskopos Methodios'un görevden alınmasını talep etmişlerdir. 1830'larda ise Bulgarların Rum din adamlarına karşı tepkileri artmaya başlamıştır. 1838 yılında 16 Bulgar kazası Bulgar din adamları atanması talebinde bulunmuş ve Veliko Tırnovo'ya metropoliten olarak Hilendar manastırı rahibi Neofit Bozeveli'nin atanmasını istemişlerdir. Patrik Bulgarların bu isteğini dikkate almamış, yine Rum bir metropoliten atamıştır. Neofit Bozveli'yi ise metropolitenin sekreteri olarak görevlendirmiştir. Bunun üzerine Bozveli İstanbul'a geçerek kilise mücadelesinde aktif rol oynamaya başlamıştır.²⁶⁶ Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin Rusya'nın baskıları ile 1831'de Sırp Kilisesi'nin, 1833'te ise Yunan Kilisesi'nin özerkliğini tanınması Bulgarları bağımsız kilise hareketine motive eden diğer bir önemli etken olmuştur.²⁶⁷

1840'lara kadar Bulgarların kilise ilgili sorunları, vergiler ve kilisedeki yolsuzluklarla ilgiliydi. Ancak 1840'lardan itibaren Bulgarların çoğunlukta olduğu bölgelerde ibadet dilinin Bulgarca olması talebi baskın hale gelmiştir.²⁶⁸ Bağımsız Bulgar Kilisesi mücadelesinin ilk safhasında özellikle iki isim öne çıkmaktadır; Neofit Hilendarski Bozveli ve Ilarion Makariopolski. Neofit Bozveli'nin 1839'da yayınlanan Tanzimat Fermanı'ndan aldığı güçle 1840'larda Fener Rum Patrikhanesi'nin Rumlaştırma ve Helenleştirme politikalarını yüksek sesle dile getirmesi, Fener Rum Patrikhanesi'nin dikkatini çekmiş ve bu dönemde Osmanlı bürokrasisinde etkinliği büyük olan Patrikhane Bozveli'yi Tırnova, Zograf, Hilendar ve Dionisat gibi üçra bölgelere sürgün etmeyi başarmıştır. Yaklaşık beş yıl süren bu sürgün serüveninden sonra tekrar İstanbul'a dönen Neofit Bozveli bu sefer ortamı Bulgarların ruhani bağımsızlığı için daha uygun bulmuş ve mücadelesine devam etmiştir. Ancak yine Neofit Bozveli ve Ilarion Makariopolski'nin mücadeleleri Fener Rum Patrikhanesi'nin sindirme çabalarına yenilmiştir. Patrikhane Neofit Bozveli ve Ilarion Makariopolski'nin Polonyalı ve Rus göçmenlerle iletişim halinde oldukları ve imparatorluk için tehlikeli oldukları söylentilerini yayarak ikisini de Ayranoz'a sürdürmeyi başarmıştır. Daha sonra Bulgarlar bu iki ruhani liderin salınması için çeşitli girişimlerde bulunmuş olsa da Fener Rum Patrikhanesi'nin gücü baskın gelmiş

²⁶⁶ Verrijzer-Sampimon, *Becoming Bulgarian*, ss. 98-99.

²⁶⁷ Crampton, *Bulgaria*, s. 65.

²⁶⁸ Crampton, *Bulgaria*, s. 63.

ve bu çabalar başarısız olmuştur. Neofit Bozveli 1848 yılında Ayronoz'da öldü ancak İlarion Makariopolski 1850'de İstanbul'a geri dönmeyi başardı.²⁶⁹

Yunan bağımsızlık hareketine de katılan, bağımsız Bulgar Kilisesi mücadelesinde ve daha sonra Bulgar milli hareketinde önemli bir isim olan Ivan Seliminski 24 Kasım 1843'te İstanbul'da varlıklı bir tüccar olan ve bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesine destek veren Georgi Zolotovitch'e yazdığı mektupta bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasının önemini "Din adamlarımız Fener'in (Patrikhane'nin) doğrudan hâkimiyeti altında kaldığı müddetçe halkımız günden güne mahvolacaktır, çünkü kendi ruhban sınıfımız olmadan kurtuluş yoktur." şeklinde ifade etmekteydi.

Bulgar din adamlarının ruhani özerklik konusundaki ısrarlarına rağmen, sorun 1850'lerde hala çözülememişti. Örneğin 1850'de İslimye'de Yunanca ayin yapılan bir kiliseye ayin sırasında bir grup Bulgar genci gelip ibadetin Slovence yapılmasını istedi. Rahip bu talebi ederek kiliseden çıktı ve Edirne'ye kaçtı.²⁷⁰ Bulgarlar bağımsız kilise taleplerini doğrudan iletemedikleri için, inşa edilmek istenen kilisenin bir 'papaz evi' olarak inşa edileceği belirtilmişti. Stefan Bogoridi 1848'de padişaha bir dilekçe göndererek Fener'deki kendi evini kilise inşası için önerdi. Padişahın bu öneriyi kabul etmesi üzerine 1849'da bu alanda küçük bir ibadethane inşa edildi ve Aziz Stefan'a ithaf edildi. Bu olay Bulgarların kilise mücadelesinde bir dönüm noktası olmuştur. Artık Bulgarca ibadet yapabilecekler, kilise meselelerini ve siyasi hamleleri burada tartışabileceklerdir.²⁷¹ 1892 yılında temelleri atılan, 1898 yılında hizmete açılan 'Demir Kilise' olarak adlandırılan Sveti Stefan Kilisesi ise bu metohun tam karşısına inşa edilecektir.²⁷²

Bulgarlar ile Rumlar arasındaki ihtilafların artışı ile Bulgarların ruhani bağımsızlık mücadelesi için yürüttüğü faaliyetler 1860-1861 yıllarında oldukça yoğunlaşmıştır. Osmanlı arşiv kayıtlarında 1860-1861 yıllarında Bulgarların yoğun bir şekilde dilekçeler göndererek Rum metropolitlerden, piskoposlardan ve Rum Patriği'nden şikâyetçi olduğu görülmektedir. Örneğin 1860 yılında Şumnu'da Bulgarlar ve Rum metropoliti arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Şumnu metropoliti

²⁶⁹ Tuğlacı, Türk-Bulgar İlişkileri, ss. 65-66.

²⁷⁰ Crampton, Bulgaria, s. 69.

²⁷¹ Verrijzer-Sampimon, Becoming Bulgarian, s. 99.

²⁷² Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 52:2 (2011): 163-164.

görevden alınarak yerine başkasının atanmasına karar verilmiştir.²⁷³ Başka bir belgede 1861 yılı başlarında Bulgar papazlarının köy köy dolaşarak Patriklik meclisine Bulgar vekil gönderilmesi ve yeni bir patrik seçilmesi için imza topladıkları anlaşılmaktadır.²⁷⁴

1860 yılının 3 Nisan günü Paskalya törenlerinde St. Stefan Kilisesi rahibi Hilarion ayın sırasında İstanbul Rum Patriği VII.Cyril'in adını anmadı. Oysa Ortodoks Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan tüm kiliselerde yapılan ayinlerde Patriğin adı anılması ve üstünlüğünün tanınması gerekiyordu. Bulgar rahip Hilarion'un bu tepkisi Bulgar ruhani bağımsızlık hareketinin derinleştiğini gözler önüne serdi. Bu durum Rus din adamlarını da harekete geçirdi. Zira Bulgarların bu tavrı Ortodoks dünyanın bölünmesi anlamına geliyordu.²⁷⁵ Bu olaydan sonra Bulgarlar daha radikal bir tavır takındılar. 1860 yılının Aralık ayında birkaç yüz Bulgar rahip Josif Sokolski önderliğinde Katolik Kilisesi'ne geçtiklerini duyurdu.1861 Mayıs'ında ise Josif Sokolski Papa tarafından Bulgarların başpiskoposu olarak kutsandı. Bu birleşme Osmanlı Devleti tarafından da bir fermanla onaylanmıştır. Ancak 1861 yılının Temmuz ayında Josif Sokoloski bir süre ortadan kaybolmuş ve sonra Odesa'da (Rusya) bulunmuştur. Burada Katolik Kilisesi ile birleşmeyi iptal ettiğini duyurmuş ve Rum Ortodoks Kilisesi'ne yeniden katılmak istediğini belirtmiştir. Bu ilginç durum Katolik basınında Josif'in Ruslar tarafından kaçırıldığı ve rüşvet verilerek kandırıldığı şeklinde söylentiler çıkmasına neden olmuştur. Josif Sokolski'nin hayatının geri kalan kısmında Kiev'de ev hapsinde yaşadığı düşünülürse, bu olayda Rusya'nın önemli rolü olduğu açıkça görülebilir.²⁷⁶ Bu tarihten itibaren Rusya Ortodoks dünyasını bir arada tutmak için bağımsız ama Ortodoks bir Bulgar kilisesinin kurulmasına destek vermeye başlamıştır.

Bulgarların Katolik Kilisesi ile birleşme çalışmaları o zamana kadar Ortodoks Rum Patrikliğini destekleyen Rusya'yı harekete geçirdi. Rusya'nın Patrikliği Bulgarların istekleri doğrultusunda yardımcı olunması için zorlamaya başlayınca Patrik II. Yuvahim 1861 Şubatı'nda meclisi topladı. İskenderiye, Antakya, Kudüs patriklerinin, iki eski İstanbul patriğinin ve 21 piskoposun katıldığı kilise meclisinde

²⁷³ HR.MKT. 340/51 H. 18.12.1276 (M. 7 Temmuz1860)

²⁷⁴ A.}MKT.UM.. 477/15, H. 1.12.1277 (M.10 Haziran 1861)

²⁷⁵ Denis Vovchenko, **Containing Balkan Nationalism: Imperial Russia and Ottoman Christians, 1856-1914**, Oxford University Press, New York, 2016, s.109.

²⁷⁶ Vovchenko, Containing Balkan Nationalism, ss.121-122.

Bulgarların Ortodoks Rum Patrikhanesi ile ilişkilerini düzenlemeye yönelik ilkeler belirlendi. Buna göre;

- Bulgar piskoposluk bölgelerinde din adamları Bulgarlar arasından seçilecek,
- Bulgar metropolit ve piskoposların gelirleri belirlenecek,
- Piskoposluk atamalarında Bulgarların adayları dikkate alınacak,
- Bulgar piskoposluklarında ibadet Bulgarca yapılacaktır,
- Bulgaristan'daki okullarda okullarda eğitim Bulgarca yapılacaktır.

Ancak bu maddeler Bulgarlar tarafından yetersiz bulundu ve 1861 yılının Temmuz ayında Bulgarlar kendi şartlarını bildirdiler. Bulgarların bildirilerine göre;

- Bulgarlar nüfusları oranında patriklik seçimlerine katılmalıdır,
- Kutsal sinodun Bulgar üyeleri ve kilise dışından seçilmiş başka üyelerle birlikte bir komisyon kurmalı ve bu komisyon Bulgarların dünyevi sorunlarıyla ilgilenmelidir,
- Kutsal sinod üyeleri Bulgar ve Yunanlılardan oluşmalıdır,

Karışık piskoposluk bölgelerinde piskopos çoğunluğu oluşturan millet tarafından seçilmelidir.²⁷⁷

Bulgar kilise hareketinin ivme kazanması ve artık Rusya (özellikle Rus elçisi Igratief) tarafından desteklenmesi nedenleriyle Bab-Ali 11 Mart 1870'te bir fermanla Bağımsız Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına müsaade etti. Böylece Bulgar halkının ruhani işlerinden Bulgar din adamları sorumlu oldu. Eksarhlığın kurulmasıyla alakalı olan fermanla Eksarhlığın idaresine dair 11 madde vardı; bu maddeleri kısaca özetlemek gerekirse;

- Bulgar Eksarhanesi olarak kurulan kilisenin başında bir eksarh bulunacaktır.
- Fener Rum Patrikhanesi bu hiyerarşiyi tanıyacak, ruhban seçimlerine müdahale etmeyecek, sadece onayını yapacaktır.
- Eksarh, Ortodoks Kilisesi'nin ibadetlerle ilgili kurallarını uyacak ve ayinler sırasında Patriğin ismini anacaktır.

²⁷⁷ Adanır, Makedonya, ss. 72-73.

- Eksarh ve ona bağılı meclis Bulgar cemaatinin ruhani işlerinden sorumlu olacaktır.

Fermandan iki yıl sonra, 21 Ağustos 1872’de Bulgar Eksarhlığı binası için Ortaköy’de bir devlet arazisi tahsis edilmiştir. Bu bina 1894 yılında yangında hasar görünce Tepebaşı’nda bir apartmana ve son olarak 1907 yılında Şişli’ye taşınmıştır.²⁷⁸

1870 yılı fermanına göre Ortodoks Rum Patriği’nin Bulgar Eksarhlığı’nı tanınmasıyla ilgili olan maddeye rağmen, Patrikhane Bulgar Eksarhlığı’nı tanımamıştır. Bunun nedeni ise bağımsız bir Bulgar Kilisesi kurulması Ortodoks Rum Patrikliğinin hem maddi hem de manevi prestijine büyük bir darbe vurmasıydı. Bir taraftan Patriğin topladığı vergilerde önemli ölçüde azalacak, diğer taraftan da asimilasyon çalışmaları sekteye uğrayacaktı. Ortodoks Rum Patrikliği fermanın iptali için başvurular yapsa da nihayetinde 16 Şubat 1872’de Vidin Metropoliti I.Antim eksarh olarak atandı. Bunun üzerine 16 Eylül 1872’de Patrikhane ‘kavmi ayrımcılık’ yaptığı gerekçesiyle Bulgar Eksarhlığı’nı tanımadığını ve hatta aforoz ettiğini açıkladı. Patrikhane’nin Bulgar Kilisesi’ni tanınması ancak 1945 yılında olmuştur.²⁷⁹

Bağımsız Bulgar Kilisesi’nin kurulması ve yetki alanlarının belirlenmesi bir anlamda Bağımsız Bulgar Devleti’nin de sınırlarını çizdi. Bağımsız Bulgar Kilisesi’nin kurulmasını sağlayan 1870 fermanına göre Bulgar Kilisesi’ne bağlanmak isteyen bölgelerde halk oylaması yapılacak, bölge halkının 3’te 2’sinin Bulgar Kilisesi’ni tercih etmesi durumunda bu bölgeler Bulgar Kilisesi’ne bağlanacaktı. 1874’te Ohri ve Üsküp’te yapılan oylamalarda halk Bulgar Kilisesi’ni seçti. Bulgar Kilisesi’ne bağlanan bölgeler (özellikle Makedonya’da) Bulgarlık propagandasına maruz kaldılar ve ibadet için yaptıkları bu tercih Bulgar milliyetçileri ve din adamları için etnik bir tercih olarak algılandı ve Bulgar milli hareketinin sınırlarını belirledi.²⁸⁰

Sonuç olarak, yukarıdaki bilgiler ışığında, bağımsız Bulgar Kilisesi’nin kurulması, 19.yüzyılda artık Osmanlı millet sisteminin farklı halkları bir arada tutma ya da tek bir merkezden yönetme işlevini yitirdiğinin ve dinsel aidiyetin yerini ulusal aidiyetin aldığı somut bir örneğidir. Kilise’deki Helen etkisine başkaldırı, önce milli bir kilisesin ve ardından milli bir devletin öncülü olmuştur. Bağımsız Bulgar kilisesinin kuruluşuna kadar olan dönemde Bulgar din adamları ve aydınlarının

²⁷⁸Seyfeli, Osmanlı Devlet Salnamelerinde, s. 165.

²⁷⁹ Kostandov, İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul, ss. 70-72.

²⁸⁰ Crampton, Bulgaria, s. 80.

Osmanlı Devleti'ne karşı geliştirdiği m¼cadele y¼ntemleri Bulgar milliyetçilerine ışıktutmuştur. Çalışmanın son b¼l¼m¼nde g¼r¼leceđi gibi Bağımsız Bulgar Kilisesinin kurulması ve bu kiliseye tabi olacak b¼lgelerin b¼lge halkının oylarıyla belirlenmesi kuralı Rum-Bulgar ruhani çatışmasını Makedonya'ya taşımıştır. Makedonya'da hak iddia eden t¼m gruplar Makedonya halkını kendi kiliselerine tabi kılmak i¼in ¼etin bir m¼cadeleye girişmiştir. 1890'lardan itibaren bu m¼cadele siyasi emeller ile i¼ i¼e ge¼miř, dini kurumlar milliyetçi ideolojinin yayılması i¼in en ¼onemli ara¼ haline gelmiştir.

2.1.7. B¼l¼m Sonu Değerlendirmesi

Miroslav Hroch'un tipolojisinde A aşaması olarak adlandırdığı “akademik ilgi” d¼nemi Bulgar milliyetçiliğinde 18.y¼zyılın başlarında başlamış, 1830'larda ivme kazanmış ve 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra ise yeni bir y¼kseliř d¼nemine girmiştir. Rumların Helenleştirme politikasına karşı başlayan Bulgar k¼lt¼r¼, tarihi ve diline olan ilgi, ¼zellikle ticaretle zenginleşmiş diaspora Bulgarları tarafından bir ¼st seviyeye taşınmış, gerek k¼lt¼rel ¼alıřmaların ve eğitimin finanse edilmesi ve gerekse Bulgar kimliğinin k¼lt¼rel inşasında doğrudan yer alarak 19.y¼zyılın ikinci yarısında -her ne kadar genel halkın geneli tarafından kabul g¼rmemiř olsa da- bir Bulgar kimliği yaratılmasına olanak sağlamıştır. Bulgar k¼lt¼rel kimlik inşasının en dikkat ¼eken yanı, bu k¼lt¼rel ¼alıřmaların neredeyse tamamı daha sonra kurulacak olan Bulgaristan Devleti sınırları dışında yapılmış olmasıdır. Bir diğer ¼onemli nokta da bu k¼lt¼rel ¼alıřmalarda b¼lgede dini ya da siyasi emelleri olan devletlerin katkılarıdır. G¼r¼ld¼đ¼ gibi 1856'dan sonra Rusya'nın Panslavizm'e h¼k¼met d¼zeyinde destek vermesi, Bulgar basını ve eğitimini b¼lgedeki etkisini artırmak i¼in bir ara¼ olarak kullanması, yine aynı d¼nemde Amerikan misyonerlerinin Protestanlığı yaymak i¼in kendilerine yeni b¼lgeler, yeni halklar arayışı Bulgar milli kimliğinin gelişiminde ¼onemli rol oynamıştır. Sonu¼ olarak Bulgar milli hareketinde Hroch tarafından “milli ajitasyon” olarak adlandırılan B aşamasının ¼ncesinde ¼onemli bir k¼lt¼rel uyanış d¼nemi vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİMCİ MÜCADELE VE ULUSAL AJİTASYON

3.1. İLK BULGAR ÇETE VE KOMİTACILIK FAALİYETLERİ

Bulgar çete ve komita faaliyetleri 1860'lara kadar hem katılımcı sayısı bakımından hem de Bulgarlar arasında uyandırdığı etki bakımından oldukça sınırlı kalmıştır. Özellikle Sırbistan ve Romanya'da birçok çete ve komita kurulmuş ancak bunlar fikirlerini Bulgarlar arasında yaymakta ve Bulgarları harekete geçirmekte oldukça zayıf kalmıştır.²⁸¹ İlerleyen kısımlarda görüleceği gibi Bulgarların bağımsızlık ayaklanması olarak kabul edilen 1876 Nisan Ayaklanması'nda bile Bulgarların katılımı oldukça sınırlıdır.²⁸² Ancak buna rağmen 1850'lerden itibaren Bulgar devrimci aydınlarının küçük çaplı da olsa silahlı mücadele içine girdikleri ve artık 1870'lere gelindiğinde belirli bir komitacı geleneği oluşturdukları açıktır.

1848 yılında İbrail'de (Eflak) kurulan ilk Bulgar çetesi Bulgarları ajite etmekte hiç başarılı olamadı. Yine 1868'in Nisan ayında Panayot Hitov, Hacı Dimitri, Stefan Karaca ve Filip Totu'nun Bulgarları isyana ikna etmek için oluşturduğu ikinci çete örgütlenmesi beklenen etkiyi göstermedi. İlk ses getiren Bulgar çete örgütlenmeleri 1870'lerde Bükreş'te oldu. Bu dönemde sahneye daha sonra Bulgar milletin kurtarıcı melekleri olarak anılacak olan Luben Karavelov, Vasil, Levski, Hristo Botev gibi önemli isimler çıktı ve Bulgar Devrimci Merkez Komitesi'ni kurdular. Ancak bu grup da Bulgarlar arasında devrimci tohumları yaygın şekilde ekmekte başarılı olamadı.²⁸³

1860'larda Sırbistan ve Romanya Bulgar milli hareketinin merkezleri oldu. Sırp hükümeti bazen Bulgarların örgütlenmesine göz yumdu bazense açıkça destek verdi. Ancak Sırbistan'la Bulgar milliyetçilerinin ilişkileri Sırbistan'ın kendi önderliğinde bir Slav birliği kurması hayalleriyle çatıştığı dönemlerde hareketin merkezi Romanya'ya kaydı. Hareketin Romanya'ya kaymasında Sırbistan'ın toprak iddialarıyla Bulgaristan'ın toprak iddialarının örtüşmemesi de etkili olmuştur. Yine de Bulgar devrimcilerin Sırbistan'la olan bağlantılar tamamen kopmadı.²⁸⁴ Sırplar

²⁸¹ 1860'lardan önceki küçük çaplı "eşkıya çeteleri"nin faaliyetleri için bkz. Hüdai Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, ss.101-123.

²⁸² Crampton, Bulgaria, ss.91-92.

²⁸³ Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, s.163.

²⁸⁴ Jelavich B. ve Jelavich C, The Establishment of the Balkan National States, ss. 136-137.

19.yüzyılın başlarından beri Bulgarları Slav akrabaları olarak görmekte ve bir Güney Slav Birliği hayali kurmaktaydı. Bu nedenle Bulgarların ilk önce “Osmanlı boyunduruğu”ndan kurtarılması gerekiyordu. Sırlar bu hayale ulaşmak için 1835 Tırnova, 1841 Niş ve 1850 Vidin ayaklanmalarında Bulgarlara destek olmuş ve hatta Sırp prensinin de desteğiyle 1867 yılında Sırlar ve Bulgar devrimci komiteleri arasında imzalanan bir anlaşma ile Sırbistan ve Romanya Bulgar ihtilalcilerinin toplanma noktaları haline gelmiştir.²⁸⁵

Bulgar milli hareketinin uzantısı olan silahlı çete ya da komitacılık faaliyetlerinin 1862’de Georgi Rakovski ile başladığı bilinir. Rakovski Karlova, İstanbul’da eğitim almış, 1841’de gittiği Atina’da kurulan “Makedonya” adlı derneğin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Burada aynı yıl bir Bulgar-Yunan ayaklanması tertip etmeye çalışmış ancak bu girişimi başarısız olmuştur. 1842’de Romanya’ya geçmiş ve buradaki Bulgarları örgütlemeye çalışmıştır.²⁸⁶ Romanya’da Sava Stoykov mahlasıyla kitap, gazete ve broşürler yayınlamıştır. 1856 Kırım Savaşı’nda Rusya’ya adına ajanlık yapmak için Osmanlı ordusunun Şumnu kolunda tercümanlık görevi yapmıştır. Ancak casus olduğu anlaşılmış, yakalanıp İstanbul’a götürüldüğü sırada kaçmıştır. Rakovski 1858 yılında Odesa’da bulunduğu sürede Bulgar milli hareketine dair görüşlerini şöyle özetlemiştir;

*Bulgarlar özgürlüklerini, kılıçları elinde yitirdiler, onu gene kılıçlarıyla geri almalıdırlar! Onları, kendilerinden başka kimse kurtarmayacaktır; sonsuza kadar beklense de, silah gücüyle zorla almaya çalışmadıkları ve bu uğurda kan akıtmadıkları sürece, kimse onlara haklarını vermeyecektir. Biz Bulgarların bu kutsal göreve sarılmamız ve atalarımızın aşık olduğu özgürlüğü geri almamız için bundan daha elverişli bir zaman bulunabilir mi? Elimize geçmiş olan bu elverişli zamanı boş yere neden geçirelim. Zaman bize şöyle sesleniyor: Bulgarlar ayaklanın, kendinizi kurtaracağınız ve ezelden beri şan ve onur dolu adınızı yeni şan ve onurla süsleyeceğiniz saat geldi.*²⁸⁷

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılıyor ki Rakovski Kırım Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin gücünün sarsılmasını fırsat bilerek Bulgarları isyana davet etmiştir. Burada önemli bir diğer nokta da Rakovski’nin özgürlüğe giden yolun silahlı mücadeleden geçtiğine vurgu yapmasıdır. 1862 yılında ise ilk “Bulgar Lejyonu”nu kurmuştur. Bulgar Lejyonu’na yaklaşık 600 kişi katılmış ve bu grup Osmanlı

²⁸⁵ Aydın, Balkanlar’da İsyan, s. 144.

²⁸⁶ Eleonora Naxidou, “The Routes to the Bulgarian National Movement: Simultaneously Homogenous and Polymorphous / Bulgaristan Ulusal Hareketine Çıkan Yollar: Eş Zamanlı Olarak Homojen ve Çok Çeşitli”, **Adam Academy Journal of Social Sciences** , 2 (1), 2012, s.37.

²⁸⁷ Todorov, Bulgaristan Tarihi, ss.70-71.

Devleti'nin himayesinde olan Belgrad Kalesi'nin yağmalanması olayına iştirak etmiştir.²⁸⁸ Rakovski Bulgaristan'ın bağımsızlığını sağlamak için Sırbistan, Rusya, Yunanistan ve Karadağ'dan destek istemiştir. Bulgar topraklarında da Panayot Hitov ile işbirliği yaparak burada da çeteler teşkil etmeye çalışmıştır. Rakovski'nin amacı bir Bulgar isyanı çıkarmak ve diğer devletleri desteğini sağlamaktır. Eflak ve Sırbistan tarafında oluşturduğu çeteleri 1864 yılında Bulgaristan'a göndermiş ancak bu çeteler önemli başarı sağlayamamıştır.²⁸⁹ Osmanlı hükümeti tarafından faaliyetleri yakından takip edilen Rakovski'nin 1864 yılında Eflak taraflarında olduğu haberi alınmış ve onu yakalayıp İstanbul'a getirenlere istediği miktarda paranın verilmesine karar verilmiştir.²⁹⁰ *Dunavski Lebed* (Tuna Kuğusu) adlı dergide yazılar yayınlayarak Hristiyanlara bağımsızlık çağrısı yapan Rakovski'nin ideali bir Balkan Hristiyan Federasyonu kurmaktır.²⁹¹

İlk Bulgar çetelerinin Rus bürokratlarıyla iletişimde Filibe viskonsülü Nayden Gerov Önemli bir rol oynamıştır. Nayden Gerov aslen Osmanlı tebaasından olup Avratalan'da 15 sene öğretmenlik yapmıştı. Burada halkı kışkırttığı söylentileriyle hakkında arama kararı varken Rusya'ya firar etmişti. 1857 yılında tekrar Filibe'ye dönmüştü.²⁹² Tam da bu sırada, Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Bulgar milletine ve Bulgar komitacı faaliyetlerine olan ilgisi önemli ölçüde artmıştır. 1861 Haziran Bükreş'teki Bulgar İhtilal Komitesi Beyannamesi'nde Bulgar devrimcilerin Rusya desteğine olan ihtiyaç ve inançları oldukça açıktır;

Kardâşlar, bir millet ki kendi hürriyet ve istiklâli için kan döker ve kavga eder o millet er geç nâil-i emel olur. Hürriyet fedâkârlıksız istihsâl olunmaz. Asırlardan beri zîr-i ribka-i esâretde dücâr-ı su-i mu'âmelât olduğumuz hâlde 'aduvv-ı canımız 'aleyhinde ekser ya ref'-i levâ-yı isyân etmiş isek de her bir defa'sında Türk gürühları bizi kana boğarak sesimizi çıkartmadıklarından ve

²⁸⁸ Todorov, Bulgaristan Tarihi, ss.70-71.

²⁸⁹ Şentürk, Bulgar Meselesi, ss. 184-186.

²⁹⁰ A.}MKT.UM.. 794/23, H. 4.3.1281 (M. 7 Ağustos 1864)

²⁹¹ Bir Balkan Cumhuriyeti kurma fikri Yunan milli hareketinin önemli isimlerinden Rigas Feraios'a (Velestinli Rigas) kadar gider. Aleksandr Ipsilanti'nin emrinde çalışan ve Eflak Prensi'nin tercümanlığını yapan Rigas, güney Avrupa'yı gezileri sırasında birçok dil öğrenmiş ve Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik fikirlerini özümsemiştir. Bu bilgiler ışığında 1790'larda kendi "Helen Cumhuriyeti" modelini kurmuştur. Rigas Bpsna'dan Arabistan'a kadar tüm Hristiyan ve Müslümanların ortak bir isyana kalkışarak yeni bir cumhuriyet kurmasını önermiştir. Yeni kurulacak olan bu cumhuriyetin yönetim dili Yunanca olacak ama dil ve din ayrımı olmadan Romen, Ermeni, Türk, Arnavut, Yunan tüm ırklar bu cumhuriyetin içinde yer alacaktır. Bu federal cumhuriyetin en öneml görevi Türk tiranlığını ortadan kaldırmaktır. Balkan Federasyonu fikri hakkında detaylı bilgi için; Leften Stavrioanos, **Balkan Federation: A History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times**, Smith College Studies in History, vol. XXVII, Northampton, Mass., 1944.

²⁹² HR.MKT. 522/58, H. 21.2.1282 (M. 16 Temmuz 1865)

türlü işkencelere giriftâr eylediklerinden bu hâl bütün dünyanın merhametini câlib oldu. Köylerimiz bu yakınlarda dahi ihrâk ve analarımız ve zevcelerimiz ve bâkire kızlarımız terzîl ve i'dâm edildi. Papaslarımız çarmıha gerildikleri gibi kiliselerimiz dahi yağma edilmiştir. Kelbler nice bin Bulgar na'aşlarını paralamış ve nice bin Bulgar defn olunamayub açıkda kalmış her ne tarafa medd-i nazar olursa vatan-ı felâketzedemizin ova ve sahraları Bulgar kanıyla saky olunduğu görünüb bir selâmet-i 'âcile ümidiyle bunca müsâib ve mezâlîme tahammül ettik. İşte ümidlerimiz boşa çıkmadı. Rusya bizi halâs etmek istiyor. Rusya hûn-ı şahadetimizin hesabını istemeye mihen-i âlâmımızın intikâmını almağa hazırlanmaktadır . Rusya'nın şanlı bayrakları Bulgaristan'da karibin mevcengiz olacak ve esâs hüsn-i istiklâl onların zîr-i himâyesinde vaz' edilecektir. Rusyalular imdâdımıza bîgarazâne kardeş gibi gelerek vaktiyle Yunan ve Romanya ve Sırpuları kurtarmak için ne yaptılar ise şimdi bunu bizim için dahi icrâ edeceklerdir. Kardâşlar Rusyalularla berâber muhârebe etmek için cümlemiz tek bir adam gibi kalkmağa mecbur olduğumuz 'azîm ve mukaddes vakit hulûs etti . Hemen elinizden geldiği kadar silahlanınız. Bizim için hazırlanmış olan mevki'e lâayık olduğumuzu göstermeliyiz. Menâfi'imiz ve istikbâlimiz ve selâmetimiz icâbınca nâcilerimiz yanında muhârebe etmeliyiz. Fevku'l-gâye sa'y ve gayret eder isek hürriyete lâayık oluruz. Ey Bulgarlar siz kendi kendinize hükümete mâlik olacaksınız fakat şimdilik muhibbân-ı vatan tarafından teşkil olunan bir hükümet-i muvakkateye itâ'at ettiğiniz bu hükümet yakında aranızda bulunub murâdınız vechle hareket edecek ise de memleketin toprağından sizi da'vet ediyor. Ey Bulgarlar ilerleyin Cenab-ı Hak ve karındaşımız olan Rusyalular bizimle beraberdir .²⁹³

Bu beyannameden de anlaşıldığı gibi Rusya ve Bulgar komitaları arasındaki ilişki yoğunlaşmaya başlamıştır. 1862 yılı Mayıs ayında Filibe viskonsülü Nayden Gerov İgnatiyef'e Bulgar çeteleri hakkında nasıl davranması gerektiğini sormuştur;

*Bulgarların açık bir ayaklanması imkansız olduğundan bazıları Türklere karşı çete savaşı yapmak fikrindedir ve şimdiden birkaç çete kurulmuştur. Filibe sancağında dolaşmakta olan Bulgar çetelerine de bu fikir telkin edilmeğe çalışılmaktadır. Bunun için benim manevi desteğim ve son derece zaruret halinde bir miktar para yardımı vaadi istenmektedir. Bu isteğe vermem gereken cevap hakkında Ekselanslarının emirlerini rica ediyorum .*²⁹⁴

Gerov'un bu sorusu ve Bulgarların henüz bir ayaklanmaya hazır olmadığı görüşü Bulgaristan'da başlayan komitacılık faaliyetinin etkisini ve düzeyini anlamak açısından anlamlıdır.²⁹⁵

1862-1868 dönemi Bulgar komitacılık faaliyetleri için sayıca fazla ama etkisi az olan dışarıda, Eflak ve Sırbistan'da örgütlenip Bulgarların arasına salınan küçük çetelerden ibarettir. 1864 yılında 12 kişilik Hacı Dimitri liderliğindeki çete, yine aynı

²⁹³ A.}M., 24/73 9.11 1277 (2 Haziran 1861) aktaran, Mahir Aydın, "Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XV/30, 2015, s.9

²⁹⁴ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, s. LXII.

²⁹⁵ Gerov'un Bulgarları örgütleme faaliyetleri burada kalmamış, yıllar sonra, 1876 Osmanlı-Sırbistan Savaşı sırasında Bulgar gönüllülerin Rus vapurlarıyla Hacabey'e gönderilip silahlandırılarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmasında önemli rol oynamıştır. HR.SYS. 1488/76, M. 28.10.1876

yıl 12 kişiden oluşan Hristo Makedonski liderliğindeki çete, Panayot Hitov'un 15 kişilik çetesi Tuna'yı geçip birkaç tatsız olay yarattıktan sonra dağılmışlardır. 1866 yılında Filip Totü'nün 12 kişilik çetesi, Jelü Voyvoda'nın 20 kişilik çetesi yine sınırı geçmiş ancak onlar da halkın dikkatini çekmekte yetersiz kalmıştır. 1867 yılında çeşitli zamanlarda dört Bulgar çetesi daha Tuna'yı aşmıştır. Bulgarların bu küçük çaplı çete faaliyetleri Filibe'deki Fransız konsolosu Dozon'un dikkatini çekmiş, ancak Bulgarların halen ciddi bir ayaklanma çıkarmaya çok uzak olduklarını belirtmiştir.²⁹⁶ Dozon bir başka yazısında ise Bulgarların Rusya'nın Filibe viskonsülü Nayden Gerov'un kışkırtma faaliyetlerinden rahatsız olduklarını ve mutasarrıfa dilekçe verdiklerini belirtmektedir.²⁹⁷ Görülüyor ki her ne kadar 1860'larda Bulgar komitacıları ve Rus bürokratları Bulgarları kışkırtma çabalarına hız kazandırmış olsa da Bulgar halkı henüz milli kimlik düzeyinde tepki gösterecek bilinç seviyesine ulaşmamıştır. Yani Bulgar milli hareketi hala Hroch'un C aşaması olarak adlandırdığı kitlesel destekten çok uzaktır.

Rakovski 1866'da Bulgar Gizli Merkez Komitesi'ni (BGMK), 1867'de Bükreş'te ikinci Bulgar Lejyonu'nu kurdu ancak aynı yıl tüberkülozdan öldü.²⁹⁸ Rakovski'nin 1867'de ölmesinden sonra Bulgar devrimci-komitacı hareketinde özellikle iki isim dikkat çekmektedir; Lyuben Karavelov ve Vasil Levski. 1834'te Koprivštitsa'da doğan ve 1869'da Bulgar milli hareketine destek vermek için Bükreş'e geçen Liuben Karavelov da bir Balkan cumhuriyeti kurulması konusunda Rakovski ile aynı fikirdeydi. Ancak, Karavelov Rakovski'nin aksine, devrimin çete faaliyetleri ile değil, halkın eğitilmesiyle mümkün olabileceğine inanmaktaydı.²⁹⁹ Bulgar Devrimci Merkez Komitesi'nin 1 Ağustos 1870'te hazırlanan ilk programında Karavelov Bulgarların iki düşmanı olduğunu, bunların Türk hükümeti ve Rum ruhban sınıfı olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında Türk hükümetinin üstesinden gelmek için diğer Balkan halkları ile işbirliği yapmanın önemine de vurgu yapmıştır.³⁰⁰ Balkan

²⁹⁶ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, ss. LXIV-LXV.

²⁹⁷ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, s. LXVII.

²⁹⁸ Crampton, A Concise History, ss. 75-76.

³⁰⁰ Lin Wenshuang, *The Rise of Bulgarian Nationalism and Russia's Influence Upon It*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of the College of Arts and Sciences of the University of Louisville, Kentucky, 2014, ss-46-47.

federasyonu³⁰¹ hakkındaki düşüncelerini *Svoboda* (Özgürlük) ve *Nevazimost* (Bağımsızlık) gazetelerindeki yazılarında dile getirmiştir.

Karavelov'a göre, Osmanlı yönetimi altındaki Balkan halkları birleşik bir devrim hareketi başlatmalı, devrimin sonunda kurulan çokuluslu federasyon liberal prensiplere göre düzenlenmeli ve federasyon içindeki her devlet iç işlerinde özerk olmalıydı.³⁰² 1867 yılında Bulgar Yardım Derneği Rusya'nın da desteğiyle bir Bulgar-Sırp Devleti kurulması için teklif hazırladı. Bu devlet Sırp Obrenoviç ailesinin yönetimi altında olacaktı. Aynı yıl Bulgar delegeler Bükreş'te toplandı ve öneri kabul edildi. Yeni devletin adı Yugoslavya olacak, Makedonya ve Trakya devletin Bulgaristan kısmına eklenecekti. Moskova'dan Bükreş'e dönen Karavelov bu oluşuma Sırp Prensi Obrenoviç'in yeni kurulacak devlette baskın güce sahip olması nedeniyle sıcak bakmamıştır. Ancak Güney-Slav federasyonuna giden bir adım olarak değerlendirmiştir. Karavelov Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için Yugoslavya gibi bir Güney Slavları Federasyonu kurulmasını ve bu federasyonun Rusya ile dostane ilişkiler içinde olması gerektiğini savunmuştur. Yunanlıları da kurulacak olan Güney Slav Federasyonu'nun muhtemel üyeleri olarak gören Karavelov, Yunanlıların bağımsız Bulgar Kilisesi'ne olan olumsuz tavrı nedeniyle 1872 yılından itibaren bu fikrinden vazgeçmiştir.³⁰³

Karavelov gibi Vasil Levski de Bulgar milli hareketinin başarısı için eğitime önem vermektedir. 1837 yılında Kotel'de doğan Levski, ilkokuldan sonra Eski Zağra'da rahiplik eğitimi aldı ve 1858'de manastıra girdi. Burada yaklaşık 2 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Belgrad'daki Bulgar Lejyonu'na katıldı ve 1862 hareketinde yer aldı. Levski yabancı desteğini reddediyor ve bağımsızlığın yalnızca Bulgarların kendileri tarafından kullanılabileceğine inanıyordu. Levski, 1870'de kurulan Bulgar Devrimci Merkez Komitesi'nin liderlerinden biri oldu. 1872'de yakalandı ve suç ortağının itirafları sonucu Şubat 1873'te asıldı. Vasil Levski Bulgar milli hareketinin ve daha sonraki dönemlerinde Bulgar milliyetçiliğinin sembolü

³⁰¹ Balkanlar'da 1912 yılına kadar siyasi işbirliği kurmaya yönelik Balkan Federasyonu kurma projeleri hakkında detaylı bilgi için; Bilgin Çelik, **Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

³⁰² Naxidou, *The Routes to the Bulgarian National Movements*, s. 38.

³⁰³ Elenora Naxidou, "Ethnic Relations Vs. National Interests: Luiben Karavelov And The Greeks Introduction", **Treti Mezhdunaroden Kongres po Bulgaristika**, Sekciia Istoria i Arheologiya, 23-26 Mayıs, 2013, 66-73..

olmuştur. Levski'nin "Başarırsam tüm ulus için başarmış olacağım; kaybedersem yalnızca ben öleceğim" sözü Sofya'da 1980'lerde inşa edilen Ulusal Kültür Merkezi'nin içindeki anıta büyük harflerle kazınmıştır.³⁰⁴

Levski'nin hayali mevcut despotik ve tiranlık sistemini yıkıp yerine demokratik cumhuriyet kurmaktı. Levski'nin hayalindeki demokratik cumhuriyette basın, örgütlenme ve ifade özgürlüğü olacak, Bulgarlar, Türkler, Yahudiler din ayrımı ve millet ayrımı olmadan eşitlik içinde yaşayacaklardı.³⁰⁵ Levski Bulgarların özgürlüklerini sadece kendi çabalarıyla kazanabileceklerini düşünüyor, yabancılarla kurulacak ittifaklara karşı çıkıyordu. Özellikle Rusya'nın desteğine kesinlikle karşıydı.³⁰⁶

1860'larda Bulgar toprakları dışında, özellikle Romanya'da örgütlenen radikal devrimciler 1862'de Panayot Hitov ve Filip Totyu önderliğinde (Birinci Bulgar Lejyonu) ve 1867'de Stefan Karaca ve Hacı Dimitri önderliğinde (İkinci Bulgar Lejyonu) topladığı çete üyelerine Romanya sınırını geçirerek yerel halkın da desteğini alarak silahlı mücadeleyi yerel halk arasında yaymaya çalışmıştı. Ancak her iki hareket de yerel halktan destek bulamamış ve kısa sürede bastırılmıştı. Bu hareketlerin başarısız olduğunu gören Vasil Levski hareketin Bulgaristan sınırları dışında örgütlenerek yerel halkın harekete dahil edilemeyeceğini anlamış ve sadece sınırlı sayıdaki radikal ve marjinal gruplarla hareketin başarıya ulaşamayacağı sonucuna varmıştı. Sonuç olarak milli hareketin dışarıda değil içeride örgütlenmesi gerektiğini düşünüyordu.³⁰⁷ Bu başarısızlıklardan sonra Bulgaristan'a geçen Levski burada 200 kadar komite örgütlemiştir.³⁰⁸ Levski'nin asılmadan önceki sorgulaması sırasında ifade ettiği gözlemler Bulgarların içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından anlamlıdır. Levski'ye halkın düşünceleri sorulduğunda şöyle yanıt vermiştir;

Bulgarların okur-yazar, maarif sayesinde terakkiyatını bekleyen takım[ı] böyle silahla hukuk istemenin yolsuz ve muhâtaralı olduğunu, böyle yapmaktan ise mektepleri ve maarifi ilerletip devletle işlerini tesviye etmek ve ecnebi devletlerin muavenetinden ictinâb eylemek lâzım geleceği efkârında bulunduklarından böyle bizim komite meselesinden îraz ve ictinâb ederler idi. Fakat taburlarını rehin verip istikraz ettiği yüz kuruşun birkaç senede bin kuruş olmasından ve

³⁰⁴Crampton, A Concise History, ss. 77-78.

³⁰⁵Leften Stavrianos, **Balkan Federation: A History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times**, Smith College Studies in History, vol. XXVII, Northampton, Mass., 1944, s. 118.

³⁰⁶Wenshuang, The Rise of Bulgarian Nationalism, ss. 47-48.

³⁰⁷Vezenkov, In the Service of the Sultan, 133.

³⁰⁸Crampton, Bulgaria, s.89.

*muhtarlarının ol besaletiyle on araba otu âşar memurları tarafından on beş, on koyunu beylikçiler tarafından on beş yazılmasından hâlleri müşkül olan köylü takımı kendilerine her ne türlü fesâd söylenir ise zaruretlerinden kurtulacakları ümidiyle kabul ettiklerinden her ne tarafa çekilse gelirler. İşte tahkikatım budur.*³⁰⁹

Levski'nin ifadesinden tekrar görülmektedir ki Bulgar köylüleri hala milliyetçiliği bir duygu ya da siyaset olarak benimsememiş, vergi sorunlarının yarattığı geçim sıkıntıları köylülerin dikkatini komitacılara yöneltmesine neden olmuştur. Levski komitacılık ifadesinin devamında komitacılık faaliyetlerinin halka ulaşmakta pek başarılı olmadığını farkına vardığını, halkın sıkıntılarını yabancı devletlere şikâyet etmeyi sakıncalı bulduğunu ve bu nedenle İstanbul'a giderek durumu doğrudan hükümete bildirmeyi düşündüğünü de eklemiştir.³¹⁰

Levski'nin fikirleri 1876 ayaklanmasını örgütleyen devrimciler tarafından da kullanıldı ve bu yöntemle önceki iki başarısız harekete oranla 1876 isyanında daha yüksek bir başarı sağlandı. Hareketi içeride örgütlemek için etrafındakileri de örgütleyebilecek ve harekete finansal destek sağlayacak bölgedeki nüfuzlu kişiliklere ulaşmak gerekiyordu. Hareketin örgütlenmesine destek veren manastırların çevresindeki yüksek katılım bunun bir göstergesidir.³¹¹

3.1.2 Bulgar Gizli İhtilal Komitesi

Bulgar Gizli İhtilal Merkez Komitesi İvan Kasabov (Rakosvski'nin sekreteridir) tarafından 1866'da Romanya'nın Bükreş şehrinde kurulmuştur. Komitenin kurulmasında ve desteklenmesinde Romenlerin Prens Kuza'nın tahttan indirilmesine karşı duydukları hoşnutsuzluk oldukça etkili olmuştur. Romen hükümeti olası bir Osmanlı askeri müdahalesine karşılık Bulgarlara destek vererek onları yanına çekmek istemiştir. Bükreş'te kurulan Bulgar İhtilal Komitesi 1867 yılında faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu yıl Panayot Hitov ve Filip Totin liderliğinde iki grup Tuna'yı geçmiş, yağma ve talanda bulunmuşlardır. Osmanlı yetkilileri tarafından

³⁰⁹Cengiz Yolcu, ““Bulgar Fesad Komitesi Reisi” Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme”, **Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 27, 2015, s.55

³¹⁰Yolcu, Bulgar Fesad Komitesi Reisi, s.55.

³¹¹Alexander Vezhenkov, “In the Service of the Sultan, in the Service of the Revolution: Local Bulgarian Notables in the 1870's”, **Conflicting Loyalties in the Balkans: The Great Powers, The Ottoman Empire and Nation-Building**, Hannes Grandits, Nathalie Clayer ve Robert Pichler (ed.), I.B Tauris, London, 2011, ss. 143-144.

yapılan tahkikatta komitacıların arasında Edirneli Hacı Tanas, Karlovalı Risto ve Otluk karyeli İlya gibi Rumlar da yer almıştır.³¹²

Bulgar İhtilal Merkez Komitesi 1867 yılının Mart ayında Komitesi Sultan Abdülaziz'e bir muhtıra göndererek ikili bir Türk-Bulgar devleti kurulması talebini iletmiştir.³¹³ Komite muhtıradan öncelikle Osmanlı sultanına bağlılıklarını anlatmış, daha sonra ise kurulmasını istedikleri ikili monarşiyi 15 maddede tarif etmişlerdir. Muhtıranın ilk maddesinde kurulacak olan devletin ulusal ve anayasal bir hükümeti olması gerektiği vurgulanmıştır. İkinci maddede Bulgarların yaşadığı bölgede Bulgaristan Krallığı kurulması ve üçüncü maddede ise Osmanlı sultanının Bulgar Kralı unvanını alması dolayısıyla Bulgaristan Krallığı'nın siyasal olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olacağı belirtilmiştir. Bir millet meclisi kurulacak, meclis bir başkent belirleyecek ve Osmanlı sultanı bu başkente gelerek Bulgaristan Kralı unvanını burada alacaktır. Krallık millet meclisi tarafından seçilecek ve Osmanlı Sultanı tarafından da onaylayacak bir kral vekili tarafından yönetilecektir. Bu kral vekili Osmanlı Sultanından sonra en yetkili kişi olacak, yasama, yürütme ve yönetim görevlerini yerine getirecektir. Kral vekili ülkeyi millet meclisi tarafından seçilecek bir kurul ile birlikte yönetmelidir. Kurul yasa ve bütçe tasarıları oluşturmali bu tasarılar Millet Meclisi ve Kral naibi tarafından onaylanmalıdır. Meclisin üyeleri Bulgar halkı tarafından, bir seçim yasasına göre oy çokluğu ile seçilmelidir. Devletin resmi dini Ortodoks Hristiyanlık olmalıdır. Bulgaristan Krallığı'nın Bulgar komutanlardan oluşan üniformalı bir ordusu olacaktır. Sancakların bir yüzünde Osmanlı imparatorluğu arması diğer yüzünde aslan simgesi bulunan Bulgar arması yer alacaktır. Bu ordu tüm ülkenin savunmasında Osmanlı İmparatorluğu ile işbirliği yapacaktır. Kurulacak olan Bulgar Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu'na her yıl belirli bir vergi ödeyecektir Krallığın resmi dili Bulgarca olacak, bağımsız bir Bulgar Ortodoks Kilisesi kurulacaktır. Tırnova, Ohri ve İpek piskoposlukları eskiden olduğu gibi Bulgar Kilisesi'nin yetkisine girmelidir.³¹⁴ Her ne kadar bu talepler Osmanlı Devleti tarafından dikkate alınmamış olsa da bu belge komitenin kendisini Osmanlı sultanından özerklik talep edecek kadar güçlü görmesi bakımından önemlidir. Komite

³¹² Aydın, Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri, s. 11.

³¹³ Muhtıra 1867 yılında Bulgar Gazetesi Naradnost'da (Milliyet) da yayınlanmıştır.

³¹⁴ Türker Acaroğlu, "Bükreş'teki Gizli Bulgar İhtilal Merkez Komitesi'nin Sultan Abdülaziz'e Gönderdiği İlginç İki "Muhtıra" (1867-68)", **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 22-26 Eylül 1986, ss-1279-1283.

Macaristan örneğini yakından takip etmiş ve Avusturya-Macaristan ikili monarşisinin kurulduğu 1867 yılında aynı idare şeklinin Bulgaristan için de en iyi çözüm olduğuna kanaat getirmiştir. Komite Sultan Abdülaziz'e gönderdiği muhtıradan sonra bu sefer Bulgarlara seslenerek Osmanlı Devleti'nin artık sona yaklaştığını ve ihtilalin vaktinin geldiğini vurgulamış Avrupa'nın da artık Bulgarlardan haberdar olduğunu beyan ederek Bulgarları komiteye destek vermeye şöyle çağırmıştır;

Ey Bulgarlar,

Bizim padişahımız mahv ve hükümetimizin izmihali dört yüz elli sene oluyor. Bu müddet zarfında duçar olduğumuz muamelat-ı zulmiye milletimizi bir dereceye getirmiştir ki bu halleri hatıra getirenler ziyade müteessir olur.

İş bu dört yüz elli sene zarfında Bulgar milleti sedasını kesmiş ve arzusu kapanmış ve bayağı ölmüş bir millet hükmüne girmiş ve ismi unutulmuş olduğu halde bu millet elan mecut ve canlıdır.

Ey Bulgarlar,

Devlet-i Aliyye ki siz onun zir-i hükümetinde bulunan bir hal-i yeis ve sefalette yaşıyorsunuz. İşte o devletin mahv ve zail olacağı zaman kendine gelip v uykudan uyanıp onun izmihlali esnasında siz dahi müzmahil olmayasınız ve etrafınıza bakın ki onun inkirazına ve hatta hitamına alem çalışıyor.

Eğer ki bazı devletler Devlet-i Aliyye'nin hitamına lazım olan muacelatı tehir etmekte iseler de diğerleri de hitamnamesinin tanzimiyle meşguldürler. Bazı milletler Bulgar milletini cansız ve hükümsüz tutup taksim etmek ve ihda eylemek arzusunda ve bazıları dahi Bulgar milletinin azlığından bahisle kendi milletine ilhak suretindedir ve bu cihetle milletimizin ismi kaybolmaktadır.

Ey Bulgarlar,

Sizin her vakitten ziyade nazar-ı dikkatinizi celb etmeye şu zamanda sedanızı çıkarıp âlemde mevcut olduğunuzu ilan ve ikmal-i komiteyle kendinizi âleme ibraz edesiniz ve meşhur ecdadınız olan Bulgar padişahları Karum ve Boris ve Asen'in evlatları olduğunuzu ispat eyleyesiniz... Sizin imtiyazınız için birinci komite canibinden padişaha arzuhal eylemiştir ve bütün Avrupa devletleri sizin imtiyazatınızı müzakere ediyorlar...³¹⁵

Bu komite Rusya tarafından da desteklenmiştir. Varna'da hafiye memurunun elde ettiği bilgilere göre Rusya'nın Varna konsolos vekili Rum ve Bulgar delikanlılarından bir nevi başbozuk askeri kaydedip bu askerlere iki lira maaş bağlamıştır. Bu durumu gizlemek için ise askerleri Rusya'nın içine sevk etmek için topladığını söylemektedir. Yaklaşık 220 nefer toplanmış ve bunlar Bergos ve Şumnu yoluyla Tırnova taraflarına gönderilmiştir.³¹⁶

³¹⁵ HR.MKT. 583/108, 22.02.1284 (25 Haziran 1867)

³¹⁶ A.} MKT. MHM. 387/1, 5.3.1284 (11 Haziran 1867)

1867 yılında Osmanlı yetkilileri tarafından ele geçirilen komite kâtibi Yordanki'nin yakalandıktan sonra babasına yazdığı mektup örgüt üyesinin uğradığı hayal kırıklığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Mektupta Yordanki komite üyelerine şöyle seslenmiştir;

Ey Bulgaristan'daki Komite Azası!

Beni ve benim gibi bir takım adamları aldattınız fesad için Osmanlı yakasına götürdünüz. Biz geldik Bulgarlardan hiçbir yardım bulamadığımızdan başka cümlesinden düşmanlık gördük ve işte beni tutup hükümete veren yine Bulgarlardır. Osmanlı ateşine tutulduk aç susuz ormanlarda balkanlarda kaldık. Nihayet mahv ve perişan olup işte şimdi padişahın adaletli kılıcına uğradık. Ey Bulgarların sağlığına çalışan komite azası! Halkı ihya etmek bu mudur? Ve terbiye edeceğiniz ve insaniyet öğreteceğiniz Bulgar evlatlarını bizim bugünde uğradığımız hale mi getirmek istiyorsunuz. Bizi haydutluk için tertip ettiniz. ...uğrayıp geçeceğiniz Osmanlı köylerini ve köylülerini hiç hatırıza getirmediğiniz miydi? Alemlerin ve bizim gibi şaşkın ve budala mı zannediyorsunuz? Alemin evladına garziniz ve düşmanlığınız idi? Malım gitti, evim barkım yıkıldı. Genç yaşında ömrümü kaybettim. Allah-u teala sizi ve sizin gibileri bizden beter etsin!³¹⁷

Osmanlı yetkilileri örgütün faaliyetlerini yakından izlemiş ve bu mektubun Rusçuk'a gönderilmesini diğer komite üyelerine ibret olması için önemsemiştir. Mektuptan anlaşılıyor ki Bulgarlar hala komitenin çağrılarına kulak asmamakta, komiteye girenler de yine Bulgarlar tarafından ihbar edilmektedir. Dolayısıyla bu mektup komitecilerin milliyetçi fikirlerini ve eylemlerini halkın benimsemediğini göstermesi açısından önemlidir.

Komite Sultan Abdülaziz'e gönderdiği muhtıranın padişah tarafından dikkate alınmadığından dolayı 1868 yılının Mart ayında yine bir arzuhal göndererek bu sefer daha tehditkâr bir dille Bulgarları dikkate alması ve vaade dilen reformların kâğıt üstünde kalmaması için Sultan Abdülaziz'i uyarmıştır;

Azimetle Padişahımız,

Biz ki Bulgar'ız, bulunduğumuz hal-i yeis şu istidanameyi huzur-ı âlinize takdim ve elimize silahı almağa mecburiyet verdi ve bu mecburiyet umum Bulgarların bütün bütün terk olunmasından ve tahammül olunamayacak derecede fenalık görmesinden neşet etti. Padişahımız, milletin sadâsına kulak veriniz ve dinleyiniz ve silaha sarılmaktan muradımız sadâmızın doğrudan doğruya vasıl-ı sem'-i âliniz olması maksadına mebnî olduğunu anlatınız. Padişahımız, biz elimize silah aldığımızın sebebini beyan için kendü pederimiz gibi huzûr-ı âlinize geliyoruz. Şu hareketimiz sizin nüfuzunuza karşı durmak demek değildir. Yalnız milletin faidesini ve devletin kuvvet ve azîmetini temin etmek ve âherinin taarruz ve müdahalesinden muhafaza eylemek içindir.

³¹⁷ A.} MKT. MHM. 387/1, H. 5.3. 1284 (7 Temmuz 1867)

Padişahımız, âsârıyla gösteriniz ki Bulgarların faidesi aynı sizin faideniz gibidir ve fiilen isbat ediniz ki Bulgar milletin refah haline ve terakkîyatına çalışıyorsunuz. Politika bağından başka bizi bağlayan bir bend ilâve ediniz ki bizce kayd-ı tabîi olsun. Zira siz bizim padişahımız oluyorsunuz. Biz sizi bu sıfatda gördükçe bu hal bize bir kayd-ı tabîi olur ve bütün milleti size bağlar.

Azimetlû Padişahımız, Gösteriniz ki milletin padişahı oluyorsunuz ve bizim niyetimiz bu devleti harab etmek midir yohsa kudret ve kuvvetini muhafaza kaydında bulunmak mıdır burasını mütalâa ediniz. Biz bilmiyoruz ve aklımızca kesdiremiyoruz ki siz mi bizi arayub sormuyorsunuz yohsa hükümet-i memurlar mı bakmıyor olabilir ki sizin gayretiniz çokdur lakin ne çare ki bahtsızlığımız bize sefaletten başka bir şey göstermiyor ve teşkilât-ı cedîde dahi hakkımızda muzırr oluyor. Teşkilât-ı cedîdeden biri Şura-yı Devletdir ki Bulgar milletin cesâmeti ve sadakati ve istikameti meydanda iken Şurayı Devlet'e Bulgar milletinden yalnız bir nefer aza alınmışdır ve o da milletin intihâbıyla değildir. Bu cihetle teşkilât bizce aksi murad olmuşdur. Padişahımız, bizim bugünkü halimiz çekilmez dereceye gelmiştir. Teklifât-ı mûriye ile bizi sindirdiler ve icra-yı şeriata memur olanlar hakkımızı ketm ediyorlar. Bizim milletimiz de az çok okumuş ve millet indinde kadr ve haysiyet kazanmış adamlar olduğundan bunlar hükümet nezdinde mazhar-ı himayet olmak lâzım iken bilakis o mukaveleler küçük sebeblerle mahv ve zayi' edildiler. Çok sözümüz var ama bir lakırdı ile söyleyelim ki umûm halk nazarında rezil ve bednâm olduk ve biz hayvan gibi bilinmek ve öldürülmek mertebesine geldik. Bizi muhafazaya ve refah-ı halimizi istihsâle memur olanlar fena adamları tedib etmeyüb ika-yı habasete meydan veriyorlar demek olur ki hükümet memurları vazifelerinin aksi hareketle hakkaniyeti gözetmiyorlar bize ihsan buyurulan imtiyazat ve teşebbüs olunan ıslahat kâğıd üzerinde kalıyor hatta şu istida'mıza delil umur-ı ruhaniyece olan istida'mızın kabul olunmasıdır.

Padişahımız, hal-i hazırın icabından istidlâl ediniz ki bundan böyle icra olunacak ıslahat ve tanzim olunacak kavânîn ve nizâmat mevki '-i fiile ve istenilen dereceye vasıl olamayacaktır. Zira Türklerin taassubu mani' olur. Biz yakinen bilmişizdir ki sizin kanunlarınıza ecnebler karışdıkça bizim hakkımız meydana çıkmaz. Padişahımız, biz anladık ki kanunuzu Bulgar milleti eline vermek ve âherinin müdahalesini kesmek lâzımdır ve size arz ederiz Bulgar milleti daima serbestiyet ve istiklâliyetini isteyecektir ve bu iddiasında devam eyleyecektir ve bütün arzu ve efkârları istiklâliyet talebinde müttehiddir ve şimdiye kadar bu iddiayı ilâna mani' olan şey iltizam ettiğiniz adalet ve hakkaniyet husûl-i maksadı temin etmiş olması idi. Ne çare ki sabr ve tahammüle artık mecâl kalmadığından arz-ı merama mecburiyet gelmiştir. Komite merkezi tarafından geçen sene dahi bu yolda bir memvar (memoir) takdim olunmuş ise de bahtsızlığımızın seyyiesi olarak nazar kabul ile bakılmadı ve bir eseri görülemedi ve bütün Bulgar milleti bu efkârda müttehid ve müttefik olduğundan zikr olunan memvarın icrâ-yı hükmünü te'kîd ederiz ve bu defa kaviyyen ümit ederiz ki bi'l-fiil teşkilâta nail olunur ve şöhret ve azametiniz şeref ve kuvvet bulur.

Padişahımız, güzel mülâhaza ediniz. Halimizi ıslah edecek çare bâlâda zikr olunan şeyler olduğunu biliniz. Zira başka yolda ne tedbir ittihâz olursa ve millete nasıl hakk ve ne yolda teminat verilse biz yakinen bilmiş ve kani' olmuşuzdur ki hükümet memurları bizi haksız bulurlar milletin şu istidâsı kabul olunmaz ise millet sükût etmez ve reddi büyük yanlışlığı mûcib olur. Zira milletin bu arzusu kaynamış ve herkes yeis haline gelmiş olduğundan neticesi silah isti'mâline icbar edecektir. Padişahımız, siz herkesden evvel ve ziyâde anlayabiliyorsunuz ki şu hal mülkünüz için son derecede bir fenalığı intâc eder.

Ey Padişahımız, mülâhaza ediniz, bize yazıktır. Kuvve-yi cebriye isti'mâline sebep olacaksınız ve neticesinde bir takım telefat ve zayıattan başka bir faide görmeyeceksiniz ve yed-i iktidarınızda olan bir şeyi dirîğ edip sonradan büyük fenalıklara sebebiyet vereceksiniz ve şu iktidarınızı hüsn-i isti'mâl eder ve Bulgarların istidasını is'âf eyler iseniz taht-ı âlî bahtı Osmaniye bir büyük dostun ve kuvvet bulmuş olursunuz. Zira ellerinde olan sopa ve baltaları iğneli tüfenklerden ve en mu'teber eslihadan daha kuvvetlidir. Her vakt için yazıktır ki bu zamanı elden kaçıracaksınız ve sonra bir hüsn-i netice bulamayacaksınız. Padişahımız, bizi bu gün ihlâl-i asayiş etmiş zan edersiniz. Lâkin bu doğru bir zan değildir. Çünkü biz istemeyiz ki ihtilâle alet olalım. Ne çare ki istida'mızın reddi bize ağır gelür ve ilerüde müşkilât tahaddüs eder.

Padişahımız, şimdiye kadar memâlikin muhafazası uğrunda ittihaz ve icrâ olunan tedâbir yerine memûl ederiz ki bir başka yol bulunur ve ahali memnun olur. Zira şu tedâbir-i müttehaze husûlî arzu olunan ıslahatı semeresiz bırakır. Eğer ahalinin müstediyaatı kabul olunmayarak redd olunacak olur ise millet azîm bir kuvvetle ve başka tarîk ile husûl-i maksada çalışacaktır. Padişahımız, mülâhaza ediniz. Görürsünüz ki geçen sene milletin sadâsını kesmek için ne fena tedbirler kullanıldı. Bu tedbirler ile acaba husûl-i maksadı arzu edenler bütün bütün bitdi mi bilakis daha ziyâdeleştî. Zira merhametsizlik ilac değildir. Bizim hastalığımız böyle asılmakla ve kesmekle şîfa bulmaz ve çekdiklerimiz hafıflemmez. Her nasıl tedbirler kullanılsa yine milletin haklı olan müstediyaatı zâyî olmaz. Eğer milletin şu istida'sına nazar-ı merhametle bakılmaz ise millet silah kullanmağa mecbur olacaktır ve nihayet diğer idare altında bulunmağı gözüne alacaktır ve ol vakt verilecek müsaadatin hükmü ve tesiri olmayacaktır.³¹⁸

Burada komite öncelikle Tanzimat'ın vaatlerinin yerine getirilmediğinden dem vurmaktadır. Komite Padişah Abdülaziz'i de Bulgarları tebaası olarak değil, bir politika aracı olarak gördüğü için silaha sarılmakla tenkit ve tehdit edecek kadar ileriye gitmiştir. Komite ayrıca Şura-yı Devlet'e katılan tek bir Bulgar üyenin yetersiz olduğunu, onun da seçimle değil atamayla geldiğini de belirterek Bulgarların devlet yönetiminde daha fazla etkin olması gerektiğinin altını çizmiştir. Komitenin talebi her ne kadar ıslahatların uygulanması ve Bulgarların devlet içindeki sosyal ve siyasi durumunun iyileştirilmesi olsa da, metinde sürekli bunun gerçekleşeceğine dair inançları olmadığını vurgulamaları ve padişahı teminat istemeleri dikkate değerdir.

Bulgaristan'da artan komitacılık faaliyetleri ve milliyetçi örgütlenmeler Paris'teki Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin de dikkatini çekmişti. Cemiyetin yayın organı olan Hürriyet gazetesinde 1868 yılında Bulgarların bir geçici hükümet

³¹⁸ Ergun Hasanoğlu, "1284 BULGAR İHTİLÂLİ", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2014, ss. 151-154.

kurduklarını ve bir ilanname hazırlayarak Bulgaristan'ın çeşitli yerlerine astıklarını belirtmektedir.³¹⁹ Gazetede yayınlanan bu ilanname şu şekildedir;

*Ey karındaşlar! Osmanlı Hükümeti boyunduruğunun bize ettiği fenalıklar artık tahammül olunmaz dereceye geldi. Babîâli bizim halimizi ıslah edeceği yerde daha ziyade berbâd etti. Artık bizim için elimize silah alarak hukukumuzu ve hürriyetimizi feth ü istihsal etmekten gayri çare kalmadı. İşte biz cümleden evvel silahlanıp size misal gösterdik. Siz dahi silahlanıp bize mülhak olunuz ve Boriz ve Karum evladı olduğunuzu gösteriniz. Siz böyle kolları bağlı gibi durdukça selamete çıkmak ihtimali yoktur. Sizi kurtaracak yine kendi kuvvetinizdir, başka bir şey değildir. Artık iş görmek zamanı geldi. Haydi, biz de hürriyete müstahak bir millet olduğumuzu âleme gösterelim. Hangi millet ve mezhepten olursa olsun herkesin can ve mal ve nâmus ve dinine taarruz etmediğimizden Türkler rahat durdukça onların bir kılına hata gelmez. Bizim maksadımız Hükümetin sû-i istimalatını def' ile hukuk-ı milliyemizi yerine getirmekten ibarettir. Cem olunuz bir sancağın etrafına ki onda ya ölüm ya hürriyet yazılıdır.*³²⁰

Vidin ve Niş İsyanlarının üzerinden 40 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen komitelerin hala hükümetin suiistimallerine vurgu yaparak en önemli sorunlarının adalet olduğunun üstünde durmaları Tanzimat'ın hala hedefine ulaşamadığını, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uzun süredir kaynayan cadı kazanını göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu sefer asilerin söylemlerine "hürriyet" ve "istiklal" gibi milliyetçi terminoloji de eklenmiştir.

Aynı gazete yazısında Bulgarların Avrupalı devletlere bir layiha gönderdiği ve bu layihada Bulgarların artık sabrı kalmadığını, vaat edilen ıslahatların uygulanmadığı gibi ıslahatların Bulgarların dinine/mezhebine aykırı olduğundan yakınmışlardır. Bu layihada Bulgarların ayaklanmasının sebebi olarak vergilerin iki-üç kat artması, dini

³¹⁹ Bu ilannamemin Osmanlı arşivindeki tercümesi şu şekildedir; *Ey Bulgar Karındaşlar Türk hükümetinden gördüğümüz cevri ve taaddi artık tahammül olunmaz dereceye varmıştır. Hükümet-i müşarün-ileyha ahvâlimizin ıslah edeceği yerde günden güne daha fena olmasını tercih etmekde olduğundan bunun diğer bir çaresi olmayub yalnız hukuk ve serbestimizin istihsâli için cümlemiz silahları elimize alalım. İşte bu kere silahı elimize almış olduğumuzdan size mukaddes bir misal gösteriyoruz. Binâenaleyh bizimle beraber gelür iseniz şan ve şerefiyle müşerref olub insaniyet indinde mezmûm ve maddûh olan ribka-yı ecnebiyeyi kabul etmemiş olan ecdadınız "Krum" ve "Boris" ve "Simeon"un ahlâfı olacaksınız. Dest-bend olarak istiklâlinize nail ve mazhar olmak için gelüb de size muavenet edecekler zu'muyla aldanmayınız hiçbir ferdin nasihatlarına kulak asmayub ümidiniz yalnız yiğit ve kahraman olan vücudunuza müstenid olmalıdır. Çünkü asıl muavin ve dostunuz olub cümlemenizi halâs eden şey yalnız vücudunuzdur. Ey biraderler, vakit ve saat geldi. Hukuk ve serbestimizin tahrîsine cümlemizi davetle teklif ediyor işbu teklife riâyet ve itaatle serbestiyet-i müstakileye şayan bir millet olduğumuzu dünyaya beyan edelim. Herkangî milletden olur ise olsun hatta Müslüman dahi olur ise kendi ırzı ve namusu ile yaşayub da rahat duranın hayat ve memet ve namus ve mezhebi vikaye olunacaktır. Bizim muradımız tahammül olunmayan su-i isti'malâtı def'iyle hukuk ve serbestiyet-i milliyemizin istihsâlinde ibarettir. Ey biraderler, altun yeleli arslanın sadâsı Balkan içinde bizi davet ediyor. Cümlemiz altında tecemmu' ile bi'l-ittifak ve bir ağız ile ya serbestiyet ya ölüm diyelim.*

Koca Balkan Hükümet-i muvakkate

İ.MTZ 4/97, 28 Temmuz 1868 (07.04.1285)

³²⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 29 Eylül 1868 (12 Cemaziyelahir 1285), s. 3.

taleplerinin yerine getirilmemesi ve mahkemelerdeki adaletsizlik olarak ifade edilmiş, Bulgaristan'ın Sırbistan ve Memleketeyn'deki gibi müstakil bir hükümeti olması gerektiği vurgulanmıştır. Yeni Osmanlılar da Bulgar sorunun sorumlusu olarak Osmanlı hükümetini görmektedir. Çünkü Bulgaristan'da suiistimal ve mezalimden Bab-ı Ali'nin atadığı memurlar mesuldür. Ancak gazetede yazının yazarı Bulgaristan'da Sırbistan ve Memleketeyn gibi özerk idarelerin kurulamayacağını, Sırbistan'ın aksine Bulgaristan'da çok farklı inanç ve mezheplerden halklar olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında yazar Bulgarları Rusya'nın tarihi emelini gerçekleştirmek yani İstanbul'u almak yolunda hareket ederse Bulgarların kendilerini Rusya'ya karşı koruyamayacağı konusunda da uyardırmaktadır.³²¹ Sonuç Yeni Osmanlılar Osmanlı hükümetinin ıslahatları uygulamadaki isteksizliği ve yetersizliğini kabul etmekle birlikte Bulgaristan için en iyi seçeneğin Osmanlı idaresinde kalması olduğu fikrindedirler.

1868 yılında Bükreş'te "Bulgar Derneği" adında yeni bir oluşum meydana gelmiştir. Bu yeni oluşumun liderleri olarak Hacı Dimitri ve Stefan Karaca seçilmiştir. Eski çetelerden kalan kişilere yenileri eklenerek 128 kişilik bir çete oluşturulmuş ve aynı yılın Temmuz'unda bu çete Tuna'yı geçerek Türk zaptiyeleri ile çarpışmıştır. Çete 6-9 Temmuz arasında üyelerinin çoğunu kaybetmiş, ele başlarından Hacı Dimitri çarpışmalar sırasında ölmüş, Stefan Karaca ise Rusçuk'ta idam edilmiştir. Kaçmayı başaran üç çete üyesi Rus konsolosunun yardımıyla Odesa'ya gitmiştir. Fransız konsolos Dozon Bulgarların çeteyle işbirliği yapmadığını aksine onları ihbar edip sığınmak isteyen yaralı çete üyelerini hükümet güçlerine teslim ettiklerini yazmıştır.³²² Bulgar Gizli İhtilal Komitesi'nin bu kısa ama yoğun faaliyetleri Bulgar halkında milliyetçilik duygusunu harekete geçirmekte başarısız olmuştur. 1868 yılında Bulgaristan'da bulunan iki İngiliz seyyah, Bulgaristan'daki reayanın daha henüz belirlemekte olan Bulgar milliyetçiliğine ve komitacılara olan bakışını şöyle özetlemektedir;

Her yerde olduğu gibi Türkiye'de de en yüksek sesle konuşanlar en çok ilgiyi çekiyor ve Konstantinopolis ve Atina'daki bazı gazetelerde yazılan makalelere bakılırsa, Bulgarların en büyük dileği Rusya ile birleşmek. Ancak bu makaleler, gerçek Bulgarlar tarafından yazılmış olsa bile, bu birliğin gerçekleşmesi durumunda hizmetlerinin yeni efendileri tarafından minnetle anılacağını ve ödüllendirileceğini hayal eden yalnızca çok küçük bir grubun duygularının

³²¹ **Hürriyet Gazetesi**, 29 Eylül 1868 (12 Cemaziyelahir 1285), s.5.

³²² Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, ss. LXX-LXXII.

*temsildir. Ancak Türkiye'de isteklerini yazılı olarak ifade edebilen Bulgarların sayısı son derece sınırlı olduğundan, 'Bulgarlar' imzasını taşıyan o acıklı mektuplar genellikle Babiali hükümeti ile onun Hristiyan tebaası arasında nifak ve ayrılığın tohumlarını ekmek için aralıksız girişimlerde bulunan ve bu işten para kazanan yabancı ajanlar tarafından yazılıyor. Bu mektuplar, Fransa ve İngiltere'de okunduğunda muhtemelen Osmanlı tiranlarının prangaları altında inleyen "mazlum bir milletin" feryadı olarak değerlendirilecektir.*³²³

Bu iki seyyah Rusya'nın daha önceleri Bulgarları vaatleri ile kandırmakta başarılı olduklarını ancak artık Bulgarların Rusya'ya göçtükten sonra elde ettiği kötü deneyimlerden dolayı artık bu vaatlerine inanmadığını ve Osmanlı topraklarına geri döndüklerini belirtmektedir. Ayrıca Rusların hala Balkanlarda seyyahlar, para koleksiyoncuları ve ahşaba çizilmiş Rus azizleri kılığında dolaştığını, Osmanlı boyunduruğundan kurtulup bağımsız bir millet olmaları aşamasında Rusya'nın onlara yardım edeceğinin teminatını verdiklerini de belirtmektedirler. Rusya'nın Panslavizm politikası da Balkan reayası arasında pek ilgi uyandırmamaktadır.³²⁴

Rusya hükümeti 1870'lere kadar Bulgar çete faaliyetleri ve devrimci örgütlenmelerine karşı çıkmıştır. Bunun bir sebebi devrimci faaliyetlerin kendi sınırları içindeki halklara örnek olmasından çekinmesiydi. Diğer bir sebep ise Slavların Rusya'nın kontrolü dışında örgütlenmesine sıcak bakmamasıydı. Bulgar komitaları bu dönemde genellikle Romanya sınırları içinde örgütlendiği için Rus yetkililer Romanya hükümetini de Bulgar devrimcileri desteklememesi konusunda uyarmıştı. 1871'de Rusya'nın Belgrad başkonsolosu Pavlovich Shishkin Romanya'daki, özellikle Bükreş'teki Bulgarların (milliyetçilik gibi) belirli ideolojilerden etkilendiğini ve örgütlendiğini ancak bu grubun Bulgarların bütününe bakıldığında diğer Bulgarlar tarafından (Bulgaristan'daki) anlaşılmadığını söylüyordu. Yani Rus konsolosunun ifadesine bakılırsa 1870'lerde bile Romanya'da örgütlenen Bulgar komitaları ve komitacıları Bulgarlar tarafından anlaşılmıyor, dolayısıyla Bulgarların birçoğu komitacıların fikirlerini paylaşmıyordu.³²⁵ Filibe Viskonsülü Nayden Gerov 1870 yılında Bulgar komitacılarla görüşmek için Bükreş'e geçmek istemiş, ancak bu isteği Rusya İstanbul Büyükelçisi Ignatiev tarafından henüz büyük bir Bulgar hareketinin zamanı gelmediği gerekçesiyle reddedilmiştir.³²⁶ Ignatiev

³²³ Stanislas Graham Bower Saint Clair ve Charles A. Brophy, **Residence in Bulgaria or Notes on the Resources and Administration of Turkey**, John Murray, London, 1869, ss.205-206

³²⁴ Saint Clair, ve A. Brophy, *Residence in Bulgaria*, ss.207.

³²⁵ Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements*, ss. 163-164.

³²⁶ Aydın, *Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri*, s. 12.

bu görüşünü 5 yıl sonra Bosna-Hersek krizi sırasında değiştirmiş, 1875 yılının Ağustos ayında Bulgar devrimcilerden Stoyan Stambolov'a zamanın geldiğini ve bir ayaklanmanın uygun olduğunu söylemiştir.³²⁷

3.1.3 Bulgar Devrimci Merkez Komitesi

1870'te Bükreş'te kurulan Bulgar Devrimci Merkez Komitesi Nizamnamesi 29 Nisan 1872'de hazırlanmaya başladı ve aynı yıl 4 Mayıs'ta onaylandı. Nizamname Bükreş'te basıldı. Nizamnameyi hazırlamak için yapılan toplantıya 21 delege katıldı. Bunların 7 kişisi Bulgaristan katılıyordu ve Bulgaristan'daki 32 gizli yerel örgütü temsil etmekteydi. Delegelerin 14'ü ise Romanya'dandı ve Romanya'daki 13 örgütü temsil ediyordu. Bulgar milli hareketinin ve bağımsızlık mücadelesinin kılavuzu niteliğinde olan bu detaylı nizamnamenin içeriği şöyledir;³²⁸

Bulgar Devrimci Merkez Komitesi Bulgaristan'ın pasif ya da silahlı devrim ile bağımsızlığını sağlamaya çalışmaktadır. Bulgar hükümetinin şekli bağımsızlık elde edilene kadar belirlenmeyecektir .

Bu amaca ulaşmak için propaganda, basın, silah, yangın ve ölüm gibi her yol meşrudur .

Biz Bulgarlar, komşularımız ile, özellikle bizimle aynı emellere sahip olan Sırp ve Karadağlılar ve kader birliğimiz olan Romanyalılarla ile barış içinde yaşamak istemekteyiz ve onlarla, kendi özgür ülkelerimiz içinde bir federasyon kurmak istemekteyiz .

Bulgarların yaşadığı bölgelerin Bulgar halkının, Sırp, Karadağlı ve Yunan ve Romanyalıların yaşadığı bölgelerin onların kendi gelenekleri ve karakterine uygun şekilde yönetilmesini arzulamaktayız .

Her birey gibi, her ulus kendi özgürlüğünü korusun ve kendisini özgür iradesine göre yönetsin. Biz başkalarından hiçbir şey istemiyoruz; bizim olanları da başkalarına vermeye niyetli değiliz .

Sahte tarihsel haklar iddia etmiyoruz, bu nedenle bir ulusun federasyonun herhangi bir ulusuyla -Sırp, Bulgarlar, Romenler ya da Yunanlar- birleşme kararını kendilerine bırakıyoruz. Sonuç olarak ulusal sınırlarla ilgili bir sorun yoktur .

Kendimiz için ulusal, bireysel ve dinsel özgürlük istiyoruz- diğer bir deyişle, insan hakları istiyoruz, ve bu nevi özgürlükleri dostlarımız ve komşularımız için de arzu etmekteyiz. Biz diğerlerini yönetmeye çalışmıyoruz; aynı şekilde diğerlerinin de bizi yönetmesine izin vermeyeceğiz .

³²⁷ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, ss. LXXIX.

³²⁸Vangel K. Sugareff, "The Constitution of the Bulgarian Revolutionary Central Committee", **The Journal of Modern History**, Vol. 4, No. 4, Aralık 1932, ss.572-580.

Düşmanlarımız arasına ulusal idealimizi engellemeye çalışan Çorbacı ve Bulgarları da koyuyoruz; ve onları ne zaman ve nerede bulursak zulmedeceğiz .

Eğer Pan-Helen idealleri ve tarihsel iddialarından vazgeçerlerse Yunanlıları da dostlarımız ve müttefiklerimiz olarak kabul ederiz .

Biz Türk ulusuna karşı değil, Türk hükümetine ve onları destekleyen Türklere karşı isyan ediyoruz. İnanç ve uyruğuna bakılmaksızın bizim kutsal ve onurlu davamıza sempati gösteren tüm ulus ve uyrukları dostumuz olarak görüyoruz .

Madde 1: Amaç

Örgütün amacı halkı basın, gizli komiteler, broşürler ve bildiriler gibi propaganda araçlarıyla bir isyana davet etmektir. Ayrıca isyanın askeri tarafını örgütlemek için liderler atamak ve halkı silahlandırmaktır. Bulgar Devrimci Merkez Komitesi diğer uluslar, komşular ve diğerleri ile anlaşma görüşmeleri yapma hakkına sahip olacaktır .

2: Yönetici Komite'nin Örgütlenmesi

Tüm komite üyeleri vatansever , cesur ve sır tutabilen adamlardan oluşacaktır. Merkez Komitesi'nin düzenli bir karargah yapısı yoktur; örgüt her yerdedir. Bu nedenle her üye tüm Merkez Komitesi'ni temsil etmektedir. Komite amacına ulaşmak için yerel komiteler örgütlenme hakkına sahiptir. Yerel komitelerin görevini yerine getirmemesi ve kuralları çiğneme ihtimaline karşılık Merkez Komitesi'nin gizli polisleri olacaktır .

Madde 3: Hükümet

Merkez Komitesi gibi yerel komitelerde de başkan, sekreter, sayman ve görevleri yeteneklerine göre belirlenecek sınırsız üye olacaktır. Merkez Komitesi'nin başkanı yerel komitelerden gelen delegelerin oyları ile seçilecektir ve başkan Merkez Komitesi'nin diğer üyelerini atayacaktır. Yerel komiteler Merkez Komitesi'nin işlerini gözetlemek için bir komisyon atayacaktır. Gerekli olduğu durumlarda bu komisyon yeni bir başkan seçebilecektir. Gizli polisler Merkez Komitesi tarafından seçilecektir ve sayıları belirli değildir. Her yerel komitenin gerekli sayıda gizli polisi olacaktır .

Madde 4: Hükümetin ve üyelerin sorumlulukları

Merkez Komitesi ulusal amaçlarımız hakkında diğer ulusların milletleriyle müzakere yapar. Bulgar ulusu adına borç alacaktır. Bulgar ulusunun bağımsızlığı için herşeyi yapacaktır .

Sayman diğer yerel komitelerden ve diğer kaynaklardan aldığı fonlar için numaralı faturalar verecektir. Bu fonların kayıtlarını defterde tutup Merkez Komitesi'ni bilgilendirecektir. Her yerel komite isyanı hazırlamak için gerekli parayı toplamak için çaba sarfedecektir .

Yerel komiteler Merkez Komitesini bölgelerinde kaç köy olduğu, her köyde kaç kişi olduğu ve bunların milletlerinin ne olduğu, kaç kişinin silahlanmaya hazır olduğu, ve ilk çağrıya kaç kişinin katılacağı, ne kadar ve ne çeşit mühimmat olduğu, liderliğe uygun kişilerin kimlik bilgileri, isyancılar için gerekli var olan iye miktarı, inek, at, kuzu ve keçi gibi hayvanların sayısı, ahır sayısı ve kapasitesi hakkında bilgilendirmelidir .

Hiçbir yerel komitenin Merkez Komitesi tarafından görevlendirilmedikçe diğer milletlerle müzakere etme yetkisi yoktur .

“Komite üyeleri ikamet değiştirdiğinde, üye bağlı olduğu komiteye haber vermek zorundadır”.

Devrimcilerden herhangi biri tehlikede olduğunda tüm üyeler ona yardım etmekle yükümlüdür .

Eğer tanınmayan biri gelip Merkez Komite adına isyan olması gibi taleplerle gelirse, elinde imza olsa bile (çalınmış ya da silah zoruyla alınmış olabilir) Merkez Komitesi derhal bilgilendirilmelidir. Suçlu yakalanıp gizli polis tarafından infaz edilmelidir .

Gizli polis kentlerdeki devrimcilerin eylemlerini Merkez Komitesi'ne rapor etmekle, gizli posta servisini denetlemekle, Türk polisinin eylemlerini rapor etmekle ve Merkez Komitesi'nin emirlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetlemekle ve suçluları cezalandırmakla görevlendirilmiştir .

Gizli posta servisi görevlileri mektup ya da sözlü mesajları kendi fikirlerini katmadan iletmekle görevlidir .

Liderler Bulgaristan'daki askeri bölgeleri ve savunma noktalarını belirlemek ve güçlendirmek için gerekli planlamaları yapmalı, operasyon ve iletişim hatlarını tasarlamalı, devrim planını yapmalı, gerekli askeri yasaları hazırlamalı ve en sonunda ulusal bayrağı dikerek bağımsızlığı ilan etmelidir .

Madde 5: Devrim araçları

Merkez Komitesi Bulgaristan adına borç alarak, yerel komitelerden bağış toplayarak ve diğer kaynaklardan para sağlamalıdır .

Madde 6: Halk

Merkez Komitesi devrimciler, liderler ve gizli polis ve yeni üyeler hakkında tek söz sahibidir. Halkın geneli ile ilgili yerel komiteler ile düzenlemeler yapacaktır .

Madde 8: Devrimci Örgüte girmek için gerekli özellikler

Merkez ya da yerel komitelerin her üyesi yemin etmek zorundadır.

Yeni üyeler bilindik devrimciler tarafından önerilmelidir.

Aday üye kimliği, ikameti, yaptığı iş, kişisel özellikleri ve fiziksel özellikleri ve örgüt hakkındaki görüşlerini bildirmelidir. Başvuru sahibi Merkez Komitesi'nin yanıtına kadar beklemelidir .

Eğer dışarıdan, referansı olan birisi Merkez Komitesi ile görüşmek isterse, önce gizli polis tarafından sorgulanmalıdır.

Eğer bağımsız bir lider (voyvoda) örgütte yer almak isterse, askeri konular hakkında bir sınava tabi tutulmalı, sınavı geçerse atanmalıdır. (Bu madde örgütte yer almayan ama Bulgaristan'ın bağımsızlığı için çalışan kişiler için koyulmuştur .)

Madde 9: Cezalar

İdam cezası gizli uygulanmalıdır. Eğer gerekliyse ceza gündüz infaz edilebilir.

Cezalar seçilen kişiler tarafından infaz edilir.

Cezalar ve infazlar sadece Merkez Komitesi'nin emriyle uygulanır.

Örgütün herhangi bir üyesine ihanetin cezası ölümdür.

Eğer herhangi bir nüfuzlu Bulgar, devrimci lider ya da herhangi biri yabancı bir devlet tarafından rüşvet verilerek her ne şekilde olursa olsun işlerimizi bozmaya çalışırsa cezası ölümdür .

Eğer birisi ulusumuzun namusuna leke sürerse ve ihanet ederse cezası ölümdür.

Eğer birisi Merkez Komitesi'nin emirlerine karşı çıkar ve isyan başlatmak isterse önce uyarılır ancak hareketlerine devam ederse cezası idamdır .

Gizli polisten herhangi biri Merkez Komitesi'nin emirlerini uygulamayı reddederse cezası ölümdür .

Örgüt için çalışanlardan biri, başkan ya da diğerleri, makamının gücünü suistimal ederse görevden uzaklaştırılır. İkinci bir girişimde suçunu itiraf ederek üyeliğten istifa eder. Eğer oç almaya kalkarsa cezası ölümdür .

Posta servisinde görevli olanlardan birisi Komite'nin mektuplarını açar ya da zarar verirse cezası ölümdür .

Eğer sayman Merkez Komitesi'nin emri olmadan para aktarırsa ya da kendi hesabına para geçirirse cezası ölümdür .

Bu nizamname Bulgar delegeler tarafından hazırlanmıştır ve devrim başlayana kadar geçerli olacaktır. Devrim başladığında Merkez Komitesi delegeleri yeni bir hükümet kurmak için toplayacaktır. Bu nizamnamenin uygulanması sonlanacak ve Merkez Komitesi'nin izniyle liderler tarafından hazırlanan askeri yasa uygulanacaktır.

Komite Bulgarlara hitaben hazırladığı broşürde komitenin özellikle silah ve mühimmat almak için paraya ihtiyacı olduğunu vurgulamaktaydı. Komite Bulgarlara şöyle sesleniyordu;

Bize iki şey lazımdır. Birisi guruh ve birisi adamdır. Adamımız çoktur ancak paramız yoktur. Fakat Allah'ın izniyle parayı da pek çabuk buluruz. Zira daire-yi merkeziye-yi komite paranın nereden toplanacağını düşünmüştür. Siz dahi bu parayı bulmağa gayret ederek biz de size mükafatını veririz. Kimler ki para verecek olur ise easamisi idare-yi komite defterine kayd olunacaktır. Hatta şimdiye kadar fevt olan komitelerin dahi esamisi mukayyedir. Bununla beraber size beyan ederim ki bütün Bulgarların mal ve emlakları behemehal bize para yetiştirsinler. Çünkü sonra kat be kat kazanacakları mukarrer ve muayyendir. Evladlarını dahi terhin etsinler. Şu vatan serbestisini istihsal etsinler. Eğer ki bu beyan ettiklerim size teaccüb gelir hayret olursanız gelin yakın vakitte inşaşah bu bizim arzumuzun meydana çıktığını göreceksiniz. Pek ziyade düşünmekle gelmez. Hatta bu mektubu dahi kimseye göstermeyin. Yalnız bu işi sen bilip sır tutmalısın. Her mahallere adamlar saldırıp kimlerde para var kimlerde yok öğreniyoruz. Ve sizde dahi para olduğunu biliyorum. Paradan maada nüfusu ve nüfuz-ı itibarını var olduğunu dahi yakinen bildiğim cihetle bu babda kemal-i fedakarane satırlarında icra-yı teşvikat ile istihsal-i esbab-ı terakkiye sırf mukadiyet eylemenizi ihtar ediyorum... Parayı gönderdiğiniz halde bilmukabele bir ilametli kağıdınızı dahi sonra göndeririz. Ki o kağıdı kime gösterirseniz komite hakkında icra eylediğiniz fedakarlığı teyid eyleyecektir. Her ne vakit bizim asker Türk yakasına geçer ise yeddinizde iş bu kağıdı gördükleri halde hakkında elbette büyük ihtiram icrasına mecbur olacaklardır. Eğer bu mektubu hükümet ya da başkasına gösterdiğini komite daire-yi merkeziyesi duyar ise seni mutlaka öldüreceklerini bilmiş ol. Bu işimizin ilerlemesine Daire-yi merkeziye komite azaları yemin etmiştir. Biz Türklerden kormayız vakıa Türkler birkaç

*Bulgarı neft ettiler fakat nefiden de korkmayız. Bizim alnımızda serbestlikle ölüm yazıyor. Bizim ile birlik olup olmadığını seriyyen bana bildir. Bin Bulgar askeri dahi cevabınızı bekliyor.*³²⁹

Gerek komite nizamnamesi gerek komitenin Bulgarlara hitaben yayınladığı ilanname komitenin artık üye ve para toplamak için daha radikal bir dil kullandığını göstermektedir. Komiteye katılmaya ya da para vermeye çekinenlere hareketin başarılı olması durumunda çekimserliklerinin hesabının sorulacağı mesajı çok net verilmiştir.

Bulgar komitacıları Hersek buhranı sürerken bir ayaklanma çıkarırlarsa Sırbistan ve Karadağ'ın kendilerine yardım edeceklerini ummaktaydılar. Hersek Ayaklanmasının başlamasından kısa bir süre sonra 12 Ağustos 1875'te Hristo Botev başkanlığında toplanan komitenin hareket planına göre Bükreş'ten Balkanlara beş komitacı gönderilecek, bunlar aynı anda Edirne ve Tuna vilayeti dâhilinde eş zamanlı bir ayaklanma çıkaracaklardı. Hitov'un çetesi Sırbistan'dan Osmanlı topraklarına girerken, Botev ise Odesa'dan 12.000 silah sağlamakla görevlendirilmişti. Ayrıca Hitov'un İstanbul'a gönderdiği bir grup şehrin çeşitli yerlerinde yangınlar çıkaracaktı. Komitacılar 28 Ağustos'ta yayınladıkları bir bildiri ile Müslümanları da çeşitli tahrik ve tehditlerle Osmanlı hükûmetine karşı ayaklanmaya zorlamışlardır. Bulgarlara ise hareketin başarısız olması durumunda daha 200 yıl kadar Osmanlı boyunduruğu altında kalacaklarını belirterek ayaklanmaya katılmaya davet etmişlerdir. Komitacıların bu çağrı ve tehditlerine rağmen ileride görüleceği gibi ayaklanmaya katılım oldukça az olmuştur.³³⁰

1875 yılında Romanya'nın Yergöğü tarafında "Yergöğü İhtilal Komitesi" kurulmuştur. Bu komitenin önde gelen üyeleri Nikola Obregonov, Zahari Stoyanov, Hristo Karamikov, Todor Petkov, Stefan Stambolov, George Benkovski, Stoyan Zaimov, İvan Stoyanov gibi kişilerdir. Bu komite ile birlikte Bükreş'teki 16 Bulgar komitesi Osmanlı topraklarına gelerek Bulgaristan'ın Otlukköyü, İvraca, Batak Köyü, Niş, Yeni Pazar, Saray Bosna, Debre ve Dukakin bölgelerinde 8 tane daha komite kurulmasını sağlamışlardır. 1876 Nisan Ayaklanması bu derleyici ihtilal komitesi tarafından örgütlenmiştir.³³¹

³²⁹ A.} MKT.MHM. 443/41, 8.8.1289 (10 Ekim 1872)

³³⁰ Mahir Aydın, "Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XV/30, 2015, s. 13-14.

³³¹ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, ss. LXXXVIII-LXXXIX.

3.2. 1875-1876 BALKAN BUHRANI

3.2.1. Bosna-Hersek Ayaklanması

Marriott'a göre Bosna Hersek Balkanlar'da 'belki de Bulgaristan'dan sonra en fazla Türkleşmiş' olan bölgedir. Bölgedeki Slavlar Müslümanlığı kılıç zoruyla değil, gönüllü olarak kabul etmiştir. Bu sebeple Bosna Hersek isyanının asıl nedeni siyasi değil, sosyal ve ekonomiktir. Özellikle yerel toprak sahipleri ve merkezi otoritenin köylüler üzerine yaktığı ekonomik yük isyanın en önemli sebebidir.³³²

Bosna Hersek Ayaklanmasının en önemli sebepleri arasında Osmanlı İmparatorluğunun idari ve mali sorunları önemli yer teşkil etmekle birlikte, ayaklanmanın ortaya çıkmasında özellikle Avusturya ve Rusya'nın çabaları İngiltere konsolosluk raporları ile ortaya koyulmuştur. İngiltere'nin Bosna konsolosu Holmes, 1873 yılında bölge hakkında yazdığı raporda bölgedeki karışıklıklar konusunda dış aktörlerin etkisine vurgu yapmıştır.³³³

1874-75 yılında Hersek'in Nev'esin kazasından 160 Hristiyan ağnam vergisinin yüksekliliği ve inzibat askerlerinin uygunsuz davranışlarından dolayı duydukları rahatsızlıkları Karadağ Prensi Nikola'ya bildirmiş ve destek istemişlerdir. Prens Nikola asilere sorunlarını Osmanlı Devleti'ne ileterek sorunun çözümü için bir memur tayin ettirmeyi vadetmiştir. Asilerin Karadağ'a sığındıkları için Osmanlı Devleti'nin onları cezalandıracağı kaygısı nedeniyle Nikola Hersek'teki sorunu Rus konsolosu İgnatiev'e bildirmiş, Karadağ'ın sığınmacılara uzun süre bakamayacağını dolayısıyla sığınmacıların biran önce yerlerine dönmesi için gerekenlerin yapılmasını rica etmiştir. İgnatiev'in durumu Osmanlı hükümetine bildirmesi üzerine sadrazam Esat Paşa asilerin yerine geri dönmesine müsaade etmiş ve bölgedeki sorunların araştırılması için Bosna Valisi Derviş Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak Nevesin'e geri dönen sığınmacılar Hersek'e döner dönmez hâlihazırda vergilerden rahatsız olan halkı kışkırtmaya başlamışlardır. Asiler Nevesin müdürünü kaçırıp inzibat erlerine saldırmaya başlamıştır. Durumun gittikçe bozulmasını Osmanlı hükümetine bildiren Derviş Paşa'nın aldığı cevap, asilere nasihat edilmesi olmuş, ancak isyan gittikçe

³³² John Arthur Ransome Marriott, **The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy**, Oxford, Clarendon Press, 1917, s. 282.

³³³ Marriott, *The Eastern Question*, s. 285.

büyümüştür. Osmanlı Devleti'nin bölgede güç kullanarak isyanı bastırma yoluna gitmemesinin en önemli nedeni sorunun Avrupa devletleri müdahalesine neden olmasını önlemektir.³³⁴

1875 yılının Eylül ayında Bosnalı isyancılar yabancı devletlerin konsolosluklarına başvurarak durumlarını bildirmişler ve sorunlarının çözümleri için belli başlı üç talepte bulunmuşlardır. Konsolosluklara önerdikleri seçenekler; Hristiyan bir ülkede kitlesel olarak göç edecekleri bir bölge sağlanması, Bosna ve Hersek'in bölge dışından Hristiyan bir prens yönetimi altında ama Sultana bağlı özerk bir devlet olarak düzenlenmesi ya da bölgenin geçici bir süre için yabancı işgali altında kalması şeklinde olmuştur. Bab-ı Ali 2 Ekim'de bir reform iradesi yayınlamış ancak bu irade isyanın şiddetlenip yayılmasını önleyememiştir. Bab-ı Ali 12 Aralık'ta Hristiyanların ve yerel jandarmanın da içinde yer alabileceği, seçimle oluşturulan bir meclis önerisinde bulunmuştur. Ancak isyan hız kesmeden devam etmiştir.³³⁵

Mithat Aydın, Bosna Hersek Ayaklanması'nın Müslüman toprak sahiplerinin Hristiyan çiftçilere uyguladığı baskı sonucunda ortaya çıktığı iddiasını reddeder. Çünkü Bosna-Hersek'te değil Balkanların tümünde köylülerin yaşadığı olumsuz olaylardan sadece Hristiyanlar değil, aynı zamanda Müslümanlar da zarar görmüştür. Aydın'a göre Balkanlar'daki bu sorunun asıl sebebi “devlet değil yerel yöneticilerin uygulamalarıdır”. Ayrıca isyanın çıkmasında 1848 ayaklanmaları ile yayılan milliyetçi ve hürriyetçi düşünceler, Mora, Eflak-Boğdan ve Sırbistan'daki ayaklanmalar ve bunların sonucunda elde edilen ayrıcalıklar ve 1830 Yunanistan'ın bağımsızlığı da isyanın ideolojik ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır. Rusya'nın Panslavizm faaliyetleri de Bosna-Hersek Ayaklanmasına zemin hazırlayan önemli bir etkidir.³³⁶

30 Aralık 1875'te Almanya, Rusya ve Avusturya Bosna Ayaklanmasına çözüm bulmak için toplandı ve Bab-ı Ali'ye “Andrasi Notası” olarak bilinen bir nota gönderdi. Belgede Osmanlı Devleti'nin daha önce vadettiği reformların konusundaki isteksizliğinden bahsedildikten sonra bölge halkına dini özgürlük verilmesi, iltizam sisteminin kaldırılması, kırsal kesimdeki köylülerin durumunun düzeltilmesi, Hristiyan ve Müslümanlardan eşit sayıda temsilciden oluşan özel bir komisyon kurulması ve bu komisyona reformların yürütülmesini denetleme yetkisinin verilmesi

³³⁴ Mahmut Celaledin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983, ss. 51-52.

³³⁵ Marriott, *The Eastern Question*, s. 286.

³³⁶ Aydın, *Balkanlar'da İsyan*, ss. 42-44.

ve Bosna-Hersek'te toplanan yerel vergilerin yine bölge için kullanılması talep edilmiştir. Yapılacak reformlara Andrası Notası haricinde 2 Ekim ve 12 Aralık'ta Sultan tarafından vaadedilen reformlar da dâhildir. Nota 1876 yılının Ocak ayında Bab-ı Ali'ye sunulmuştur. Osmanlı Devleti dokümandaki bölgeden toplanan vergilerin yine o bölgede kullanılması maddesi haricindeki tüm maddeleri kabul etmiştir. İngiltere Osmanlı Devleti'nin belgede bahsedilen reformları daha önceden önerdiğini ileri sürerek Andrası Notası'na sıcak bakmamıştır. Bosnalı isyancılar da reformların uygulanması konusunda yeterli teminat olmadıkça silahlarını bırakmayı reddetmişlerdir. İlerleyen aylarda ise Bosna'da başlayan isyan Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'a doğru yayılmıştır.³³⁷

Bosna-Hersek Ayaklanmasının hızla yayılması ve Karadağ'ın ayaklanmaya dâhil olma ihtimali Rusya'yı harekete geçirmiş ve soruna barışçıl bir çözüm bulunması için Üç İmparatorlar Ligi konsoloslarının ortak hareket etmesini teklif etmiştir. Rusya'nın sorunun çözümünden fayda sağlamasından çekinen Avusturya Dışişleri Bakanı Andrassy asilerin taleplerini Rusya, Avusturya ve Almanya konsoloslarına iletmesini ve taleplerin bu üç imparator tarafından Osmanlı Devleti'ne iletilmesini teklif etmiştir. Viyana'da toplanan Avusturya, Rusya ve Almanya elçileri isyan bölgesine elçiler gönderilmesini ve elçilerin eğer asiler devletlerin tavsiyelerine uymazlarsa bu devletlerin onlara yardım etmeyeceğini anlatmalarına karar verildi.³³⁸

Bosna'daki isyan Bulgar milliyetçi komite liderlerine uzun zamandır bekledikleri fırsatı vermiştir. 1875 Hersek Ayaklanması Bulgar komitacılara bekledikleri fırsatı vermiş, Hristo Botev bu ayaklanmayı "bütün Balkan yarımadasını ateşe verecek kıvılcım" olarak değerlendirmiş ve "artık, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak zamanı gelmiştir" şeklinde ifade etmiştir.³³⁹

3.2.2. 1876 Nisan Ayaklanması

1875 Bosna Hersek Ayaklanmasını fırsat bilen Bulgar Devrimci Merkez Komitesi liderleri 16-21 Eylül tarihlerinde Hristo Botev ve Stefan Stambolov Eski Zağra, Sliven, Şumnu, Loveç, Tırnova ve Rusçuk'ta bir isyan planladılar (Zağralar

³³⁷Marriott, The Eastern Question, ss. 286-287.

³³⁸Aydın, Balkanlar'da İsyân, ss. 61-62.

³³⁹Aydın, Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri, s. 13.

Vakası).³⁴⁰ Hristo Botev Odesa'ya gidip 12 bin silah alacak, Sırbistan'dan Panayot Hitov tarafından toplanacak bir çete Tuna vilayetine geçecekti. Hitov Troyan Manastırı'na yerleşerek çetesini buradan yönetecekti. Diğer taraftan bir kundakçı grubu İstanbul'da 30-40 yerde aynı anda yangın çıkaracaktı. İsyancıların beklentilerine göre ayaklanma başlar başlamaz Sırbistan, Karadağ ve Romanya Bulgarlara yardım etmek için Osmanlı Devleti'ne savaş açacaktı. Hatta isyancılar 28 Ağustos'ta yayınladıkları bir bildiride Türk halkını da Osmanlı Hükümeti'ne karşı ayaklanmaya davet etmişler, ayaklanmaya katılmayacak olma ihtimallerine karşı da tehdit etmişlerdir. İsyancılar bu ayaklanmayı "tarihi bir fırsat" olarak görmüş ve isyanın başarılı olamaması durumunda Bulgar milli hareketinin 50 yıl geriye gideceğini belirtmişlerdir. Ayaklanmaya Eski Zağra'dan 24 kişi, Rusçuk'tan 20 kişi, Şumnu'dan 12 kişi katılmıştı. Katılımın bu kadar az olması Bulgar komitacılar için tam bir hayal kırıklığı oldu.³⁴¹ İsyanın kolayca bastırılması Rusya'nın hiç hoşuna gitmemiş, İstanbul elçisi İgnatiev Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı etkisi altına alarak isyanın büyümesini engelleyen memurları azlettirmekte başarılı olmuştur.³⁴²

Bosna-Hersek Ayaklanmasından faydalanmak isteyen Bükreş İhtilal Komitesi'nin 1875'teki başarısız ayaklanma girişiminden sonra 1875'te Kasım ayında Yergöğü'de kurulan Bulgar Merkez İhtilal Komitesi³⁴³ 26 Nisan 1876'da Obořište'de bir toplantı yapmış ve planlanan ayaklanmaya Avrupa'nın ilgisini çekmek için ne gibi faaliyetler yapılacağını görüşmüşlerdir. Bu toplantıda 13 Mayıs'ta Filibe'de bir ayaklanma çıkarılması planlanmış, ancak ayaklanma planlarının Türk hükümeti tarafından fark edilmesi durumunda ayaklanmanın derhal başlaması kararlaştırılmıştır. Ayaklanma başlayınca Edirne, Filibe, Tatar Pazarcık, Karlova, İhtiman, İzlaali ve Sofya'da ayaklanmanın başarısını engelleyebilecek köyler yakılacak, demiryolları, telgraf hatları ve köprüler yıkılacaktır. Ayaklanmaya katılmak istemeyen Bulgarlar ise şiddet kullanılarak ayaklanmaya dâhil edilecek, karışık köylerdeki Türkler öldürülüp malları yağmalanacaktır. Bu kararların alınmasından sonra Bulgar komitacıları hızla

³⁴⁰ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 138-139.

³⁴¹ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, ss. LXXX-LXXXIII

³⁴² Mahir Aydın, **Şarki Rumeli Vilayeti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.7.

³⁴³ Bu komitenin kuruluşu ve silahlanmasında Rusya'nın rolünün çok büyük olduğu Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. 1875 yılı Şubat ayında, daha henüz komite kurulmadan Yergöğünde bir silah ve mühimmat yığınağı yapılmıştır. Eflak memurları tarafından yapılan bir ihbarla Rusya'nın bu faaliyetleri ve mühimmat trafiği Osmanlı yetkililerine bildirilmiş ve bunlara el konulmuştur. İhbarı yapan Eflaklı memurlara mecidi nişanı takdim edilmiştir. HR.SYS. 2940/12, M. 13.02.1875

silahlanmaya başlamış ve onların bu faaliyetleri İngiltere'nin Burgaz Konsolos Vekili Brophy tarafından da fark edilmiştir.³⁴⁴

Komite tarafından ayaklanma için dört bölge belirlendi. Bunlar Tırnova, İslimye, İvraca ve Filibe'dir. Filibe bölgesinin adı daha sonra Otlukköy olarak değiştirilmiştir. Tırnova bölgesinde Stambolov, İzmirliiev ve Karaminkov, İvraca bölgesinde Zaimov, Obrenetiv ve Slavkov, İslimye bölgesinde Drastinov, Stoil Voyvoda ve Obrenetov, Filibe bölgesinde Volov, Benkovski ve İkonomov ayaklanmayı örgütlemek ve yönetmekle görevlendirilmiştir. Ayaklanmanın bu yönetici kadrosunda yer alan çoğu kimse Odesa'da eğitim almış Panslavizm'den etkilenmiş kişilerdir.³⁴⁵

İsyanın hazırlık aşamasında Bulgaristan dışından getirilen komitelerin ve Rusya'dan getirilen silahların önemli katkısı olmuştur. Ayrıca ayaklanmanın finanse edilmesi için Bulgarlardan para toplanmıştır. Hem Bulgaristan içinden hem de Sırbistan ve Eflak'tan önemli miktarda mühimmat getirilip Bulgar köylülerine dağıtılmıştır. Rus Generali İ.K. Kişelski'nin Bükreş'te 1876 Şubat'ında hazırladığı "Türklerle Başarılı Savaş için Kılavuz" adlı bir broşür isyancılara yol göstermiştir. Ayaklanmanın Filibe bölgesindeki hazırlıklarında Rusya'nın Filibe viskonsülü Nayden Gerov'un önemli rolü olmuştur. Gerov'un katkıları Fransız ve İngiliz konsolosluk raporlarında açıkça görülmektedir.³⁴⁶ Nayden Gerov aslen Avratalanlı olup Kırım Savaşı sırasında Rusya'ya casusluk yapmış ve sonra Rusya'ya kaçmıştı. Yerli halktan konsolos atanması kanuna aykırı olduğu halde aslen Bulgar olan Nayden Gerov'un Filibe konsolosluğuna atanması Rusya'nın bölgedeki planlarının açık bir göstergesidir.

Osmanlı hükümeti Bulgaristan'daki Nisan Ayaklanması çıkmadan bir buçuk ay kadar önce Sırbistan'dan gelen subayların öğretmen sıfatıyla Bulgaristan'da talimler yaptığını, bazı Bulgarların Çerkez kıyafetleri giyerek köylere saldırıp huzursuzluk çıkardığını ve Bulgarların yakın bir zamanda isyan edeceklerini Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'nın raporuyla öğrenmişti. Ancak Rusya'nın tepkisinden çekinen serasker Mahmud Nedim Paşa bölgeye asker göndermemişti.³⁴⁷ Osmanlı hükümeti

³⁴⁴ Aydın, Balkanlar'da İsyan, ss. 147-148. Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, s. 8.

³⁴⁵ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, s. LXXXIX.

³⁴⁶ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri ss. XC-XCIII.

³⁴⁷ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, s. 82.

Bulgaristan'da başlayan hareketlenmeden haberdar olduğu halde bölgeye asker sevk etmekte isteksiz davranmıştır. Ayaklanma planının Osmanlı yetkilileri tarafından öğrenilmesi ve komitacıların tutuklanmaya başlamasıyla isyan planlanandan 11 gün önce, 2 Mayıs 1876'da Tatar Pazarcık'ın Avratalan köyünde başlamıştır. Ayaklanmaya katılmak istemeyen Bulgarları harekete geçirmek isteyen komitacılar, Rusya'nın Balkanlar'a doğru ilerlemekte olduğunu söylemiş ve eğer ayaklanmaya katılmazlarsa Türkler tarafından katledileceklerini söyleyerek tehdit etmişlerdir. Komitacılar zor kullanarak Bulgar köylülerin kendi evlerini yakmalarını sağlamışlardır.³⁴⁸

Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'te isyan sürerken Bulgarların da bir isyan hazırlığı içinde olduğunu anlamıştı. Özellikle Zağra ve Kızanlık bölgelerinde isyan hazırlığı içinde olan asilerin tutuklanmasıyla Sırbistan'ın da Bulgaristan'da çıkacak bir isyan için hazırlık içinde olduğu ortaya çıkmıştı. Ancak Bulgaristan'da yapılan tutuklamalar Rusya'yı rahatsız etmiş ve Rus elçisi İgnatiev Osmanlı hükümetini şöyle uyarılmıştı;

Osmanlı Devleti bu hadiseyi bizim kıskırtmamıza yormasın. Rusya Bulgaristan'ın huzur ve asayişini ister; ancak Bulgarları iyi bir idare altında bulundurmak Osmanlı Devleti'nin menfaatinin gereği iken bazı bozguncuların yalan dolanlarına aldanan iyi niyetli saf kimselere isyancı gözüyle bakmak ve kendilerini yakalayıp içeri atmak yerinde değildir. Bu gibi şiddetlere başvuran memurlar yerlerinde kaldıkça Bulgarlar güven içinde olamazlar, ve içlerinden aşırı fikirlilerden olan bozguncuların tahriklerine uymağa mecbur olurlar. Daha sonra Bulgaristan'da asayiş bozulursa, buna Rusya ve diğer devletler kayıtsız kalamazlar .

Rusya'nın bu tehditkâr tavrı üzerine Rus yanlısı olduğu bilinen sadrazam Mahmut Nedim Paşa Bulgaristan'daki isyanı önlemeye çalışan vali, mutasarrıf ve kaymakamları değiştirdi.³⁴⁹ 11 Mayıs 1876'da Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan düşürülmesinden sonra Bulgaristan'a Edirne, Filibe, Sofya ve İslimye'ye asker sevk edilerek isyan daha hızlı bir şekilde bastırılmaya başlandı. Ancak İstanbul'dan gönderilen birlikler varmadan önce Filibe taraflarından toplanan başıbozuklar Otluk Köyü ve Petriç köylerinde kanlı çatışmalar yapmışlardır.³⁵⁰ İsyanın en büyük çarpışmalarından biri Boyacık kasabasında yaşanmıştı. Buradaki isyanı yatıştırmak

³⁴⁸ Aydın, Balkanlar'da İsyan, ss. 150-151.

³⁴⁹ Mahmut Celaleddin Paşa, s. 64.

³⁵⁰ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, ss. 132-133.

üzere Şevket Paşa gönderilmişti. Çatışmalar sırasında 1,300 kişilik kişi olan kasabada Osmanlı güçleri tarafından 166 erkek, 8 kadın ve 12 çocuk öldürüldü.³⁵¹

İsyan sırasında kanlı çarpışmaların geçtiği ve Nisan Ayaklanması sırasında Türk mezaliminin sembolü haline gelen yerlerden biri de Batak köyüdür. Bu köyde isyan 4 Nisan'da başlamıştır. Batak köyündeki isyancıların Müslümanları öldürüp hapsedmeye başlaması üzerine Tatarpazarcık Meclisi tarafından Ahmet Ağa isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Ahmet Ağa burada isyanı bastırmak için başıbozuklardan faydalanmıştır. 11 Mayıs'ta isyancıların teslim olmayı reddetmesiyle çarpışmaların şiddeti artmıştır. 11-15 Mayıs arasında Ahmet Ağa ve başıbozukları köyü yakıp köy halkını kılıçtan geçirmişlerdir.³⁵² Bir sonraki bölümde görüleceği gibi isyanın ardından yapılan tahkikatlarda ölen Bulgarların sayısı bakımından en çok üstünde durulan bölge Batak köyü olmuş, Bulgarlara karşı Türk mezalimi propagandasının ana malzemesi olmuştur.

İsyanı bastırmak için Osmanlı Devleti'nin Çerkez, Tatar ve başıbozukları kullanması Nisan İsyanı'ndaki şiddetin büyümesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti isyanın çıkacağına dair önceden haber almıştı ancak Balkanlar'ın diğer taraflarındaki sorunlarla meşgul olduğundan Bulgaristan'da yeterli nizami gücü yoktu. Örneğin Burgaz'da Çerkezler ve başıbozuklardan başka kasabayı savunacak kimse yoktu. Burgaz konsolos yardımcısı Brophy bu durumu "Eğer Çerkeslerle başıbozuklar ve asilerin aklına kasabanın Hristiyanlarını ya da Müslümanlarını yok etmek ve kasabayı yakıp yıkmak fikri gelseydi, kasaba kendini savunamazdı." şeklinde ifade etmiştir.³⁵³

Bulgaristan'da çatışmaların sürdüğü sırada Mayıs ayında Selanik'in Avrethisar nahiyesinde Bulgar bir kız Müslüman olmak istemiş ancak kız Amerikan konsolosu ve Rus asıllı Lazari tarafından kaçırılmıştı. Halkın kızı geri almak için Saatli Cami'de toplandığı sırada çıkan kargaşada Fransa ve Almanya konsolosları öldürüldü. Bu olay üzerine Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Avusturya Selanik limanına savaş gemileri göndermiş, suçluların ve olayı engelleyemeyen yetkililerin cezalandırılmasını

³⁵¹ Justin McCarty, **Ölüm ve Sürgün**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 64

³⁵² Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, s. CVII.

³⁵³ Justin McCarty, **Ölüm ve Sürgün**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 66.

istemişlerdir. Selanik'te yaşanan bu olay Avrupa devletleri ve kamuoyunda olumsuz etki uyandırmıştır.³⁵⁴

1876 Nisan ayaklanması iyi organize olamamış ve kitlesel bir harekete dönüşmemiştir. 1907'de yayınladığı *Nisan Ayaklanması* adlı kitabında Dimitar Strashimirov birkaç bölgede çıkan ayaklanmaların genel olmadığı gibi eş zamanlı bir ayaklanma bile olmadığını belirtmiştir. Devrimciler bölge ileri gelenlerinden destek bulamadıkları bölgelerde planlanan ayaklanmaları ya iptal etmişler, ya da çeteleri alarak bölgeyi terk etmişlerdir. Ancak Otlukköy (Panagyurişte), Tırnova gibi ayaklanmanın daha güçlü olduğu yerlerde ayaklanmaya destek veren güçlü ayanlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hangi bölgelerde ayaklanma çıkacağı bölge ileri gelenlerinin verdiği destek ile oldukça yakından alakalıydı.³⁵⁵ Bölge ileri gelenlerinin, özellikle yerel devlet görevlerinde yer alanların devrimci faaliyetlerin yayılması ya da başarıya ulaşmasında oldukça etkili olduğu açıktır. Ancak buna karşın Bulgar devrimciler çorbacıların devrime karşı olduğunu, sadece kendi çıkarlarını düşündüğünü ve bu nedenle otoriteden yana olduklarını ifade etmişlerdir. 1876 ayaklanmasında aktif görev almış Bulgar devrimci Zahari Stoyanov anılarında komitenin çorbacılara şüphe ile yaklaştığını, çorbacıların kendi durumları iyi olduğu için Bulgaristan'ın istikbali ile ilgilenmediklerinden yakınmıştır.³⁵⁶

Bulgar İsyanının Avrupa'da yankı uyandırması üzerine Osmanlı Dışişleri Bakanı Safvet Paşa 10 Ağustos 1876'da ayaklanmanın liderleri ve organize edenleri hariç isyancılar için genel af ilan etmiştir. Bunun üzerine Edirne, Filibe ve Tırnova'da yargılanmakta olan yüzlerce isyancı serbest bırakılmıştır.³⁵⁷ Osmanlı hükümetini böyle bir karar almasında kuşkusuz İngiltere'nin Ağustos ayında değişen tavrının etkisi vardır.

1876 Nisan Ayaklanması (ya da Batak Ayaklanması) Bulgar devrimciler için hayal kırıklığı olmuştur. Sliven'de 60 kişi kadar, Tırnova'da ise birkaç manastır dışında ayaklanmaya destek veren olmamıştır. Tuna'daki Avusturya gemilerinden birini kaçıran Hristo Botev ve çetesi 20 kilometre kadar ilerlediyse de başıbozuklar tarafından etkisiz hale getirilmişlerdir. Filibe'de Benkovski bazı köyleri devrimcileri

³⁵⁴ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, ss. 87-88.

³⁵⁵ Vezenkov, *In the Service of the Sultan*, ss. 150-151.

³⁵⁶ Vezenkov, *In the Service of the Sultan*, s. 152.

³⁵⁷ Aydın, *Balkanlar'da İsyân*, s. 180.

desteklemek için ikna edebilmiştir ancak devrimcilere destek veren köyler başıbozuklar tarafından talan edilmiştir. En şiddetli çatışmaların çıktığı Batak köyünde çocuk ve kadınlar dâhil olmak üzere yaklaşık 5,000 Hristiyan Bulgar'ın öldürüldüğü, kiliselere kapatılarak canlı canlı yakıldığı iddia edilmektedir. 1876 Nisan Ayaklanması'nın en önemli sonuçları Bulgarlar arasında henüz olgunlaşmamış milliyetçilik fikrini güçlendirmesi ve Bulgaristan sorunu da Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti aleyhine dönmesidir.³⁵⁸

Nisan Ayaklanması'nın başarısız olmasında birçok faktör vardı. Öncelikle yurtdışındaki devrimci komiteler ile Bulgaristan'daki komiteler arasında koordinasyon çok zayıftı. Ayaklanma dört ay gibi kısa bir süre içinde tasarlanmış, Sırbistan ve diğer ülkelerden beklenen destek gelmemişti. Osmanlı hükümetinin 1875'in sonbaharından beri Bulgaristan'da bir ayaklanma çıkacağını öğrenmesi ayaklanmanın bastırılması için gerekli önlemlerin alınmasını, Romanya'dan geçişlerin engellenmesini sağlamıştı. Ayrıca devrimcilerin tahminlerine göre ayaklanmaya katılacakların sayısı 70,000 civarıydı. Ancak isyana ancak 10,000 kişi katılmıştı. Çorbacıların ve Osmanlı memuru Bulgarların isyana destek vereceği öngörüsü de boşa çıkmış, hatta bu kişiler isyana dair Osmanlı yetkililerine haber taşımıştı. Bir kayıkçı Romanya'da depolanan silahları Tuna'dan geçirmeyi reddetmişti. İsyancıların silahları iyi değildi ve aslında isyan liderleri bile sahip oldukları silahları nasıl kullanacaklarını bilmiyordu. Dolayısıyla Nisan Ayaklanması iyi örgütlenememişti ve Osmanlı düzenli birlikleri ve silahlandırılmış başıbozuklara meydan okuyacak durumda değildi.³⁵⁹

Bulgaristan'da çıkan Nisan Ayaklanması Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik zorluklarla boğuştuğu bir dönemde çıkmıştı. Ayaklanmanın amacı Bulgaristan'ın bağımsızlığı için Rusya'nın desteğini almak ve Bulgar sorununu Avrupa kamuoyuna yaymaktı. İsyanın liderlerinden Georgi Benkovski isyanın bastırılmasından sonra ayaklanmanın amacını şöyle açıklıyordu; "Artık hedefime ulaştım. Tiran'ın kalbini öyle yaraladım ki artık iyileşemez. Ve Rusya lütfen gelsin artık."³⁶⁰ İsyancıların bu sevincine rağmen Rusçuk Fransız konsolosu Aubaret isyanın başarısızlığını; "Bulgar ayaklanması bitmiş telakki ediliyor. Dışarıdan gelmiş

³⁵⁸ Crampton, A Concise History, ss. 80-81.

³⁵⁹ Crampton, Bulgaria, ss. 91-92.

³⁶⁰ Adanır, Makedonya, s. 85.

tahrikçiler tarafından çıkarılmış olan hareket, asla milli olamamıştı ve bu itibarla zaten dayanamazdı.” şeklinde ifade etmiştir.³⁶¹

1876 Bulgar İsyanı Müslüman halkı da galeyana getirmişti. İsyanı Avrupalı güçlerin destek verdiği düşüncesi şiddetin daha artmasına ve nihayetinde 5 Mayıs'ta Selanik'te Almanya ve Fransa konsolosları öldürüldü. 10 Mayıs'ta softaların yaptığı yürüyüş sonucunda Rus yanlısı Sadrazam Nedim Paşa azledildi. 29-30 Mayıs'ta ise Yeni Osmanlıların darbesiyle Sultan Abdülaziz tahttan indirildi.³⁶²

3.2.3. Bulgar İsyanının Araştırılması ve Avrupa'da Yansımaları

1876 Bulgar İsyanının asıl başarısı isyan sırasında elde edilen askeri zafer ya da milliyetçi duygular değil, isyandan sonra Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmakta kullandığı uygunsuz yöntemler nedeniyle bölgede meydana gelen şiddetli çarpışmaların ve kayıpların belirli gazeteci ve siyasetçiler aracılığıyla propagandaya alet edilmesi Avrupa kamuoyunda yarattığı korkunç manzaradır. Ayaklanmanın bastırılmasından hemen sonra bölgeye gelen Avrupalı gazeteci, siyasi ve bürokratlar kendi motivasyonlarına göre yakılıp yıkılan köyler, öldürülen insanların sayısı ve çarpışmalar sırasında kullanılan şiddetin derecesine ve şekline dair raporlar sunmaya başlamışlardır. Örneğin 1876 Nisan Ayaklanmasında öldürülen Bulgarların sayısı Osmanlı kaynaklarına göre 3,100, İngiltere'ye göre 12,000, Amerika'ya göre 15,000, Bulgarlara göre ise 30 ila 100,000 arasındadır.³⁶³

Nitekim bu raporlar sayesinde İngiltere kamuoyu Osmanlı karşıtı bir tavır takınmış ve İngiltere hükümetini Osmanlı Devleti'nin yaptığı mezalime yeterli tepki vermediği gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu durum Balkan krizini muhafazakârlara karşı bir silah olarak kullanan İngiltere Liberal Partisi'nin işine yaramıştır.

Robert Koleji'nin kurucularından George Washburn ve Albert Long'un yakın arkadaşı olan Edwin Pears, 23 Haziran 1876'da İngiliz liberal gazetesi Daily News'te yayınladığı bir makalede katledilen Bulgarların sayısının 18,000 ila 30,000 arasında olduğunu iddia etmekteydi. Makalenin yayınlanmasından dört gün sonra İngiltere

³⁶¹ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, s. CXIII.

³⁶² Adanır, Makedonya, s. 85.

³⁶³ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 139.

Parlamentosu Bulgar sorununu tartışmaya başladı.³⁶⁴ 1876 yılının Temmuz ayının sonlarına doğru League in Aid of Christians of Turkey kamuoyu oluşturarak Bulgar sorununa dikkat çekmek ve İngiltere Parlamentosu üzerinde baskı oluşturmak için kampanyalar düzenlediler. Lig'in 27 Temmuzda Londra'da düzenlediği toplantıya 48 milletvekilinden başka ülkede etkin 12 siyasi figür davet edildi. Toplantının ardından 6 Eylül'de İngiltere'nin hemen hemen her köşesinde Türkiye'ye verilen destek protesto edildi.³⁶⁵

Bulgar isyanı sırasında meydana gelen olaylar Rusya ve İngiltere'yi harekete geçirdi. Etrafta dolaşan abartılı haberleri araştırmak üzere Osmanlı hükümeti Meclis-i İcraat üyesi Edip Efendi'yi Filibe'ye göndererek isyan hakkında bir inceleme yapması istedi. Bunun dışında Tırnova, Edirne ve Filibe'de ayaklanmada yer alanları yargılamak için Türk, Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudi üyelerin yer aldığı olağanüstü mahkemeler kurulmuştur.³⁶⁶ Edip Efendi'nin raporuna göre isyan bölgesi olan 28 köyden sadece üçünde (Batak, Prasadin ve Derbent köylerinde) başıbozuklar kullanılmıştı. İsyanda ateşe verilen 28 köyden 18'i sadece Hristiyanlardan, 4'ü Müslümanlardan oluşurken kalan 6 köy ise Müslüman-Hristiyan karma köyleridir. Karışık köylerin ve Hristiyan (Bulgar) köylerinin 20 kadarı halkı isyana ortak etmek için Bulgar asiler tarafından yakılmıştır. Batak köyü başıbozuklar, Praçkova ve Otluk Köy ise nizamiye askerleri tarafından yakılmıştır. Edip Efendi'nin tahminlerinde göre isyan sırasında 400 Müslüman, buna karşılık 7,000 Hristiyan ölmüştür. Bu 7,000 kişinin 1,441 kişisi Batak Köyü'ndendir.³⁶⁷ Osmanlı hükümetinin bölgeye gönderdiği Blacque ve Yonançe Efendi'ye göre ayaklanmada öldürülen Bulgarların sayısı 3000'den fazla değildir. Bölgede altı ay boyunca araştırmalar yapan ve 150 köyü gezen Merkezi Din Komitesi (Central Relief Committee) baş temsilcisi W. L.Stoney'in raporuna göre ise Türkler de dâhil olmak üzere ayaklanmada 3.694 kişi ölmüştür.³⁶⁸

İngiltere'de siyasal oluşumlar Bulgar sorunu hakkında ikiye ayrılmıştı. İngiltere Parlamentosu'ndaki Liberaller Müslüman-Türkler'in Avrupa'dan atılması ve

³⁶⁴Nazan Çiçek, "Bulgarian Horrors Revisited: The Many-Layered Manifestations of the Orientalist Discourse in Victorian Political Construction of the External, Intimate and Internal Other", **Bellefen**, LXXXI (291), 2017, s. 529.

³⁶⁵ Çiçek, Bulgarian Horrors Revisited, s. 530.

³⁶⁶ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri s. CXVIII.

³⁶⁷ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, s. 136.

³⁶⁸ Aydın, Balkanlar'da İsyân, s. 153.

“nereden geldilerse oraya gönderilmesi” fikrini savunurken, diğer taraftan Muhafazakârlar ise Türklerin Avrupa’dan atılması ve Balkanlar’da yeni devletler kurulması durumunda Rusya’nın bu fırsatı kullanmakta geç kalmayacağını ve bu ülkeleri kendi uydusu haline getireceğini savunmaktaydı. Muhafazakâr milletvekili Mr. Hanbury 31 Temmuz 1876’da Avam Kamarasında yaptığı konuşmada Balkanlarda bulunan Hristiyan ve Müslümanların aynı Slav ırkından geldiklerini ve aynı dili konuştuklarını iddia etmiş ve Müslümanların da Hristiyanlar kadar Balkan topraklarında kalma hakkı olduğunu savunmuştur.³⁶⁹

Liberallere karşılık İngiltere başbakanı Benjamin Disraeli uzun bir süre Avrupa basısında yankılanan Bosna-Hersek olayları ve Bulgar mezalimi propagandalarına kuşkuyla bakmıştır. Disraeli 1875 Ağustosunda Lady Bradford’a gönderdiği mektubunda Osmanlı Devleti’nde yaşanan gerginliklerin gazetelerde yansıtıldığı kadar önemli olmadığını düşünmekteydi. Eğer Avusturya tarafsız kalırsa isyanın başarısız olacağını ve Osmanlı Devleti’nin üstesinden gelebileceğine inanmaktaydı.³⁷⁰ Kont Andrassy Times gazetesinin İngiliz kamuoyunun görüşünü yansıttığını düşünmekte ve Disraeli’ye Hersek sorunun çözümü için baskı yapmaktaydı. Ancak Disraeli’ye göre ise Times gazetesinde yazarlar İngiliz halkının değil, “fırsatçı ve aptalların” bakış açısını yansıtmaktaydı. Bosna’da Hristiyan’dan çok Türk vardı. Bosna’ya özerklik vermek mantıklıysa İrlanda’ya özerklik vermek de o kadar mantıklıydı. Dolayısıyla Disraeli Avusturya’nın Bosna için özerklik taleplerini desteklememekteydi.³⁷¹ İngiltere Bulgaristan’daki hareketlenmeden Mayıs ayından itibaren haberdardı. Ancak Haziran ayından itibaren Liberal Parti sözcüsü Daily News’te çıkan haberler İngiliz kamuoyunu etkilemeye başlamış, Liberal Parti de Bulgar ayaklanmasını hükümete karşı muhalefet aracı olarak kullanmaya başlamıştı. Berlin Memorandumundan beri Osmanlı Devleti’ne karşı tavır almanın İstanbul’un Rusya tarafından işgali anlamına geleceği fikrini savunan Disraeli, Bulgarların istediğinin reform değil bağımsızlık olduğunun farkındaydı. Bu nedenle çatışmada kan dökülmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmekteydi. Bulgaristan’daki olaylar İngiltere meclisinde görüşülmeye başlandığında Disraeli Daily News’teki haberlere

³⁶⁹ Çiçek, *Bulgarian Horrors Revisited*, s. 555.

³⁷⁰ Marquiz of Zetland (Ed.), **The Letters of Disraeli to Lady Chesterfield and Lady Bradford, 1873-1875 (Vol.1)**, New York, D.Appleton and Company, 1929, ss.357-358.

³⁷¹ Marquiz of Zetland (Ed.), *The Letters of Disraeli*, s. 276.

inanmadığını, haberlerin hükümete karşı halkı harekete geçirmek amacı taşıdığını belirtmişti.³⁷² Ayrıca bölgeden hükümete gelen haberler Daily News'tekilerden çok farklıydı. Liberal Parti'nin diğer bir destekçisi olan *The Times* gazetesi de 8 Temmuz'daki haberinde 100 Bulgar köyünün yıkıldığını, çocukların köle olarak satıldığını, 1000 civarında Bulgar'ın hapse atıldığını, tecavüz ve işkence suçlarının işlendiğini iddia etmekteydi. Disraeli 10 Temmuz'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Bulgaristan'daki kötü muamelenin düzenli ordu tarafından değil, başıbozuklar tarafından yapılmış olabileceğini söyledikten sonra, *The Times* gazetesinin bahsettiği diğer suçların işlenmiş olduğunun pek olası olmadığını belirtmiştir.³⁷³ Disraeli, Bulgar “mezalimi”ni işaret ederek İngiliz kamuoyunun Türkleri Avrupa'dan atma çağrılarını onların Rus tuzağına düşmesine bağlıyordu. Bulgar mezalimi ajitasyonu Gladstone'un işiydi ve Disraeli'ye göre bu bağlamda bir savaş çıkması ikinci bir “30 Yıl Savaşı” çıkmasına neden olabilirdi.³⁷⁴ Ancak Disraeli, Eylül ayının sonlarında Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorçakov'un baskıları sonucu toplanması planlanan konferansın kaçınılmaz olduğunu anlamıştır. Lady Bradford'a gönderdiği mektupta bu konferansa katılmaktaki isteksizliğini “...umarım İstanbul'a gitmek zorunda kalmam” şeklinde ifade etmiştir.³⁷⁵

Başbakan Disraeli gibi İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby de İngiltere meclisinde gelen eleştirilere rağmen Balkanlar'daki krizde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalenin doğru olmayacağını düşünmekteydi. Ancak İngiliz kamuoyunda Bulgar Ayaklanmasının uyandırdığı hissiyat Lord Derby'nin tavrının Ağustos ayı sonlarından itibaren değişmesine neden olmuştur. 28 Ağustos'ta Osmanlı yetkililerine gönderdiği telgrafta Lord Derby Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Devletler'in müdahalesini önlemek için Sırbistan ve Karadağ'la barış yapmasını öğütlemiş ve Bulgarlara karşı uygulanan şiddeti protesto etmiştir. Ancak yine de Lord Derby 11 Eylül'de kendisini ziyaret gelen İşçi Sendikaları heyetine Balkanlar'daki krizin asıl nedeninin İstanbul'u kimin ele geçireceği sorunu olduğunu, yaşanan şiddet olaylarından tüm Müslümanların sorumlu tutulamayacağını ve İngiltere'nin Osmanlı

³⁷² R. W. Seton-Watson, **Disraeli, Gladstone and the Eastern Question, A Study in Diplomacy and Party Politics**, (yeniden basım) Routledge, 2006, s.54.

³⁷³ Aydın, Balkanlar'da İsyan, ss. 155-157.

³⁷⁴ Marquiz of Zetland, *The Letters of Disraeli*, ss. 83-84.

³⁷⁵ Marquiz of Zetland, *The Letters of Disraeli*, ss. 92-93.

Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması konusundaki tavrının devam edeceği mesajını vermiştir.³⁷⁶

İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliot İngiltere'nin Doğu krizi hakkında bilgi aldığı önemli bir isimdi. Dolayısıyla Elliot'un raporları İngiltere dış politikasında önemli rol oynamıştır. Elliot Osmanlı Devleti'nin Bulgar Ayaklanmasını bastırmak için başıbozukların kullanılmasını eleştirmiş ancak bu şiddet olaylarını provoke edilen Müslümanların bir karşı saldırısı olarak değerlendirmiştir. Öte yandan Sir Henry Elliot ayaklanmada İstanbul Rus elçisi İgnatiev ve Filibe Rus konsolosu Gerov'un büyük rolü olduğuna belirtmiş ve Mahmut Nedim Paşa'nın Ignatiev'in etkisi altında kalarak bölgeye yeterli asker göndermemekle suçlamıştır. Ancak Elliot da Disraeli ve Lord Derby gibi Liberal Parti ve İngiliz kamuoyundan gelen tepkilerin tesirinde kalmış ve Ağustos ayı sonlarına doğru tavrını sertleştirmiş ve Lord Derby'nin kendisine gönderdiği talimatlarla birlikte Osmanlı Devleti'ne Büyük Devletler'in olası bir müdahalesinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alamayacağını bildirmiştir.³⁷⁷

Elliot'un Başlardaki Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma politikası "Bulgar mezalimi" propagandası mimarlarından MacGahan'ın tepkisine yol açmıştır. Ağustos ayında gönderdiği raporunda Elliot'u Türkleri koruma politikasına hizmet ettiği için de sert bir dille eleştirir. Elliot'un Türk hükümetinin bağımsızlığını koruma politikası onun gözlerini kör etmiş, Türklerin yaptığı her mezalimi Rusların uydurması şeklinde algılamasına yol açmıştır. Hatta daha da ileriye giderek Bulgarların başına gelen felaketten bir derece Elliot'un da sorumlu olduğunu, Türklerin arkadaşı olarak onları uyarmadığı, başıbozukların bölgeye gelişine engel olmadığı ve mezalimle ilgili raporları dikkate almayıp İngiltere hükümetine iletmediği için suçlu olduğunu iddia etmiştir. Bunları raporuna eklerken Macgahan oldukça provakatif bir dil kullanmıştır.³⁷⁸

³⁷⁶Cevdet Küçük, "Bulgar İhtilali'nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8-9, 2012, s. 123.

³⁷⁷ Seton-Watson, Disraeli, Gladstone and the Eastern Question, ss. 61-62.

³⁷⁸ Januarius Aloysius Macgahan, *The Turkish Atrocities In Bulgaria, Letters of the Special Commissioner of the "Daily News", With an Introduction & Mr. Schuyler's Preliminary Report*, Bradbury, Agnew & Co., London 1876, s.67.

İngiltere Liberal Partisi'nin Bulgar Ayaklanması ile ilgili kullanabileceği malzemelerin toplanmasında özellikle iki isim dikkati çeker; Amerikan savaş muhabiri ve Daily News yazarı Januarius Aloysius Macgahan ve Amerikan başkonsolosu ve Rusya uzmanı Eugene Schuyler. Schuyler ve MacGahan'ın raporları Daily News gazetesinde detaylı olarak yayınlanmış ve İngiltere'de Osmanlı karşıtı kamuoyu oluşmasını sağlamıştır.

Filibe'ye 23-25 Temmuz tarihleri arasında varan MacGahan ilk raporunu 28 Temmuz'da göndermiştir. İlk raporuna Avusturya, Rusya, Yunanistan ve Fransa gibi devletlerin konsoloslukları aracılığıyla bölgede inceleme yaparak doğru bilgi peşine düştüğünü ancak İngiltere'nin bölgedeki olaylara ilgisiz olduğundan yakınmakla başlar. İngiliz konsolosu Mr. Baring Bulgaristan'daki olayları incelemeye ancak 31 Temmuz'da gelebilmişti. Anlaşılan MacGahan İngiltere'nin bölgeden bilgi almak için bu kadar geç kalmasını eleştirmektedir. MacGahan yaptığı birkaç günlük incelemede 60-70 köyün yakılıp yıkıldığını, çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere 15,000 kişinin katledildiğini ifade etmiştir. En büyük eziyet kadın ve çocuklara yapıldığını öğrenen MacGahan, bu bilgilerin Bulgarlar tarafından değil, bölgedeki konsoloslar tarafından verildiğini de ekler. MacGahan'ın aldığı bilgilere göre Fransız ve Rus konsolosları ile demiryolu memurları yakılıp yıkılan köylerin sayısının yüzün üzerinde, katledilen insanların sayısını ise 25 ila 40 bin olduğunu belirtmektedir. Bulgarları pek sevmeyen Yunanistan konsolosu bile 12,000 kadın ve çocuğun Tatarpazarcık'a doğru kaçtığını, erkeklerin eşlerini ve çocuklarını başıbozukların eline geçmesin diye öldürdüğünü bildirmiştir.³⁷⁹

MacGahan yapılan mezalimde başıbozuklar kadar Osmanlı hükümetinin de hataları olduğundan bahsetmektedir. Örneğin Tatarpazarcık'ı yakan ve neredeyse tüm sakinlerini katleden Şevket Paşa'nın cezalandırılması yerine rütbesinin artırılmasını ve Batak'ta 8,000 kişi katleden, yaklaşık 200 kadın ve çocuğu okul binasında diri diri yakan başıbozukların lideri Ahmet Ağa'nın cezalandırılmamasını eleştirir. Hatta Ahmet Ağa Paşa unvanı almış ve başıbozukların faaliyetlerini inceleyecek ve cezalandıracak olan komisyonun üyesi olmuştur. MacGahan bu kişilerin Osmanlı hükümetin niyetlerini yerine getirdiğini ve bunun karşılığında ödüllendirildiklerini

³⁷⁹ Macgahan, The Turkish Atrocities, ss. 9-11.

düşünmektedir.³⁸⁰ MacGahan İngiliz konsolosu Baring ve Amerikan başkonsolosu Eugene Schuyler ile Batak köyüne doğru yolculuk sırasında uğradığı köylerden bahsederken Osmanlı hükümetinin zarar gören Bulgar köylerinde insanların evlerini yeniden inşa etmeleri ve hayvanlarını geri almaları için yardım vadettiğini ancak bu yardımların hiçbirinin gerçekleşmediğini, hatta aksine hiçbir şey olmamış gibi bölgeden vergi toplanmaya devam edildiğini belirtmektedir.³⁸¹ MacGahan Batak köyünde hiç Türk öldürülmediğini iddia eder. Başbozukların öncüsü Ahmet Ağa Bulgarların silahlarını istediğinde Bulgarlar önce karşı çıkmış ama sonra çok direnmeden silahlarını teslim etmişlerdir. Ayrıca MacGahan bu silahların olası bir isyan için elde edilmediğini, geleneksel olarak Türklerin ve Bulgarların gündelik yaşamda açıkça üstlerinde taşıdıkları silahlar olduğunu iddia etmiştir. Yani MacGahan’a göre Batak köyünde isyan için silahlanma söz konusu değildir.³⁸²

Janiaurus MacGahan’ın raporlarının en dikkat çeken yanı olayların bir gazeteci gözüyle değil, dram şeklinde anlatılmasıdır. Yazdığı raporların her sayfasında masum kadın ve çocukların öldürüldüğü, kadınlara tecavüz edildiği, gördüğü ceset ve kemik ve cesetlerin kadın ve çocuklara ait olduğu vurgusu vardır. Raporlarda olaylar hakkında doğru bilgi vermekten çok kötü Türk’e karşılık masum ve katliama uğramış Bulgarların resmi çizilmiştir. Örneğin Nisan Ayaklanmasının bayrağını diken kadın Rayna hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmeler olaylara ne kadar öznel yaklaştığını göstermektedir.

MacGahan ve Schuyler köy imamının evine hapsedilmiş, “Bulgarların Kraliçesi” olarak tarif edilen bir kadın tutukluyu ziyaret ederler. Rayna adındaki kadın ayaklanmada yer aldığı için tutuklanmıştır. Kadının durumunun iyi olmadığını gören Eugene Schuyler kadına yakın zamanda onu buradan çıkaracağını söyler. Ertesi gün kadın Schuyler’in çabalarıyla salınır ve Macgahan tekrar ziyaretine gider. Bu sefer Rayna ile daha detaylı sohbet etme şansı elde eder. Rayna Otlukköy’deki bir imamın kızıdır. Daha henüz 12 yaşındayken çok zeki bir kız olduğu keşfedilir ve eğitim alması için Eski Zağra’daki Amerikan misyonerlerinin kurduğu kız okuluna gönderilir. Rayna burada dört yıl kaldıktan sonra Otlukköy’e geri döner ve öğretmenlik yapmaya başlar. Rayna bir gün okul ile alakalı işler için olduğunu düşündüğü bir toplantıya

³⁸⁰ Macgahan, *The Turkish Atrocities*, ss. 12-13.

³⁸¹ Macgahan, *The Turkish Atrocities*, ss. 16-17.

³⁸² Macgahan, *The Turkish Atrocities*, s. 25.

çağırılır. Gittiğinde Bankovski adında birinin Bulgarları isyana davet ettiğini görür. Rayna'dan da isyanın bayrağını dikmesini isterler. Rayna önce bu teklifi reddetmiş ancak ısrar edilince kabul etmiştir. Bayrağın üzerinde hilal üzerinde pençesi olan sarı bir aslan figürü ve “Ya İstiklal, Ya Ölüm” sloganı işlenmiştir. İsyancılar Rayna'ya bayrağı kendisi işlediği için isyan sırasında onu yine kendisinin taşıması gerektiğini söylemiştir. Rayna yine önce reddetmiştir ancak isyancılar onu bir ata bindirip eline bayrağı vermiş, sokaklarda marşlar söyleyerek dolaştırmıştır.³⁸³ MacGahan'ın bu hikâyesinde yine masum bir kadın portresi çizmeye çalıştığı görülür. Onun anlatımına göre Rayna'nın ne isyanla ne de isyancılarla bir alakası yoktur. Kısacası MacGahan'ın ortalığı ayağa kaldıran “bölge inceleme raporları”nın masum Bulgarlara karşı korkunç Türk imajını güçlendirmekten başka bir amacı yoktur.

Bulgar Ayaklanması ve basına yansıyan mezalim haberleri Liberal Parti lideri William Gladstone için gerekli siyasi kışkırtma imkânını sağlamıştı. Öyle ki Gladstone Bulgar Ayaklanmasını bir “haçlı seferi” olarak görmüştür. Gladstone'a göre Balkanlar'da yaşanan krizin nedeni Osmanlı Devleti'nin 1856'da vadettiği reformları yerine getirmemesiydi. Gladstone İngiltere dış politikasında iktidardaki Muhafazakâr Parti'nin tam karşısında duruyordu. Ona göre Rusya yayılmacı bir devlet değildi ve Rusya'ya karşı olan güvensizliğin sona ermesi gerekiyordu. Gladstone Rusya'ya olan bu tavrını ancak Rus orduları İstanbul'a dayandığında terk etmiştir. Gladstone'un 6 Eylül'de yayınladığı büyük ölçüde Daily News haberlerine dayanan, *Bulgar Faciaları ve Doğu Sorunu* (Bulgarian Horrors and the Question of the East) adlı kitapçık İngiltere kamuoyunun ve hatta Avrupa'nın Bulgar Ayaklanmasına olan bakışının değişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Gladstone'un bu provakatif kitapçığından 200 bin adet satılmıştır.³⁸⁴ Kitap daha sonra Rusça ve Fransızca'ya çevrilmiştir. Gladstone kitabında Bulgar Ayaklanmasının bastırılmasında kullanılan şiddetin “...yüzyılın belki de, bütün insanlık tarihinin en büyük kıyımlarını yapan ve insanlığın en insanlık dışı ırkı olan Türklerin yaptıklarını ne Avrupa'daki katiller, ne de Güney Denizi adalarındaki yamyamların yapamayacağını” ifade etmiştir.³⁸⁵

Gladstone'un 10 Eylül 1876'da Blackheath'de düzenlediği mitinge 10 bin kişinin katılması İngiltere kamuoyunca “Bulgar mezalimi” söyleminin ve

³⁸³ Macgahan, *The Turkish Atrocities*, ss. 34-39.

³⁸⁴ Küçük, *Bulgar İhtilali'nin*, s. 121.

³⁸⁵ Aydın, *Balkanlar'da İsyân*, ss. 169-172.

Gladstone'un aldığı desteği göstermesi açısından oldukça önemlidir. Gladstone bu mitingde yine İngiltere ve Rusya ilişkilerinin iyileştirilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir.³⁸⁶ Gladstone iktidarın bir kıyımdan bahsetmek için yeterli kanıt olmadığına dair görüşlerine karşılık 14 Eylül'de *The Times* gazetesine gönderdiği mektupta İngiltere hükümeti Bulgar mezalimine dair gelen bilgileri saklamak ve geciktirmekle suçlamış, Disraeli'nin Sultan, Lord Derby'nin ise sadrazam olarak görülebileceğini söylemiştir.³⁸⁷

İngiltere'de muhalefetteki liberal partinin Bulgaristan'daki olaylara tepkisi artınca İngiltere bölgedeki durumu anlamak için bir inceleme yapacağını Osmanlı hükümetine bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Devlet Şurası üyesi Blak Bey ve Bulgar Yovanço'yu Mösyö Baring'in yanında bölgede teftiş yapmak üzere görevlendirdi. Osmanlı Devleti'ni temsilen giden Blak Bey ve Yovanço Baring'in bölgede katliam yapıldığına dair raporunu doğruladı. Baring sadece Batak köyünde 5,000 Bulgarın öldürüldüğünü iddia etmiştir. Oysaki 26 Eylül'de Batak köyü hakkında rapor sunan İngiltere büyükelçisi Elliot köyün 490 haneden oluştuğunu ve toplam nüfusunun 2,800 kadar olduğunu bildiriyordu.³⁸⁸

Baring, 1 Ağustos 1876'da İngiltere elçiliğine ve Bab-ı Ali'ye sunduğu raporda şöyle diyordu;

Dün, Batak köyüne giderek gayet korkunç ve üzücü bir manzara gördüm. Köy, sekiz yüz haneden ve takriben sekiz bin kişiden ibaretken, bunlardan altı bin kişi gaddarca yok edilmiştir. Çünkü halen mevcut iki yüz elli kişi ve diğer yerlere giden bin kişi ve civarındaki müslüman köylere gönderilen birçok kız ve kadınlar hesap olunsa ve bunların toplamı iki bin farzedilse, geri kalanı ne oldu? İlk başta gözüme çarpan şey, otuz kadar köpeğin insan cesetlerini parçalayıp yemekte olmasıdır ki, köpekler kaçtıktan sonra, yirmi metrelik bir yerde altmış iki insan kellesi saydım. Bunlardan çoğu balta veya kama ile kesilmiş olmalıdır. İştittigime göre, başıbozuklar bir takım zavallıları buraya getirip öldürürlermiş. Onun için sokaklarda cesedler yığılıp kalmıştır . Fakat kilise ve çevresinde vaziyet daha elem verici olup, oralarda cesedler o kadar çoktu ki, onları çiğnemededen geçmek ve pis kokunun şiddetinden muayene etmek mümkün değildi ve kilisenin içi yanmış kemiklerle dolu idi. Kadınlar, evlerinin enkazı üzerine oturup feryad u figan ile ağıtlar okuduklarından, sesler, köyün dışarısından işitiliyordu. Kısaca bu korkunç vaziyetin tarifi mümkün değildir. Bu kötülöklere cesaret edenler, Dospatlı Ahmet Ağa ile Mahmud Ağa'dır. Ahmet Ağa köye geldiğinde, halktan silah ve para isteyip, aldıktan sonra üzerlerine hücum etmiştir .

³⁸⁶ Aydın, Balkanlar'da İsyân, s. 173.

³⁸⁷ Aydın, Balkanlar'da İsyân, s. 174.

³⁸⁸ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, s. CVII.

Önce kadın ve erkek hepsini öldürmeye kalkışmışlarsa da, sonra genç kadınları alıp götürmeyi uygun gördüklerinden , şimdi o köye gidenler, hiç bir genç kadın görmüyorlar. Çocuk kellesi görmedim ise de, kilise içinde çoluk çocuktan pek çok kimse ölmüş olmalıdır. Bu cinayetleri işleyen Ahmet Ağa'ya dördüncü rütbeden "mecidi nişanı" verildi. Fakat hükümetin, olup bitenden haberi olmadığını zannediyorum. Köy, anayolun dışındaki dağlarda olduğundan, Tatarpazarcığı'nda bile mahalli memurlar, vahşetin derecesini bilmiyorlardı. Bununla beraber, Babıali'nin bu esef verici durumu öğrenmesi lazımdır. Gerçi Batak köyü sakinleri isyan etmek maksadıyla, birkaç küçük siper yapmışlarsa da, bununla Ahmet Ağa'nın hıyanetine ve zulmüne bir sebep gösterilemez.³⁸⁹

Baring'in raporu İngiltere'de büyük yankı uyandırdı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby Bab-ı Ali'ye suçluların, özellikle Ahmet Ağa, Ferik Şevket Paşa ve başıbozukların öncüsü Tosun Bey'in derhal cezalandırılmasını ve zarar gören halkın kayıplarının onarılmasını talep etti. İngiltere'nin tepkileri üzerine Bab-ı Ali başıbozukların sebep olduğu katliam ve hasarları belirlemek ve suçluları cezalandırmak, el koyulan malları sahiplerine geri vermek, evleri zarar görenlerin evlerini onarmak, anne-babaları ölen çocuklar, sakat ve yaralıları için iye temin etmek ve hasar gören köylerde halka tarım aletleri sağlanması için Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan bir Teftiş Heyeti Filibe'ye gönderildi.³⁹⁰

İngiltere'deki Liberallerin sözcüsü olan *The Times* gazetesi Bulgar isyanının plansız olduğu, basit iki olayın sonucunda Türklerin aşırı tepkileri sonucunda başladığını iddia edecek kadar ileri gitmişti. Gazetenin 15 Ağustos sayısındaki yazıya göre 1876 Nisan Ayaklanmasının başlangıcı Otlukköy'de köylülerin vergileri ödeyememesi ile başlamıştı. 1 Mayıs'ta zaptiyeler Otlukköy'e gelmişler ve Bulgarlardan ödemeleri gereken vergilerin hepsini tahsil etmek istemişlerdi. Bulgar köylüler zaptiyelerin talep ettiği miktarda vergiyi ödeyemeyeceğini söylemiş, bunun yerine hayvanlarını vermeyi teklif etmişti. Zaptiyelerin bunu kabul etmemesi üzerine Bulgarlar talep edilen vergilerin bir kısmını toplayıp vermiş ve ödediklerine dair belge istemişlerdi. Zaptiyelerin verginin tamamını ödemedi böyle bir belge veremeyeceklerini söylemeleri üzerine Bulgarlar ödedikleri parayı da geri istemişler ve zaptiyelere Filibe'ye dönmelerini, verginin tamamını topladıkları zaman Filibe'ye giderek valiye kendilerinin ödeyeceklerini söylemişlerdir. Zaptiyeler Otlukköy'ü terk etmiş ve bir buçuk saat kadar yol aldıktan sonra 15-20 kadar Bulgar'ın saldırısına uğramıştır. Otlukköy'de bunlar yaşanırken Avratalan'da başka bir vaka meydana

³⁸⁹ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, ss. 166-167.

³⁹⁰ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, ss. 167-168.

gelmiştir. Zaptiyeler köyde komitacı olduğundan şüphelendikleri 4-5 kişiyi tutuklarken etrafları 150 kadar Bulgar tarafından sarılmış ve tutukluların salınmasını ve zaptiyelerin derhal köyü terk etmesini istemişlerdir. Ardından Bulgarlar Otlukköy nahiye konağını basmış ve nahiye müdürünü Filibe'ye göndermişlerdir. Bu olayda zaptiyeler ve nahiye müdürü zarar görmemiştir. Bu iki olayın yayılması üzerine Bulgar isyanının başladığı söylentileri dolaşmaya başlamış ve Türk beyleri harekete geçmiştir. Filibe mutasarrıfı Aziz Paşa bu olayların yerel vakalar olduğunu ve düzenli güçlerle kolayca bastırılabilirliğini söylemiş ancak Türk beyleri Aziz Paşa'yı Bulgarlardan taraf olmakla suçlamış ve Edirne valisine başıbozukları toplamaları için emir vermesini istemişlerdir. Edirne valisi Aziz Paşa'ya derhal başıbozukları toplaması için telgraf çekmiş, bunun üzerine Aziz Paşa istemeyerek de olsa bu emre uymak zorunda kalmıştır.³⁹¹ Aynı gazetenin 26 Ağustos'taki (1876) sayısında Bulgarların Türkiye'deki en ümit veren halk olduğunu, "zorba paşalar" ve "rüşvetçi Müslüman mahkemeleri", kamu görevlerinden dışlanmaları ve yönetici sınıfa dâhil edilmemelerine rağmen çalışkanlıklarıyla ticaret ve tarımda oldukça başarılı olduklarını yazmaktaydı. Buna karşılık Türkler ise gittikçe daha kötü bir hal almaktaydı. Şu anda Türklerin uyguladığı mezalim ise önceki gücünü yeniden elde etme çabaları ve nefretlerinin bir göstergesi idi.³⁹²

Mahmut Celaleddin Paşa isyan bastırılırken yakalanıp cezalandırılan Bulgarlar arasında masumların da olduğunu, yargılamaların adil yapılmadığını şöyle ifade ediyor;

...askerin gelmesiyle tepelenmelerinde şiddet yoluna gidildiğinden, oralarda ve Tuna, Sofya ve İslimye taraflarında ihtilalin kökü kesilmiş ve isyancı reislerinden haylisi, "Çarpışmalarda askere kurşun attı" denilen yandaşlarıyla birlikte ele geçirilip Rusçuk, Tırnova, Sofya, Vidin, Filibe ve Edirne hapishaneleri binlerce Bulgar haydutuyla dolmuştu. Bunun üzerine Filibe, Sofya, Tırnova gibi sancak merkezlerinde birer fevkalade mahkeme kurulup reisleri İstanbul'dan tayin edilerek o tür bozguncuların sorguya çekilmeleriyle gerekli kanuni cezalara çarptırılmaları için kesin izin verildi, ve bir taraftan elde bulunan Bulgarların üstünkörü bir sorgulamayla idamlarına başlandı". Bu yüzden, hergün adam asılmasının sürüp gitmesi Bulgaristan'a büyük dehşet vermiş, ihtilalin geri kalan eserleri de kırk gün içinde ortadan kalkmıştı. Ancak hiçbir cinayete karışmamış olan nice günahsız Bulgar bir takım alçak memurlar tarafından bozgunculukla itham edilmek suretiyle suçlu bulunmak ve gerçekten cezaya çarptırılmayı hakedenler rüşvet alınmak yoluyla salıverilmek gibi yolsuzluklar yapılması, Ferik Fazlı Paşa'nın eline geçen Bulgarları sorgulayıp muhakeme etmeksizin idam

³⁹¹ **The Times**, The Atrocities in Bulgaria, 15 Ağustos 1876.

³⁹² Çiçek, Bulgarian Horrors Revisited, s. 536.

etmesi, “Memleketin asayışı bakımından yararı görülür ve benzeri hareketler için ibret verici olur” diye girilen kanuni icraatı bütün dünya nazarında işkence biçimine döndürdüğünden Bulgarlar feryada başladılar ve seslerini her devlete işittirdiler .³⁹³

Bulgar isyanı sırasında meydana gelen mezalimin Avrupa kamuoyunda yarattığı etki Osmanlı hükümetinin derhal harekete geçmesini zorunlu kıldı. Başbozukların çoğu Çerkez, Türkmen, Pomak ve Çıtaklardan oluşuyordu. Sadrazam Rüştü Paşa başbozukların ve liderlerinin derhal yakalanması ve idam edilmesi emrini verdi. Filibe’de yakalanan 80-100 civarı başbozuk yargılanıp kürek cezasına çarptırıldı. Liderleri Hacı Murad ise idam edildi. Mahmut Celaleddin Paşa’ya göre başbozuklardan savaşa gitmek isteyenlerin bir kısmı nizami orduya gönüllü olarak kaydedilerek durumun vahameti gizlenmeye çalışılmıştı.³⁹⁴

3.2.2 Sırbistan, Karadağ- Osmanlı Savaşı

Osmanlı Devleti Bosna-Hersek’teki ayaklanmayı bastırmaya uğraşırken durumdan faydalanmak isteyen Sırbistan’da da savaş hazırlıkları başlamıştı. Sırbistan’ın bu hazırlığında bölgede bulunan Rus subaylarının etkisi büyüktü. Nitekim Sırbistan ordusunu Osmanlı Devleti’ne karşı bir savaşa hazırlayan emekli Rus generali Çernayev’di. Sırbistan’daki hareketlenmeden haberdar olan Osmanlı hükümeti Sırbistan’dan konuya açıklık getirmesini talep etti. Sırbistan’ın verdiği cevap ise Bosna-Hersek’teki isyanın mülteci sorunu nedeniyle Sırbistan ekonomisine zarar verdiği ve bu nedenle Sırbistan ile aynı ırktan olan Bosna-Hersek’in Sırp askerleri tarafından kontrol edilmesi gerektiği oldu. Sırbistan’ın bu talepleri gerçekleşmeyince Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti’ne savaş açtı.³⁹⁵

Sırbistan daha Osmanlı Devleti’ne savaş açmadan önce, Mayıs ayında gönüllü birlikleri kurmaya başlamıştı. Bu gönüllü birliklerinde önemli sayıda Bulgar yer almıştır. Toplanan 1334 gönüllüden 770’i Bulgar gönüllülerdir. Bunlar arasında Rus ordusunda görev yapan Bulgarlar da vardır. Nisan Ayaklanmasının kahramanları Panayot Hitov, Filip Totyo, Simo Sokolov, Hristo Makedonski ve Lazar Kostov gibi

³⁹³ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir’at-ı Hakikat, s. 134.

³⁹⁴ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir’at-ı Hakikat, ss. 168-169.

³⁹⁵ Mehmet Yetişgin, “Ondokuzuncu Asrın Son Çeyreğinde Rusların Balkan Politikası” **Türk Tarihinde Balkanlar (Cilt II)**, Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı (ed.), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s.751.

kişiler de bu gönüllü birliklerde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır. Önceleri haydut çeteleri gibi davranan Bulgar gönüllüler, Rus Generali Mikhail Çernayev tarafından düzene sokulmuş ve başlarına şef olarak Panayot Hitov atanmıştır. Bulgar gönüllüleri bir düzene sokmak için oluşturulan “Bulgar Gönüllü Birliklerinin Yasası”nın ilk maddesinde gönüllülerin savaşma amaçlarının Bulgaristan'ı Osmanlı boyunduruğundan kurtarmak olduğu belirtilmiştir. Çernayev Bulgarlara Rusya'nın ezilen halklara yardım edeceğini ve daha çok Bulgar gönüllü toplamaları gerektiğini bildirmiştir.³⁹⁶ Savaş sürerken Rusya Sırbistan cephesinde savaşmak üzere Romanya'dan da Bulgar gönüllüler toplamak için faaliyetler düzenlemiştir. Ancak savaşın sonlarına doğru Bulgar gönüllüler hayal kırıklığına uğramıştır. Sırpların yanında savaşan 4,000 Bulgar gönüllüden 1,700'ü ölmüştür. Bulgarlar Sırplar kendi amaçları için Bulgarları kullanmakla suçlamaya başlamışlardır.³⁹⁷

Sırbistan Osmanlı Devleti'ne karşı açtığı savaşta ağır bir yenilgi aldı ve savaşı durdurmak için Belgrat'taki Avrupalı devletlerin konsoloslarına Karadağ'ı da kapsayacak bir ateşkes için arabuluculuk ricasında bulundu. İngiltere Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın Slav davası bahanesine karşı uyararak savaşın durdurulmasını önerdi. Her ne kadar Osmanlı Devleti ateşkesin Bosna-Hersek isyanında olduğu gibi Sırpların yararına olacağını düşünmüş olsa da, nihayetinde barış koşullarını görüşmek üzere üç haftalık ateşkese razı geldi.³⁹⁸

3.2.4. Tersane (İstanbul) Konferansı (23 Aralık 1876) ve Londra Protokolü (31 Mart 1877)

Haziran 1876'da Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Sırbistan ve Karadağ'ın bu hareketinin arkasında emin oldukları Rus desteği vardı. Nitekim Rusya'nın silah, cephane ve ilaç yardımının yanında, Rus komutan ve “gönüllü” subaylar Sırbistan-Karadağ ordusu yanında savaştı. Savaşın başlamasıyla Rusya ve Avusturya Bosna-Hersek'in Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında paylaştırılmasını, Arnavutluk Trakya ve Bulgaristan'ın özerk devletler olmasını ve

³⁹⁶ Vesselin Traikov, “Bulgarian Volunteers in the Serbo-Turkish War of 1876”, **Insurrections, Wars and the Eastern Crisis**, (ed. Bela K. Kiraly and Gale Stokes), vol. 17 of War and Society in East Central Europe: Columbia University Press, New York, 1985, s161.,

³⁹⁷ Traikov, Bulgarian Volunteers, ss. 163-167.

³⁹⁸ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, ss. 149-150.

Rusya'nın Baserabya'yı almasını öngören bir anlaşma sürecine girdi. Eğer Slavlar savaşı kaybederse Bosna-Hersek'te reform yapılması için Bab-ı Ali'ye baskı yapılacaktı. Nitekim 1876 sonbaharında Sırbistan ve Karadağ'ın yenileceği kesinleşince Avusturya ve Rusya diğer devletleri (Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere) ikna ederek 23 Aralık 1876'da (Tersane Konferansı) Bosna-Hersek'te yapılacak reformları tartışmaya başladılar.³⁹⁹

Konferansa İngiltere'nin temsilcisi olarak Lord Salisbury katılmıştı. Salisbury konferansa katılmadan önce İngiliz hükümeti konferansta İngiltere'nin önceliklerine dair talimatlar vermişti. Bunlar; Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı, hiçbir devletin yeni topraklar ya da etki alanları ya da ticari taviz elde etmesine müsaade edilmemesi, Sırbistan ve Karadağ'da statükonun korunarak barışın sağlanması, Bosna'da sınırlı bir özerk idare kurulması, Bulgaristan'da da kötü idareye benzer bir çözüm bulunması şeklindeydi.⁴⁰⁰

Yeni iktidara gelen Mithat Paşa hükümeti Büyük Güçler'in Balkanlar'daki sorunları Avrupa devletlerinin müdahalesi olmadan çözülmesi çıkış yolu aramaktaydı. Bu amaçla 23 Aralık Tersane Konferansı sırasında meşrutiyetin ilan edildiği, dolayısıyla konferansa gerek kalmadığı duyuruldu. Ancak Büyük Güçler yine ikna olmadı ve konferansın programına devam ettiler.⁴⁰¹

Daha henüz Tersane Konferansı sürerken bir taraftan Osmanlı hükümeti Kanun-i Esasi'nin Büyük Güçler'in talep ettiği reformları karşıladığını iddia ederken, İngiltere'nin temsilcisi Lord Salisbury Osmanlı hükümetini Tersane Konferansı'nın kararlarına uymayı öğütüyordu. Salisbury'e göre;

Osmanlı Devleti, bugün çok tehlikeli bir vaziyetin içinde bulunuyor. Zira, Rusya'nın iki yüz elli bin kişilik bir ordusu Eflak ve Boğdan hududunda ve yüz elli bin kişilik diğer bir ordusu Anadolu hududu üzerinde toplandı. Eğer Rusya Tuna nehrini geçerse, Avusturya, Bosna'ya asker sokmaya mecbur olur, İtalya da Bulgaristan hadisesi sebebiyle Osmanlı topraklarına saldırımayı tasarladığından, Avusturyalılar bir harekette bulunacak olurlarsa, İtalya'yı tutmak mümkün olmayacaktır. Yunanistan ise harisane istila emellerini ortaya atacak, İran da doğu sınırlarlarında topraklarını genişletmek iddiasına kalkışacaktır. İşte Osmanlı Devleti, bu kadar düşman arasında kalarak, bunlarla savaşmak zorunda kalır. Gerçi askeriniz çoktur, ama ne dirayetli kumandanınız, ne gerektiği kadar mühimmatınız ve ne de hazinenizde bunlara yetecek kadar paranız vardır. Ayrıca, bir savaş çıkacak olursa, dışardan size yardım eden de bulunmaz. Zira, Fransa çok fazla zarara uğramış olduğundan,

³⁹⁹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914**, Tımas Yayınları, İstanbul, 2014, ss.497-501..

⁴⁰⁰ Seton-Watson, Disraeli, Gladstone and the Eastern Question, s. 108.

⁴⁰¹ Adanır, Makedonya, ss. 85-86.

uzak bir yerde savaşıacak güce sahip değildir. İngiltere'nin de yardımında bulunması mümkün değildir . Çünkü Bulgaristan hadisesi sırasında ceryan eden vahşice hareketlerden, İngilizler gayet müteessir olmuşlardı. Bu hoşnutsuzluk devam ettiği müddetçe, İngiliz milleti hiçbir kabinenin, Osmanlı Devleti'ne yardım etmesine müsaade etmez. Eğer şimdiki kabine öyle bir temayülde bulunsa, derhal azledilip, devletinizi Avrupa kıt'asında tamamen çökertmek isteyen Gladston iş başına geçer. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin son derece ihtiyatlı hareket etmesi ve vatani kurtarmak için esasa taalluk etmiyen her fedakârlığa katlanması lazımdır.⁴⁰²

Tersane Konferansı'nın Bulgaristan ile ilgili olan maddeleri özerk bir Bulgaristan'a giden ilk adım olmuştur. Konferans'ta alınan kararlara göre Bulgaristan Doğu ve Batı olmak üzere iki idari bölgeye ayrılarak özerk olacaktır. Doğu Bulgaristan'ın merkezi Tırnova olacak ve Tulça, İslimye, Tırnova, Rusçuk, Filibe sancakları ile Kırklareli, Mustafapaşa ve Kızılağaç kazaları da bu idari bölgeye dâhil edilecektir. Batı Bulgaristan merkezi ise Sofya olacak, Vidin, Manastır, Üsküp, Niş sancakları ile Veles, Kostoria, Strumiça, Tikvek kazalarını da kapsayacaktır. Görüldüğü gibi konferansta belirlenen özerk Bulgaristan sınırları Edirne'den Makedonya'ya kadar uzanmaktadır. İdari olarak ise her iki eyaletin başına beş yıllığına Büyük Güçler'in onayladığı Hristiyan bir vali atanacak, eyalet meclisleri ve yeni bir vergi ve adalet sistemi kurulacaktır. Mahkemelerde ve idare dili olarak Bulgarca kullanılacaktır. Bunun dışında konferansta alınan kararlarda bölgede Osmanlı Devleti'nin askeri varlığını sonlandıran maddeler de yer almaktadır. Osmanlı askerleri sadece büyük şehirlerde ve kalelerde kalacak, sadece valinin talebi ile savaş dönemlerinde buralardan çıkacaklardır. Müslümanlar silahsızlandırılacak ve yerli milis teşkilatı kurulacaktır. Komisyonun emrine 2 ila 4 bin Avrupa askeri verilecektir. Çerkeslerin bölgeye yerleşimi engellenecek ve yerleşenler de Asya vilayetlerine gönderilecektir. Bulgarlar için genel af ilan edilecek ve zarar gören Hristiyanlara tazminat ödenecektir.⁴⁰³

Osmanlı hükümeti Tersane Konferansı'nda devletlerce (İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa ve Almanya) tarafından alınan kararları toplanan genel mecliste tartışıldı ve meclistekilerin çoğu konferans kararlarının Osmanlı Devleti'nin dağılması anlamına geldiği dolayısıyla kabul edilemez olduğu sonucuna vardı. Mecliste yapılan müzakerelerin sonucu devletlere tebliğ edildi. Bu tebligatta

⁴⁰²Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, s. 214.

⁴⁰³Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, s. CLV.

konferansın teklif ettiği karma komisyon yerine Tuna ve Edirne ve Bosna-Hersek için halkın seçtiği bir komisyon kurulması, vilayetlerin sancaklara bölünmesi ve vilayetlerde üyeleri 4 sene için seçilmiş meclisler kurulması, mahkemelerin bağımsız olması, mezhep serbestliği, her milletin kendi ibadethanelerini, okullarını idare etmesi ve din adamlarını seçmesi, Müslüman ve Hristiyanlardan bir jandarma gücü kurulması, kazaların 5-10 bin kişiden oluşan nahiyelere bölünmesi ve her nahiye için halk tarafından seçilmiş bir heyeti bulunması, gelişigüzel asker kullanılmaması, fazla miktarda Çerkez'in Rumeli'ye yerleştirilmemesi, iltizamın kaldırılması, genel af ilan edilmesi ve izinsiz silah taşınmasına izin verilmemesi gibi hususları Osmanlı hükümetinin kabul ettiği bildirilmiştir. Ancak buna rağmen devletler karma komisyonlar kurulması ve valilerin devletlerin onayı alındıktan sonra atanması konusunda ısrarcı oldular ve konferansı sonlandırdılar.⁴⁰⁴

3.2.4. Londra Protokolü 31 Mart 1877

Osmanlı Devleti'nin Tersane konferansını kısmen de olsa reddetmesi Büyük Devletler'in elçilerinin konferansı terk edip ülkelerine dönmelerine sebep olmuştu. Ancak Rusya Doğu Sorunu'nu hala kendi çıkarlarına göre çözmek çabasıındaydı ve bu amaçla Ignatiev'i Avrupa başkentlerine yeni bir girişimde bulunak üzere Avrupa başkentlerine yolladı. Ignatiev'in ilk durağı Berlin oldu ve Bismarck'ı Doğu Sorunu'nu çözmek için diğer devletlerle birlikte yeni bir girişim için ikna etmeye çalıştı. Rusya'nın Londra elçisi Kont Şuvalof da Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi Musurus Paşa'yı Karadağ ile barış yapmaya ve Petersburg'a bir Osmanlı elçisi gönderilmesine ikna etmeye çalışmıştı. Musurus Paşa bu müzakereye yetkili olmadığını belirtti. Ancak bir taraftan da Rusya'nın teklifleri konusunda İngiltere'nin nabzını yoklamak için Lord Derby'e danıştı. Lord Derby'nin verdiği yanıt ise Rusya'nın taleplerinden tam olarak emin olmadığı dolayısıyla İngiltere'nin tavrının ne olacağının belirsiz olduğunu şeklinde oldu. Ignatiev de Paris ve Londra'ya geçerek Fransa ve İngiltere ile müzakerelerine devam etti.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, s. 220.

⁴⁰⁵ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, ss. 259-261.

Osmanlı Devleti'nin Tersane Konferansı kararlarını 20 Ocak'ta (1877) reddetmesi Balkan krizini özellikle Rusya'nın lehine olmayacak şekilde çözmeye çalışan İngiltere'yi de harekete geçirdi. İngiltere'nin çabalarıyla 31 Mart'ta Londra'da toplanan Büyük Güçler bir kez daha Osmanlı Devleti'nin yapması gereken reformlar üzerine görüştüler. Toplantının ana teması Osmanlı Devleti'nin daha önceden vadettiği reformları uygulamadaki isteksizliği ve başarısızlığıydı. Dolayısıyla reformlar Büyük Güçler'in gözetimi altında olmalıydı. Londra Protokolü Bab-ı Ali'ye sunulduktan sonra 10 Nisan'da reddedildi. Savaş hazırlıklarına çok önceden başlamıştı ve Avusturya'nın da tarafsızlığını garanti altına alan Rusya 24 Nisan'da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti.⁴⁰⁶

3.3. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ

Miroslav Hroch'un B aşaması olarak adlandırdığı silahlı mücadele dönemi 1860'larda Bulgaristan dışında kurulan komitalarla başlamıştır. Ancak yurtseverlerin milli ajitasyonu Bulgarlar arasında başarılı olamamış, milli hareket özellikle yurtdışında eğitim almış idealist bir avuç komitacının uğraşı olarak kalmıştır. Sayı bakımından oldukça kısıtlı olan bu grup var oldukları dönemde insanları harekete geçirememiş olsa da, daha sonrası için önemli milliyetçilik tohumları atmıştır. Hroch'a göre B aşamasının milli hareketin C aşamasına geçmesinde önemli bir yeri vardır. Yani milli hareket B aşamasındaki yurtseverlerin başarısı sonucu kitlesel hale gelebilir. Ancak bu bölümde görüldüğü gibi Bulgar milli hareketinin halk kitleleri tarafından destek görmesi bu devrimci grubun başarısı sonucunda değil, 1876 Nisan Ayaklanmasının Avrupa kamuoyunda yarattığı izlenim ve hükümetleri Osmanlı karşıtı bir tutum sergilemeye mecbur kılmasıyla mümkün olmuştur. Büyük Güçler'in Balkanlar'da Rusya yayılmasına karşı güç dengesi kurma çabaları devrimci komitacıların 30 yılda yapmaya çalıştığını konferans, kongre ve uluslararası antlaşmalarla sadece birkaç yıl içinde başarmıştır.

⁴⁰⁶ Marriott, The Eastern Question, s. 295.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGAR MİLLİ HAREKETİNİN KİTLESELLEŞMESİ

4.1. BALKAN KRİZİNİN ULUSLARASI BOYUT KAZANMASI

İkinci bölümde incelendiği üzere, Bulgar milliyetçi tarih yazımının ve Bulgar halkının bağımsızlık savaşı olarak gördüğü 1876 Nisan Ayaklanması aslında Bulgar devrimciler için hüsrarla sonuçlanmıştı. İsyanı Bulgar halkından beklediği desteği bulamamış üstelik ayaklanma Osmanlı güçleri tarafından kolayca bastırılmıştı. Ayaklanmanın asıl önemi Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırma yöntemleri ve Avrupa kamuoyunun dikkatlerini Bulgarlara çevirmesi isyanın Bulgar milli hareketine olan asıl damgası olmuştur. Rusya'nın Bulgar isyanını bölgedeki emellerine alet etmesi, yıllardır Osmanlı Devleti'ni Rus yayılmasına karşı tampon bölge olarak gören İngiltere'nin artık bu politikadan vazgeçmesine ve bölgenin siyasi olarak yeniden tasarımında yer almak için Osmanlı Devleti'ne karşı olan korumacı politikasından vazgeçmesine neden olmuştur. Sonuç olarak Bulgar milli hareketinin Miroslav Hroch'un C aşaması olarak adlandırdığı "kitleseel destek" Bulgar milli kimliğinin olgunlaşması ya da B aşamasının başarısı sayesinde değil, Bulgar sorununun uluslararası bir mesele haline gelmesi ile birlikte Büyük Güçler'in Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar çatışmalarının bir sonucu olmuştur. Bulgaristan özerkliğini silahlı devrimcilerin milli ajitasyonları ya da silahlı mücadeleleri sonucunda değil, Rusya'nın bölgeyi kendi çıkarlarına göre organize etme hırsı ve diğer devletlerin buna engel olmak için verdiği tavizler sonucu elde edebilmiştir.

4.2. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Bulgar tarihinde bağımsızlık savaşı olarak görülür. Ayaklanmadan sonra meydana gelen olaylar daha fazla sayıda Bulgarlar Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmayı göze almaya başlamıştır. Bulgarlar ayaklanmadan hemen sonra olası bir savaşta Rusya'nın yanında yer almak için Rusya ile görüşmelere başlamışlardır. Bulgar Merkez Yardım Komitesi Rus yetkililere askeri operasyonlarda Bulgar birlikleriyle işbirliği yapmalarını önermiş, 20 Ekim 1876'da Rusya Savunma

Bakanı Bulgarlardan bir birlik oluşturulmasını emretmiştir. Savaşın ilan edilmesinden sonra ise Bulgarlar General N. G. Stoletov komutanlığında “Bulgar Gönüllü Birliği” olarak yeniden düzenlenmiştir.⁴⁰⁷

Osmanlı Devleti’nin Londra Protokolü’nü reddetmesi hâlihazırda savaş hazırlığı içinde olan Rusya’yı harekete geçirdi. Şimdi Rusya için en önemli husus, Avrupalı devletlerin tarafsızlığını sağlamak. Bu amaçla önce İngiltere’yi ikna etmeye çalıştı. Rusya İngiltere’yi savaşta tarafsız bırakmak için verdiği teminatları Londra elçisi Kont Şuvalof aracılığıyla iletmişti. Buna göre Rusya savaş sırasında Bulgaristan’ın bağımsızlığını sağlamak ve Osmanlı Devleti’ni ıslahatları uygulamaya zorlamak için Bulgaristan’ı işgal etmek zorunda kalsa bile bu durumun geçici olduğunu ve İstanbul’u ele geçirmek gibi bir niyeti olmadığını bildiriyordu. Rusya’nın bu hareketine karşılık İngiltere de olası bir savaşta tarafsız kalmasının koşullarını Lord Derby aracılığıyla bildirmişti. İngiltere’nin tarafsız kalma koşulları; İngiltere’nin Süveyş Kanalı’ndaki çıkarlarına zarar verecek hareketlerde kaçınılması, Mısır’da geçici de olsa bir işgal olmaması, İstanbul’un el değiştirmemesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kapatılması usulünün değiştirilmesi ve son olarak Rusya’nın da vadettiği gibi Bulgaristan’da kalıcı bir işgal olmamasıydı. İngiltere’nin bu şartları Rusya tarafından kabul edildi.⁴⁰⁸

24 Nisan 1877’de Osmanlı-Rus Savaşı başladıktan sonra İngiltere Başbakanı Disraeli 1 Eylül’de Lord Derby’e Osmanlı ordularının Balkanlar’da ve Doğu Anadolu’daki direnişinin İngiliz kamuoyunda Osmanlı Devleti’ne karşı olumlu etkileri olduğunu ve Balkanlar’da Osmanlı yönetiminden daha uygun bir yönetim olamayacağına inandığını bildirmişti. Savaşın ilerleyen dönemlerinde Osmanlı Devleti’nin hem Balkanlar’da hem de doğuda yenilgiler alması İngiltere’yi harekete geçirmiş ve İngiltere Rusya’ya gözdağı vermek için donanmasını Çanakkale Boğazı’na getirmişti. 13 Aralık’ta Londra’daki Rus elçisine verilen notada ise İngiltere tavrını açık bir şekilde ortaya koymuş, “İstanbul’un şu anki sahiplerinden başkasının eline geçişine kayıtsız kalamayacağı” bildirilmişti.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Wenshuang, *The Rise of Bulgarian*, ss. 53-54.

⁴⁰⁸ Mahmut Celalettin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat*, ss. 283-284.

⁴⁰⁹ Mithat Aydın, “Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar: Berlin Kongresi’nde Büyük Devletler ve Bulgaristan” **Türk Tarihinde Balkanlar (Cilt II)**, Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı (ed.), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 773.

Rusya Osmanlı Devleti'nin ıslahatları uygulamadığı gerekçesiyle savaş açmayı kendi hakkı olarak görmekteydi. Ancak İngiltere Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmasına sert tepki gösterdi. 2 Mayıs 1877'de Lord Derby, Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov'a yazdığı yanıtta İngiltere'nin Rusya'nın savaş ilanına karşı şöyle diyordu;

İngiltere Devleti...Rus askerinin Osmanlı toprağına girişinin bu güçlükleri ortadan kaldırmaya ve Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan hristiyanların durumlarını düzeltmeye yarayacağına inanmaz. Fakat Rusya Devleti'nin en son başvurduğu hareket, daha vahim ve önemli bir takım mülahazalara yol açmaktadır. Yani bu hareket, Rusya ile diğer imzacı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve istiklalini ayrı ayrı korumayı taahhüd ettiklerini ihtiva eden 1856 Muahedesi hükümlerine de aykırıdır. 1871 yılında Londra'da toplanan konferansın sonunda bu şart, diğer şartlarla beraber tasdik ve teyid olunduğu gibi, bu konferansta Rusya temsilcisi diğer devletler temsilcileriyle beraber bir beyanname imzalamıştı . Bu beyanname, hiçbir devletin evvel emirde barışçıl bir hal şekliyle diğer devletlerin muvafakatını almadıkça, bu muahedenin taahhüd altına aldığı hükümlerden kendini azade sayamayacağını ve hükümlerini asla değiştiremeyeceğine dair milletler hukukunun koyduğu bir kaideyi teyid ediyordu .

Rus Çarı, müttefikleriyle bir defa daha istişare etmiyerek, kendi başına Türkiye'ye karşı silaha başvurduğu cihetle, şimdiye kadar muhafaza edilmiş olan Avrupa ittifak dairesinden çıkmış ve resmen taahhüd ettiği prensipten ayrılmış olduğundan, böyle bir hareketin ne gibi sonuçlar doğuracağını kestirmek mümkün değildir .

İngiltere Devleti bu konuda her türlü fikir beyan etmekten kaçınmak isterdi. Fakat Prens Gorçakov'un Avrupa devletlerin gönderdiği beyannamede, Rusya, bu işde İngiltere ile diğer büyük devletlerin menfaatlerine uygun hareket ettiğini iddia ediyor gibi görüldüğünden, İngiltere devleti de Rusya'nın bu kararının ne kendisinin yardımına ve ne de takdir ve beğenmesine mazhar olmayacağını kesinlikle ve açıkça ilan etmeyi vazife sayar .⁴¹⁰

Rusya Tuna'yı geçmeden önce İngiltere'nin müdahalesini engellemek için İngiltere'ye Mısır ve Süveyş Kanalı'ndaki çıkarlarına aykırı hareket etmeyeceğini, Boğazlar ve İstanbul'u işgal etmeyeceğini bildirmişti. Ancak 1877 yılının sonlarına doğru Rus ordusunun hızla ilerlemesi İngiltere'yi tedirgin etti ve 1878 Ocak ayında İngiltere Rusya'ya verdiği sözleri hatırlattı. Ayrıca Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Büyük Güçler'in onayı olmadan 1856 ve 1871 Antlaşmalarına aykırı maddeler içeren bir anlaşma imzalanırsa anlaşmanın geçersiz olacağını hatırlattı. Ayrıca İngiltere uyarılarının Rusya tarafından ciddiye alınması ve "İstanbul'daki İngiltere halkını korumak" için donanmasını Marmara Denizi'ne göndereceğini duyurdu. Buna karşılık Rusya eğer İngiliz donanması Boğazları geçerse İstanbul'daki Rus tebaasını korumak için İstanbul'a gireceğini duyurdu (7 Şubat 1878). Rusya'nın bu tehdidi üzerine Bab-ı

⁴¹⁰ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, ss. 328-329.

Ali İngiltere donanmasının Beşik Koyu'na çekilmesini talep etti. İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında 4 Haziran'da bir anlaşma yapıldı ve Rusya Kars ve Batum'u elinde bulundurduğu müddetçe İngiltere Kıbrıs'ı işgal ve idare hakkı elde etti. İngiltere'nin bahanesi Rusya Doğu Anadolu'da oldukça Uzak Doğu yolunun tehlike altında olmasıydı. Berlin Anlaşmasında Osmanlı Devleti'ni destekleme karşılığı Kıbrıs'ı işgal etme hakkını böylece elde etti.⁴¹¹

Rus ordusu 4 Ocak 1878'de Sofya'ya, 20 Ocak'ta ise Edirne'ye ulaştı. Rus ordusunun İstanbul'a bu kadar yaklaşması üzerine Osmanlı Devleti 22 Ocak'ta Rusya'ya ateşkes teklif etmek zorunda kaldı.⁴¹²

4.3. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI SONRASI DİPLOMATİK GİRİŞİMLER

4.3.1. Ayastefanos Antlaşması

3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması'na göre Sırbistan Niş'i, Romanya Dobruca'yı ve Karadağ Adriyatik kıyılarına kadar ulaşan toprakları alarak bağımsız olacaktır. Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağımlı bir prenslik haline gelecek, prensliğin sınırları Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Rus askerleri Bulgaristan'ı boşaltmadan önce kararlaştırılacaktır. Ancak bu sınırlar güneyde Ohri Gölü, kuzeyde Sırbistan sınırından Karadeniz'e kadar olan alanı kapsayacaktır. Bulgar prensi Bulgar halkı tarafından seçilecek, diğer devletler ve Osmanlı Devleti tarafından da onaylanacaktır. Bulgaristan'da idari düzen kurulana kadar, iki yıl boyunca bir Rus Komiser tarafından yönetilecektir. Osmanlı Devleti çekildikten sonra Bulgaristan'da yerli milis gücü kurulana kadar 50.000 kadar Rus askeri Bulgaristan'da bulunacaktır. Rusya Osmanlı Devleti'nden Kars, Ardahan, Bayezid'i, Romanya'dan ise Dobruca'yı alacak, ayrıca Osmanlı Devleti Rusya'ya 300 milyon ruble savaş tazminatı ödeyecektir. Osmanlı Devleti Girit, Bosna-Hersek ve Doğu'daki Ermeniler için ıslahat yapacaktır.⁴¹³

⁴¹¹Marriott, The Eastern Question, ss. 299-302.

⁴¹² Armaoğlu, 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 510.

⁴¹³ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, s. 11.

Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Rusya'ya 1,410,000 ruble tazminat ödemek zorunda bırakıldı. Bu tazminatın 900,000 savaş masraflarına, 400,000'i Rusya'nın ticari zararlarına, 100,000'i Kafkasya'daki Rus zararına ve 10,000 rublesi Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rusların zararına tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin mali durumu nedeniyle bu tazminatı ödemeyeceği açıktı. Bu nedenle Rus tebaasının zararlarına ayrılan 10,000 rubleden sonra kalan 1,400,000 ruble Kars, Ardahan, Batum ve Bayezid'in Rusya'ya bırakılması karşılığı 30,000 rubleye düşürülmüştür. Ödemenin nasıl yapılacağı hususu ise Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanacak ayrı bir anlaşmaya bırakılmıştır.⁴¹⁴

Ayastefanos Antlaşması Sırbistan, Yunanistan ve Romanya için bir hayal kırıklığı oldu. Yunanistan hiçbir toprak elde edemedi. Sırbistan Niş, Prizren, Yeni Pazar, Üsküp ve Vidin'i istiyordu. Ancak anlaşmayla birlikte sadece Niş ve çevresinde küçük bir alana sahip olabilmisti. Rusya daha önce imzalanan bir anlaşma ile Romanya'nın toprak bütünlüğünü koruyacağını garantisini vermişti ancak Besarabya'nın güneyini işgal etti ve bunun karşılığında Romanya sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndan Dobruca'yı alabilirdi. Anlaşmadan en kazançlı çıkan daha sonra Makedonya ve Doğu Rumeli vilayetleri olarak adlandırılan bölgeleri de sınırlarına katan Bulgaristan oldu.⁴¹⁵

Ayastefanos Antlaşması ile kuzeyde Tuna, güneyde Rodop Dağları doğuda Karadeniz ve batıda Vardar Nehrine kadar uzanan Üsküp, Ohrid, Serez ve Bitola'yı da içeren büyük bir Bulgaristan kurulmasını kararlaştırılmıştı. Sınırların bu kadar geniş tutulması Balkanlar'da Rus etkisinin artacağından endişelenen Avusturya-Macaristan ve İngiltere'yi harekete geçirdi ve sınırların gözden geçirilmesini istediler. Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması Bulgaristan'ı Tuna ve Balkan Dağları arasında küçük bir bölgede sınırlandırdı. Makedonya idari reformlar yapmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Rodoplar ve Balkan Dağları arasında kalan bölge ise "Doğu Rumeli Eyaleti" adıyla özerk bir vilayet haline geldi. Yeni Bulgaristan sınırları Ayastefanos Antlaşması'nın belirlediği sınırların sadece %37'si idi. Ancak

⁴¹⁴ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss.36-37.

⁴¹⁵ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s.153.

Ayastefanos Antlaşması'nın kurduğu “Büyük Bulgaristan” sınırlarına ulaşmak 1878 sonrası dönemde Bulgar milliyetçilerinin yegâne amacı haline geldi.⁴¹⁶

Lord Salisbury 1 Nisan 1878'de Büyük Güçler'e gönderdiği genelgede Ayastefanos Antlaşması'nın İngiltere için neden kabul edilemez olduğunu ve anlaşma hükümlerinin 1856 Paris Antlaşması'nın tarafları olan devletler tarafından gözden geçirilmesi gerektiğini bildirmişti.⁴¹⁷ Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri İngiltere için kabul edilemezdi. İngiltere özellikle üç noktada Ayastefanos Antlaşmasına karşı çıkmıştır. İngiltere, Bulgaristan'ın sınırlarının Ege denizine dayanması, Balkanlarda Slav olmayan halkların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, Osmanlı Devleti'nin doğrudan Rus etkisi altına girmesi ve bu durumun Osmanlı Devleti ile diğer devletlerin ilişkilerini bozacak derecede olması sebepleriyle anlaşmaya itiraz etmiştir.⁴¹⁸ İngiltere'nin bu tepkileri üzerine Rusya ve İngiltere arasında başlayan müzakereler sonucu ortaya Berlin Antlaşması çıkmıştır.

4.3.2. Berlin Antlaşması

Kongrenin amacı, kongrenin başkanı ve Almanya Başbakanı Bismarck tarafından “Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlarda bozulan siyasi dengeyi, 1856 Paris Antlaşması'nı ve 1871 Londra Mukavelenamesini imzalayan devletlerin müzakeresine sunarak, kuvvetler dengesini yeniden tesis etmek” şeklinde ifade edilmiştir.⁴¹⁹

13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'ne Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'nın başbakan ve dışişleri bakanları gibi üst düzey devlet temsilcileri katılırken Osmanlı Devleti'ni temsilen Nafia Nazırı Alexander Karatheodory Paşa, Müşir Mehmet Ali Paşa ve Berlin Büyükelçisi Sadullah Paşa katılmıştır. Osmanlı Devleti'ni temsil eden bu heyetin seçilmesinde Karatheodory Paşa'nın Hristiyan olması, Mehmet Ali Paşa'nın ise Alman asıllı bir Müslüman olmasının önemli payı vardır. Osmanlı Devleti böyle bir heyet teşkil ederek kongreyi etkilemeye çalışmış, ancak bu planı özellikle Almanya tarafında işlememiştir.⁴²⁰

⁴¹⁶Crampton, A Concise History, s. 83.

⁴¹⁷ Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, s. 599.

⁴¹⁸ Armaoğlu, 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 514.

⁴¹⁹ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, s.13.

⁴²⁰ Aydın, Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar, s. 776.

Berlin Kongresi'nde İngiltere'nin çözmesi gereken başlıca iki sorun vardı; öncelikli olarak Bulgaristan'ın sınırları ve daha sonra Batum'un Rusya tarafından işgali. Ayastefanos Antlaşması'nın çizdiği Bulgaristan sınırları Ege Denizi'ne uzanan yeni bir güç anlamına geliyordu ve bu Akdeniz'deki diğer devletler tarafından da kabul edilemezdi. Ayrıca bu sınırlar bölgede yaşayan Yunan halkının ve dilinin ortadan kalması anlamına da gelirdi. Dolayısıyla Bulgaristan'ın sınırı Ohrida nehri ile sınırlanmalı ve Bulgaristan Ege Denizi'ne çıkamamalıydı. Böylece Osmanlı Devleti de gelecekte bölge açısından ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı stratejik bir bölge olan Doğu Rumeli'yi elinde tutabilecekti. Salisbury Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığının önemini ve İngiltere'nin önerilerini şöyle dile getirmekteydi; "İngiltere devleti ne İstanbul Konferansı'nda, ne de başka bir zamanda Avrupa Türkiye'sinin ahalisini, suiistimal ve mezalime karşı temin etmek için Bab-ı Ali'nin siyasi egemenliğinden ayırmak gerektiğini hiçbir zaman kabul etmedi. Çok büyük öneme sahip bu garanti, politik bir ayrılıktan daha çok iç idarenin reforme/ıslah edilmesini gerektirir." Dolayısıyla İngiltere'nin Bulgaristan sorununa bulduğu çözüm Ege Denizi'ne ulaşamayan, kuzeyde sınırlı, Osmanlı Devleti'ne vergi veren bir Bulgar Prensliği kurulması ve Balkanlar'ın güneyinin (Doğu Rumeli) siyasi ve askeri olarak Osmanlı idaresinde ama özerk bir bölge olmasıydı.⁴²¹

İngiltere'nin Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerinde değiştirmek istediği en önemli hükümlerden biri kurulacak olan Bulgaristan Prensliğinin sınırlarıydı. Bunun nedeni ise Rusya'nın istediği Bulgar Prensliğinin Akdeniz ve Karadeniz'de birçok kıyıya sahip olmasıydı. Ayrıca İngiltere İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Edirne'nin de prensliğe dâhil edilmesini istemiyordu. Rusya istemeyerek de olsa İngiltere'nin bu isteğine boyun eğdi ve Ayastefanos Antlaşması'nın belirlediği Bulgaristan Prensliği ve Doğu Rumeli Eyaleti olarak ikiye ayrıldı. Bulgaristan Prensliği özerk, Doğu Rumeli Eyaleti ise Osmanlı Devleti idaresi altında bırakıldı. Ancak Rusya Doğu Rumeli Eyaleti'nde Osmanlı Devleti'nin yetkilerini kısıtlayan bir takım taleplerde bulunmaktan da geri durmadı. Örneğin Rusya, Rus askerlerinin dokuz ay boyunca Doğu Rumeli Eyaleti ve Bulgar Prensliğinde kalması, Bulgar

⁴²¹Aydın, Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar, ss. 779-780.

anayasasının Rusya nezaretinde hazırlanması ve bir Avrupa komisyonu tarafından hazırlanacak olan Doğu Rumeli nizamnamesinin hazırlanması sırasında bölgede Rus askerleri bulunması gibi bazı avantajlar elde edebildi.⁴²²

13 Haziran'da imzalanan Berlin Antlaşması ile Rusya Romanya'dan Besarabya'yı Osmanlı Devleti'nden Kars, Ardahan ve Batum'u aldı. Avusturya belirsiz bir süre için Bosna-Hersek'i ele geçirdi ve Yeni Pazar'ı işgal etti. Romanya Dobruca'nın bir kısmını aldı ve tam bağımsız oldu. Sırbistan ve Romanya da tam bağımsızlığa kavuştu.⁴²³

Berlin Kongresi'nde 32.595 kilometre alana sahip Doğu Rumeli Vilayeti Osmanlı Devleti'ne bağlı "mümtaz" bir eyalet haline getirilmiştir. Bu vilayet Avrupa devletlerinin ve Osmanlı Devleti'nin onayı ile beş yıllığına atanacak bir Hristiyan bir vali tarafından yönetilecekti. Osmanlı Devleti vilayetin güvenliğini sağlamak için bölgeye asker yollarsa bu askerler izin alınmadan vilayet içerisinde konaklamayacaktır. İç veya dış tehditler karşısında Doğu Rumeli Eyaleti Osmanlı Devleti'nden askeri destek isteyebilir ancak Osmanlı Devleti bu desteği vermeden önce İstanbul'daki yabancı devletlerin elçilerine bilgi vermek zorundadır. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı ve gelecekte imzalayacağı tüm anlaşmalar Doğu Rumeli Vilayetinde de geçerli olacaktır. Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de bulunacak olan, sayıları 50,000 ile sınırlı Rus askerlerinin masrafları bulundukları bölgenin mahalli idareleri tarafından karşılanacaktır. Bu askerler Doğu Rumeli'de 9 ay kalacaktır. Doğu Rumeli'nin idari teşkilatı Osmanlı Devleti ile birlikte bir Avrupa komisyonu tarafından 3 ay içinde kurulacaktır.⁴²⁴

Berlin Kongresi'nin en tartışmalı konularından biri de Bulgaristan ve Rumeli'deki Rus işgalinin süresiydi. Ayastefanos Antlaşması'na göre Rusya Bulgaristan'da yerli bir milis gücü kurulana kadar 2 yıl boyunca Bulgaristan'ı işgal edecekti. Rus işgalinin süresine ilişkin ilk itiraz Avusturya-Macaristan'dan geldi. Avusturya-Macaristan hükümetine göre işgal süresi için 2 yıl çok uzun bir zamandı. Rusya'nın Bulgaristan'ı işgali 6 ay ile sınırlandırılmalı, bundan sonraki 2-3 ay içinde ise Rus askerleri Romanya'dan çıkmalıydı. Bu sürenin bitiminde Bulgaristan'da halen

⁴²² Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, ss. 628-629.

⁴²³ Marriott, The Eastern Question, ss. 302-303.

⁴²⁴ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss. 17-18.

yabancı bir kuvvete ihtiyaç duyulursa Büyük Güçler tarafından 10-15,000 kişilik bir güç teşkil edilip Bulgaristan'a gönderilebilirdi. Avusturya-Macaristan'ın bu fikrine İngiltere de destek vermekteydi. Ancak Rusya 6 ay sürenin bölgedeki asayişin sağlanması için kısa olduğunu, Büyük Güçler tarafından teşkil edilecek bir gücün tanımadıkları bir bölgeye gelmelerinin sorun yaratacağını iddia ederek özellikle Bulgaristan'daki Rus işgalinin süresinin daha uzun olması gerektiğini söylemiştir. Avusturya-Macaristan, İngiltere ve İtalya ve Almanya'nın baskıları sonucu alınan karara göre Rus işgalinin Rumeli ve Bulgaristan'da 9 ay, Romanya'da en fazla 1 yıl olması kararlaştırılmıştır.⁴²⁵

Berlin Antlaşması'na göre antlaşmasının imzalanmasından 9 ay sonra Bulgaristan'daki Rus işgali sona erecekti. Rusya Bulgaristan'ı terk etmeden buradaki idareyi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmış, anayasanın hazırlanmasının Rus işgali sonlanmadan önce tamamlanmasına çabalamıştır. Romanya ve Sırbistan anayasalarından esinlenerek hazırlanan Tırnova anayasası Rusya'nın incelemesine sunulmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı N.K Giers yürütmenin prensin elinde olması gerektiğini savunmuş, buna karşılık Harbiye Bakanı D. A. Milyutin Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki etkisinin henüz seçilmemiş prence değil, halk desteğine dayalı olması gerektiğini bu nedenle asıl gücün prence değil yaşamaya kaydırılması gerektiğini savunmuştur. D. A. Milliutin Bulgaristan anayasasının Sırbistan, Romanya ve Doğu Rumeli'den daha liberal olmasını savunmuştur. Çünkü liberal bir Bulgaristan anayasası buralardaki halkı Bulgaristan'la birleşmeye teşvik edebilirdi.⁴²⁶

Kemal Karpat, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan'ın bağımsızlığındaki rolünü;

“Tarih kayıtlarında on dokuzuncu yüzyıla kadar tek bir Bulgar ayaklanması örneği bile yoktur, bu da Bulgaristan karşıtlarının sıklıkla vurgulama eğiliminde oldukları bir gerçek olarak durmaktadır. Bulgaristan, Rusya'nın Osmanlı ordusuna karşı 1878'de elde ettiği yenilginin doğrudan sonucu olarak bir gece içinde özerk bir milli devlet olarak ortaya çıktı.” şeklinde ifade eder.⁴²⁷

⁴²⁵ Aydın, Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar, ss. 793-795.

⁴²⁶ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 159.

⁴²⁷ Karpat, Osmanlı Mirası, ss. 277-78.

Her ne kadar Karpat'ın Bulgaristan'ın bir gecede bağımsızlığına kavuştuğu iddiası geçen 50 yıldaki Bulgarların kültürel ve siyasi mücadelelerinin önemini azımsa da, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının Bulgaristan'ın tapusu olduğu söylenebilir. Bulgaristan'ın bağımsızlığında kuşkusuz Rusya'nın rolü büyüktü. Ancak Bulgaristan'ın bağımsızlık süreci sadece Rusya'nın çabaları, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması ile anlaşılamayacak kadar karmaşık bir süreçtir. Fakat Bulgaristan'ın daha sonra değil de 1878'de özerkliğini kazanması Berlin Antlaşması'nın sonucudur. Rusya hali hazırda Bulgaristan'da yanmakta olan milliyetçi ateşi 1877-78 savaşı ve sonrasındaki diplomatik süreçte kendi lehine çevirmekte başarılı olmuştur.

Rusya Berlin Antlaşması ile tahayyül ettiği Bulgaristan'ın sadece 3'te 1'ine tekabül eden bir alanda Bulgar Prensliği kurulmasından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı. Bu duruma tepki olarak Yeşilköy ve Edirne'yi boşaltmadığı gibi 200,000 kişilik bir askeri kuvveti Edirne yakınlarına getirdi. Bunun sebebi olarak ise, Rusya'nın buraları terk etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlara eziyet edecek olması olarak gösterildi. Doğu Rumeli Vilayeti kurulur kurulmaz Rusya bu ayrılığın yapay bir ayrılık olduğunu ve ilerleyen zamanlarda ortadan kalkacağı mesajları vermeye ve Bulgarlara ümit vermeye başlamıştı. Rusya diğer taraftan da Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı sorunun çözülmediğini öne sürerek Trakya'yı boşaltmayı erteliyordu. Bu sorun 8 Şubat 1879'da İstanbul'da imzalanan bir anlaşmayla çözüldü.⁴²⁸

4.4. BERLİN ANTLAŞMASI SONRASI BULGARİSTAN'IN İDARESİ

4.4.1. Doğu Rumeli Vilayetinin Kuruluşu

Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgar Prensliğinden ayrılmasına Bulgar Prensliğindeki Bulgarlardan gelen ilk tepki 1878 yılının Ekim ayında Cuma ve Eğripalanka'daki isyan girişimleridir. Rusya bu hareketleri desteklediği halde haberi olmadığını iddia etmiş ve şiddet kullanılmamasını öğütlemiştir. Doğu Rumeli Vilayetinde kalan Bulgarlar da Berlin Antlaşması'nın yaptığı düzenlemeden oldukça

⁴²⁸ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss. 20-21.

rahatsız olmuştu. Vilayetteki Bulgarlar Berlin Antlaşması'nı protesto etmek için Birlik Komiteleri kurdular. 29 Eylül 1878'de Filibe'de toplanan Bulgarlar Osmanlı askerlerinin vilayete girmesi durumunda ellerindeki tüm imkânları kullanarak karşı koyma kararı almışlardır. Bunun dışında savaş sırasında göç eden Türklerin mallarını yağmalamış, geri dönmek isteyenleri ise katliam yapmakla tehdit etmişlerdi. Doğu Rumeli Vilayetindeki bu durum dâhili nizamnameyi hazırlamaya gelen Avrupa Komisyonu'nun da dikkatini çekmiş ve komisyon üyeleri Osmanlı Devleti'nin daha şimdiden Doğu Rumeli Vilayetini kaybettiği yargısına varmışlardı.⁴²⁹

Berlin Antlaşması'nın 18.maddesinde kararlaştırılan Berlin Antlaşması imzacısı devletlerin temsilcilerinden oluşan Doğu Rumeli Komisyonu 14 Eylül 1878'de kurulmuştur. Komisyonun amacı Doğu Rumeli Valisi'nin yetkilerini belirlemek ve vilayetin idari ve mali teşkilatının kurulmasıydı. Komisyonun kararları Osmanlı Devleti tarafından onaylanacak ve diğer devletlere bildirilecekti. Nizamnamenin hazırlanmasında devletler görev bölümü yapmış, bu nedenle nizamname karmaşık bir hal almıştır. Örneğin İngiltere seçim yasaları, Avusturya yasal çerçeveyi, Rusya ve Fransa askeri düzeni, İtalya ise ekonomiyle ilgili kısımları hazırlamıştır. Yerel gelenekler ve uygulamalar göz ardı edilmiştir. Genel müfettiş olarak Osmanlı hükümetinin adayı Aleko Paşa 13 Nisan 1879'da eski Viyana sefiri Aleko Paşa Doğu Rumeli valiliğine atanmış ve 27 Nisan'da görevi Rus General Stolipin'den devralmıştır.⁴³⁰ Büyük Güçler tarafından onaylanmıştır. 20'si atanmış, 36'sı seçilmiş 56 üyeden oluşan bir vilayet meclis oluşturulmuştur.⁴³¹

Komisyon ilk toplantısını 30 Eylül'de İstanbul'da yapmıştır. Sonraki üç toplantı da İstanbul'da yapıldıktan sonra komisyon Filibe'de toplanmaya başlamıştır. Komisyon Filibe'ye taşındıktan sonra buradaki Türklerle görüşmeler yapmıştır. Komisyonun İngiltere temsilcisi Donoughmore 20 Eylül 1878'de diğer İngiltere temsilcisi Henry Drummond Wolf'a gönderdiği yazısında bölgedeki Türklerin ve göçmenlerin sefalet içinde yaşadığını, angaryaya maruz kaldığını, evlerinin harabe haline getirildiğini ve otuz camiden sadece ikisinin ayakta kalabildiğini bildirmiştir. Daha sonra Yahudi ve Rumlarla görüşen Wolf, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e gönderdiği mektubunda Yahudi ve Rumların bir şikâyeti olmadığını, buna

⁴²⁹ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss. 21-22.

⁴³⁰ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss. 41-42.

⁴³¹ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 163.

karşılık Türklerin ise durumlarının kötü olduğunu ve geri gelenlerin tekrar göç etmek istediklerini bildirmiştir.⁴³² Bu raporlardan anlaşılıyor ki, Bulgar milliyetçiliği halen kendini Türk karşıtı olmakla sınırlamıştır. Yahudi ve Rumların Türker'in maruz kaldığı muameleye maruz kalmaması, milliyetçiliğin henüz bir ideoloji olarak oturmadığını gösterir.

Ayastefanos Antlaşması'nın yarattığı Büyük Bulgaristan Balkanlar'daki güç dengesini Rusya lehine değiştiriyordu. Buna ilk tepki İngiltere'den geldi. Berlin Antlaşması ile sorun bir nebze çözülmüştü ancak bu anlaşma ile kurulan Doğu Rumeli Vilayetinin idaresi için oluşturulacak Dâhili Nizamname İngiltere ve Rusya arasında yine bir mücadele başlattı. İngiltere Doğu Rumeli'deki multi-etnik yapıyı korumaya çalışırken Rusya ise ileride eyaletin Bulgaristan'la birleşmesini kolaylaştıracak maddeleri Dâhili Nizamname 'ye ekleme çabasıındaydı. İngiltere Doğu Rumeli'de Rusya etkisini kırmak için Osmanlı Devleti'nin ve diğer tüm etnik grupların vilayet idaresinde söz sahibi olması gerektiğini savunurken, Rusya Bulgar çıkarlarını gözetiyordu. Nizamnamenin ilk maddesi yüksek rütbeli görevlilerin atanması ile ilgiliydi. İngiltere Genel Vali, vali yardımcısı yüksek rütbeli din adamları ve memurlar ve hâkimlerin Padişah tarafından atanmasını önerirken, Rusya buna karşı çıkmış ve atamaların Genel Vali tarafından yapıp Sultan tarafından onaylanması şeklinde yapılmasını kabul ettirmiştir. Yine valinin Vilayet meclisine atayabileceği üye sayısı halkın yönetime katılımının azalacağı ve vilayetin valinin ve dolayısıyla Padişah'ın etkisi altında kalacağı gerekçesiyle Rusya'nın tepkisini çekmiş ve valinin atayabileceği üye sayısı 18'den 10'a düşürülmüştür. Nizamname hazırlanırken Rusya Bulgarları ön plana çıkarmak isterken, İngiltere Slavlara karşı Yunanları destekliyordu. Bu nedenle İngiltere vilayetinin resmi dilinin Yunanca ve Osmanlı Türkçesi olması gerektiğini savunurken, Rusya ise Bulgarca 'da ısrarlıydı. Berlin Antlaşması'nın vilayette dâhili veya harici bir tehdit söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker sevk etme hakkının olması bölgede Rus etkisini azaltacağından dolayı Rusya tarafından hoşnutsuz karşılandı. İngiltere ise bölgede Osmanlı askeri varlığını Rus etkisine karşı bir önlem olarak görmekteydi. Bu sorun Bab-ı Ali yapılan bir anlaşma ile çözüldü. Buna göre Genel vali gerek gördüğü durumlarda Osmanlı ordusunu çağırabilecekti. Genel valinin atanması konusunda

⁴³² Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss. 32-34.

İngiltere ve Rusya'nın farklı motivasyonları ve adayları vardı. İngiltere Padişah'a sadık Osmanlı tebaasından birinin vali olarak atanmasını daha uygun bulurken, Rusya Bulgarların güvenini kazanabilecek bir yabancının (İsviçre ya da Belçika kökenli) atanması taraftarıydı. İlk önerilen aday Lübnan Genel Valisi Rüstem Paşa idi. Rüstem Paşa'nın adaylığı Rusya tarafından Lübnan'ı iyi yönetemediği gerekçesiyle reddedildi. Sonuç olarak Rusya ve İngiltere Ortodoks bir Bulgar olan Aleko Paşa'nın adaylığı konusunda uzlaşmaya vardılar. Aleko Paşa 14 Nisan 1879'da Padişah tarafından resmen Doğu Rumeli Valiliğine atandı.⁴³³

Doğu Rumeli'de kurulacak idari teşkilat Doğu Rumeli Komisyonu tarafından hazırlanan Dâhili Nizamname 'ye (Doğu Rumeli Nizamnamesi) göre oluşturulmuştur. Bu nizamname valinin seçimi, görevi, bölgede geçerli olacak hukuki, iktisadi ve askeri koşulları detaylı bir şekilde belirlemiştir. Nizamnameye göre Doğu Rumeli eyaleti askeri ve siyasi olarak Osmanlı padişahına bağlı, idari yönden ise özerk bir vilayet olacaktır. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzaladığı anlaşmalar Doğu Rumeli Vilayetinde de geçerli olacak, Dâhili Nizamname 'ye aykırı olmayan Osmanlı kanunları vilayette de uygulanacaktır. Vilayetin valisi Hristiyanlar arasından seçilecek olan bir vali beş yıllık dönem için Osmanlı Devleti tarafından atanacak ve Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlerin onayını da alacaktır. Vali padişahın temsilcisi olduğu için sadece padişaha karşı sorumludur. Vali başkanlığında vilayette kanun yapma yetkisine sahip bir Vilayet Umumi Meclisi kurulacak, meclis kanunları padişahın onayını aldıktan sonra kanunları ilan edebilecektir. İç ve dış tehditler karşısında Doğu Rumeli Valisi asayişin sağlamak için Osmanlı askerlerini davet edebilecektir. Padişah tarafından atanan yüksek rütbeli askerler, adli ve idari memurlar dışında kalan memurluklara vali atama yapabilecektir. Vali görevlerini yerine getirmez ve nizamnameye aykırı davranarak ihanet ederse, başkanı ve beş üyesi Osmanlı hükümeti tarafından atanan bir Divan-ı Ali'de (Yüce Divan) yargılanacak, en az dörde karşılık yedi oyla suçlu bulunursa görevine son verilecektir.⁴³⁴

⁴³³ Nadezhda Vasileva Vasileva, "Russia, Britain and the Establishment of the Province of Eastern Rumelia", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, 2018, ss. 456-464.

⁴³⁴ Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss. 43-49.

Doğu Rumeli'nin anayasası sayılabilecek Dâhili Nizamname Rumeli Komisyonu tarafından hazırlanmış ve Osmanlı hükümetine sunulmuş, 15 Mayıs 1879'da II. Abdülhamit tarafından onaylanarak ilan edilmiştir.⁴³⁵

Aleko Paşa valiliği süresince Rus yanlısı bir politika izledi ve bu dönemde Doğu Rumeli'de Bulgarların etkinliği oldukça arttı. Aleko Paşa görev yerine gittikten sonra Osmanlı bayrağını çekmek yerine Bulgar bayrağını olduğu gibi yerinde bırakmıştır. Üstelik göreve geldiği ilk günler kendisine yakın Bulgarları idari kadrolara atamış, Müslüman ve Rumları ise önemli memuriyetlerden uzaklaştırmıştır. Doğu Rumeli nizamnamesine göre memur atamalarında Osmanlı hükümetinin tasdiki olması gerekirken Aleko paşa bu atamaları onay almadan yapmıştır. Özellikle Aleko Paşa'nın atadığı iki adliye memuru Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekmiş, bu iki memurun Rus yanlısı ve ihtilal komitesi üyesi olmaları nedeniyle azlinin ve yerlerine Müslüman ya da Rumlardan birilerinin getirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmüştür. Bab-ı Ali'ye eğer Aleko Paşa bu siyasetine devam ederse Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakının kaçınılmaz olduğu bildirilmiştir.⁴³⁶ Göreve geldikten sonra Aleko Paşa'nın "korkak" ve "gevşek" davranmasından dolayı Doğu Rumeli'de olaylar artmış ve bunun üzerine milis kumandanı Raşit Paşa istifa etmeye karar vermiştir.⁴³⁷ Aleko Paşa döneminde Doğu Rumeli'deki Müslüman halk türlü haksızlıklara uğramıştır. Yukarıda bahsedilen Bulgarların yüksek memurluklara atanmasından başka Müslümanların sebepsiz yere karakola götürülerek dövülmeleri, Müslümanların eğitimine bütçeden adil pay ayrılmaması gibi birçok sorun yaşanmıştır.⁴³⁸ Görevinin son dönemlerine doğru Aleko Paşa'nın Rus yanlısı siyaseti gittikçe dozunu artırmıştır. Örneğin 1884 yılında Rus askerlerinin Filibe'ye geldiği gün askerler için balo düzenlemiş, Doğu Rumeli Nizamnamesinde belirtildiği üzere yüzbaşından yukarı rütbedeki askerlerin atamasının Osmanlı hükümetinden onay alınarak yapılması gerekirken Aleko Paşa Bab-ı Ali'den onay almadan bu görevlere Rus zabitanından atamalar yapmıştır. Ayrıca Osmanlı hükümetince reddedilen ya da sakıncalı olan kanunları da uygulamıştır.⁴³⁹

⁴³⁵ Aydın, Şarkî Rumeli Vilayeti, s.36.

⁴³⁶ Y..PRK.AZJ. 2/93, 19.6.1296 (10 Haziran 1879)

⁴³⁷ HR. TH.. 33/7, 24.9.1879

⁴³⁸ Ömer Kılıç, Şarkî Rumeli'nin Sesi: Hilâl Gazetesi (1883-1885), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.44.

⁴³⁹ Y..PRK.AZJ. 9/18, 7.4.1301 (5 Şubat 1884)

Bu sorunlar üzerine Aleko Paşa'nın valilik süresi dolunca tekrar atanması engellenmiş ve 12 Nisan 1884'te görevi son bulmuştur. Aleko Paşa görev süresi dolduktan sonra Rus elçisi Nelidof ile sık sık görüşmeye devam etmiş ve prens Aleksandr'ın azlinden sonra Bulgaristan prensi olmayı hayal etmiştir.⁴⁴⁰

Bölge halkının tepkileri üzerine Gavril Paşa Doğu Rumeli valisi olarak atandı. Ancak Gavril Paşa Aleko Paşa'dan daha da fazla Bulgar yanlısıydı. Bu iki Rus ve Bulgar yanlısı vali ve faaliyetleri Bulgarların Doğu Rumeli ve Bulgaristan Emaretinin birleşmesi konusundaki isteklerini artırdı. Bulgarlar Doğu Rumeli'nin adını bile kabullenmiyor, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'ın bir parçası olduğunu düşünüyor ve burayı “Güney Bulgaristan” olarak adlandırıyorlardı.⁴⁴¹

4.4.2. Bulgaristan Emaretinin Kurulması

Bulgarların Ayastefanos Antlaşması'nın vadettiği ancak Berlin Antlaşması ile ortadan kalkan “Büyük Bulgaristan” hayallerinin yıkılmasına verdiği ilk tepki Kresna Razlog Ayaklanması oldu. Berlin Kongresi'nden sonra Filibe'de Stefan Stambolov öncülüğünde bir “Birlik Komitesi” kuruldu. Komitenin görünüşteki amacı Makedonya'da savaştan zarar görenlere yardım etmektir. Ancak gerçekte Makedonya'da bir ayaklanma örgütlemekteydi. Silahlı eylemlerin düzenlenmesinde Ohri metropoliti Natanal görevlendirildi. Natanail 8 Eylül 1878'de kuzey Makedonya çeteleriyle görüştü. Bu görüşmede tüm çetelerin Makedonya'nın meşhur eşkıyalarından Stoyan Karastailov emrine verilmesi ve Kresna Geçidi'nde bir isyan çıkarılması kararlaştırıldı. Kresna Razlog Rus işgali altındaki Cuma-yı Bala şehrine çok yakındı. İsyan Rus subayları A. Kalmikov ve L. Voytkeviç komuta etmekteydi. İsyanlılar kısa sürede yayıldı ve dağ köyleri ele geçirildi. Türk ve Pomak köyleri ateşe verildi. Ancak isyanın bu başarısına rağmen Rus subayları çeteci gelenekten gelen asilerin disiplinsizliklerine tahammül edemedi. İsyanlılar hem Müslüman, hem de Hristiyanların mallarını yağmalıyordu. Sonuçta A.Kalmikov isyan liderlerinden Stoyan Karastailov'u kurşuna dizdirdi. Kasım ayı sonlarına doğru düzenli Osmanlı

⁴⁴⁰ Y..A...HUS. 187/45, 10.4.1303 (16 Ocak 1886)

⁴⁴¹Emine Şam, “Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhakı”, **History Studies**, Vol. 3/1, 2011, s. 238.

birliklerinin yaklaştığı haberinin yayılmasıyla isyancılar kuzeye doğru kaçmaya başladılar.⁴⁴²

Bulgaristan'da kurulacak olan yeni idarenin koşulları Berlin Antlaşması'nda belirlenmişti. Bulgaristan Prensliğinin anayasası oluşturuluncaya kadar prenslik Türk ve Avrupalı temsilcilerin yardımı ile Rus Komiserliği tarafından yönetilecekti ve anayasa prensin seçilmesinden önce tamamlanmalıydı. Kurucu Meclis 1878 yılının Aralık ayında seçildi ve ilk toplantısını 26 Şubat 1879'da yaptı. Bu mecliste hazırlanan anayasa taslağı 28 Nisan'da kabul edildi.⁴⁴³

Bulgar anayasal meclisi oluşturulduktan kısa bir süre sonra meclis Liberaller ve Muhafazakârlar olarak iki farklı görüşe bölünmüştür. Muhafazakârlar 1878 öncesi dönemde Bulgaristan'ın bağımsızlığı için evrimci bir yol tutulmasını savunanlardı. Bu kişiler genellikle refah düzeyi yüksek ve iyi eğitimliydi. Bu gurubun etkin üyeleri Todor İkonomov, Konstantin Stoilov, Dimitur P. Grekov ve Gregory Nachevich vardı. Muhafazakârlar Bulgaristan'ın siyasi anlamda yeteri kadar olgunlaşmadığını dolayısıyla yönetimde yürütmenin yani prensin baskın olması gerektiğini savunuyordu. Ayrıca muhafazakârlar basın özgürlüğüne karşı çıkıyor, tek kamaralı meclisi savunuyor ve dış politikada ise Rusya'ya yakın olunması gerektiğini düşünüyorlardı.

Meclisteki liberal kanadın liderleri arasında bağımsızlık mücadelesinde aktif yer almış olan Stefan Stambolov, Dragan Tsankov, Petro Karavelov ve Petro K. Slaveykov vardı. Bu vekillerin hepsi Avrupa'da eğitim almıştı ve dolayısıyla fikirleri daha liberal ve demokratikti. Muhafazakârların aksine asıl gücün mecliste olmasını ve kişisel özgürlüklere önem verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Liberallerin fikirleri galip geldi ve Bulgaristan'ın ilk anayasası liberal çizgide oldu.⁴⁴⁴

Tırnova Anayasası iki meclisli bir sistem getirmişti. Millet Meclisi yasama ve bütçe düzenlemesi görevlerini, Büyük Millet Meclisi ise sınırların düzenlenmesi, anayasanın değiştirilmesi ve yeni prensin seçilmesi gibi olağanüstü görevleri yerine getirecekti. Meclis ancak prensin davetiyle toplanabilirdi ve en az yılda bir kere 2 aylığına toplanması gerekiyordu. Yasama görevinin meclise verilmesine rağmen prensin elinde hala çok fazla güç vardı. Örneğin prens meclisi 2 aylığına tatile

⁴⁴² Adanır, Makedonya, ss. 93-94.

⁴⁴³Marriott, The Eastern Question, s. 310.

⁴⁴⁴Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, ss. 159-160.

sokabilirdi. Kabine bakanlarını ve devlet memurlarını da prens atıyordu. Prens aynı zamanda ordunun başkanıydı ve dış ilişkilerden de sorumluydu.⁴⁴⁵

Bulgar Milli Meclisi Sobranye'ye seçilmek için din adamı, aktif askeri görevi olan ya da sivil haklardan mahrum olanlar hariç 30 yaş üzeri ve okuma yazma bilen herkes aday olabilirdi. Her seçim bölgesi 20,000 seçmenden oluşuyordu. Meclis, prens tarafından dağıtılmadığı müddetçe dört yıl boyunca varlığını sürdürecekti.⁴⁴⁶

Prens Alexander Battenberg yetkilerini kısıtlayan liberal Tırnova anayasasından pek hoşlanmamıştı. Hükümeti kurma görevini Muhafazakâr T. S. Burmov'a vermişti. Bulgaristan'ın eninde sonunda Doğu Rumeli ile birleşmesi gerektiğine inanan Prens Alexander, Rusya'nın desteğini almak için Harbiye Nezareti'ne Rus generali P. D. Perensov'u getirdi. Parensov Liberalleri destekliyordu. Bu durum Prens Alexander'ın hoşuna gitmemişti Rusya'nın tepkisini çekmemek için Parensov'u görevden alamıyordu.⁴⁴⁷

Rus Çarı II. Alexander'ın öldürülmesi ve yerine oğlu III. Alexander'ın geçmesi Rusya ve Bulgaristan arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkiledi. III. Alexander Bulgaristan'ı bir Rus uydusu olarak görüyor ve Rusya'ya itaat etmesi gerektiğini düşünüyordu. Bulgar Prensi Alexander ise Rus çarı kuzenini eşiti olarak görüyordu. Orduda da Rusya karşıtı tepkiler yükseliyordu. Ordudaki yüksek mertebelerin Ruslara ayrılması askerleri rahatsız ediyordu. 1883'e gelindiğinde muhafazakârlarla birlikte liberaller de Rus etkisi yerine Osmanlı etkisini tercih eder hale gelmişti. Liberallerin desteğini de alan Prens Alexander Tırnova Anayasası'nı değiştirmeye karar verdi.⁴⁴⁸

Rusya 1877-78 Savaşı'ndan sonra Panslav politikasına daha çok ağırlık vermiş ve Bükreş bu politikanın uygulanmasında ve Bulgar komitacıların desteklenmesinde önemli bir merkez olmuştur. Özerklik döneminde komitacılık faaliyetlerinde Bulgar memur ve zabitanları önemli rol oynamış, Bükreş'ten sağladıkları silah ve mühimmat sandıklarına "Bulgaristan Levazımat Dairesine" ibaresi koyarak bu işlemleri Bulgar Prensliği adına yapılan resmi işlemler olarak yansıtmışlardır. Komitacılar, halktan "milli yardım" adı altında para toplamaktaydı. Ayrıca Rus panslavist komitelerinin Bulgar komitacılara nakit ve mühimmat yardımında bulunduğu da bilinmektedir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 160.

⁴⁴⁶ Marriott, The Eastern Question, s. 310.

⁴⁴⁷ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 161-162.

⁴⁴⁸ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 163.

⁴⁴⁹ Aydın, Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri, ss. 15-16.

4.5. BULGARİSTAN EMARETİ-RUSYA İLİŞKİLERİ

Rusya Berlin Antlaşması ile hayal kırıklığına uğramış olsa da Bulgaristan Emaretinin kurulmasıyla en büyük kazancı Osmanlı Devleti'ne karşı stratejik önemi olan bir üs kazanmaktı. Berlin Antlaşması'nın Rusya'ya tanıdığı 9 aylık işgal hakkını orada kendine yakın bir yönetim kurmakla harcadı. Kasım 1878'de Rus komiser Prens Alexander Mikhailovich Dondukov-Korsakov tarafından hazırlanan Bulgar Anayasası taslağı Rusya'ya gönderilerek burada Rus bakanlar tarafından incelendi. Bu taslak liberal yapıdaydı ve gücün çoğunluğunu yasamaya veriyordu. Büyük Güçler tarafından Bulgaristan Prensi olarak önerilen Alexander Battenberg de Rus Çariçesinin akrabasıydı. Rusya 9 aylık işgalin sonunda Bulgaristan Emaretinden ayrılırken Bulgaristan'da birçok yüksek rütbeli asker bırakmıştı. Bunlardan en önemlisi Bulgaristan Savunma Bakanı Rus General Dimitrievich Parensov'du. Prens Battenberg bir süre sonra Bulgaristan Emaretinin liberal anayasasının prensin otoritesini sınırlayan maddelerinden rahatsız olmaya başladı. Emaret ile Rusya'nın ilişkileri 1881'de III. Alexander'ın (1881-1894) tahta geçmesiyle daha da bozulmaya başladı. Yeni Rus Çarı III. Alexander Ortodoksluk ilkesi çevresinde örgütlenmiş Panslavist bir görüşe sahipti ve Bulgaristan'ın Rusya'dan bağımsız bir milli programla hareket etmesini istemiyordu. 9 Mayıs 1881'de Bulgaristan Prensi Battenberg Rusya'ya haber vermeden anayasayı askıya aldı. Çar III. Alexander prensin bu hareketini destekledi ancak ilerleyen yıllarda Rus-Bulgar ilişkileri oldukça karmaşık bir hale geldi. Bulgar ordusundaki subaylar ve diğer Bulgar memurlar yüksek rütbeli Rus askerlerinin ve Rus danışmanların sayısını ve etkisini eleştirmeye başladı. Bu muhalif grup 1883'te Bulgaristan Prensi ile birlikte Rusya karşıtı bir blok oluşturdu. Prens Battenberg, Liberalleri de bu bloğa dâhil etmek için anayasayı tekrar yürürlüğe koydu.⁴⁵⁰

4.6. DOĞU RUMELİ'NİN BULGARİSTAN İLE BİRLEŞMESİ

⁴⁵⁰ Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, ss. 180- 183.

Doğu Rumeli'deki Bulgar köylüleri 18 Eylül 1885'te ayaklanarak Vali Gavril Paşa'nın konağını basmış ve valiyi buradan uzaklaştırmışlardır. İsyancılar Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleştiğini ilan etmişlerdir. Berlin Anlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker gönderme hakkı vardı ancak Osmanlı Devleti Rusya'nın tepkisini çekmemek için harekete geçememiştir. Aslında Rusya da birleşmenin kendi güdümünde olmamasından rahatsızdı. Ancak birleşmeye en büyük tepki Sırbistan'dan geldi. Rusya'nın olumsuz tavrını gören Sırbistan Doğu Rumeli'de Vidin ve Berkofça gibi bazı yerleri istedi. Bulgaristan'ın reddetmesi üzerine Sırbistan Bulgaristan'a savaş açtı. Bulgaristan savaşı kazanırken Osmanlı Devleti ise Rodop Balkanı ve Kırcaali gibi Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgeleri almakla yetinmek zorunda kaldı.⁴⁵¹

Rusya önceleri Bulgaristan Prenslığı ve Doğu Rumeli'nin birleşmesini teşvik etmekte ve desteklemekteydi. Ancak 1883'ten sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla Rusya bu tavrını değiştirdi. Çünkü Rusya bu birleşmenin kendi kontrolü altında olmasını ve Bulgaristan'ın kendi yörüngesi altında kalmasını istiyordu. Ancak Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesi hem Bulgaristan Prensi hem de Rusya'nın kontrolü dışında gerçektir. 17 Temmuz 1885'te Filibe'deki devrimci güçler yönetimi ele geçirdi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleştiğini duyurdu. Prens Alexander haberi aldığı anda Rusya'nın ve diğer devletlerin muhtemel tepkisi nedeniyle tedirgin oldu. Ancak danışmanları prene ya birleşmeyi kabul etmesi, ya da tahttan feragat etmesi gerektiğini söyleyince Prens Battenberg olası tüm tepkileri göze alarak birleşmeyi kabul etmek zorunda kaldı. Doğu Rumeli ve Bulgaristan Emaretinin Rusya'nın kontrolü dışında birleşmesi, Rusya için tam bir hayal kırıklığı oldu. Zira Rusya 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Balkanlar'da elde etmeyi amaçladığı gücü kaybetmişti. Birleşme Rus kamuoyunu, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki Rus devlet adamlarının bir kısmını memnun etmişti ancak Rus Çarı III. Alexander'ın bu duruma tepkisi büyük oldu. Çar'ın ilk işi 21 Eylül'de birleşmeyi tanımadığını duyurmak ve Bulgar Prensi Rus ordusundaki rütbesini almak oldu. Daha sonra Bulgaristan Emaretinde Savunma Bakanı olarak görev yapan general ve Bulgar ordusunda yer alan diğer Rus görevlileri geri çağırdı. Bulgar delegeler Çar'ı birleşmeyi tanımaya ve destekleme ikna etmek için 2 Ekim'de Kopenhag'da Çar ile buluştu. Bu toplantıda

⁴⁵¹Yetişgin, Ondokuzuncu Asrın Son Çeyreğinde, ss. 765-765.

Çar birleşmeye sıcak baktığını ancak mevcut hükümet oldukça birleşmeyi onaylamayacağını belirtti.⁴⁵²

Rusya mevcut hükümet olduğu müddetçe Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesine onay vermeyeceğini Bulgar delegelere ilettikten sonra vakit kaybetmeden Avrupalı devletleri de harekete geçirerek Bulgaristan Prensliği üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Rusya diğer devletlere İstanbul'da bir konferans toplanmasını, Filibe'ye Avrupa adına bir delege gönderilerek Prens Alexander'ın Doğu Rumeli'yi boşaltması gerektiğini, eğer bunu yapmazsa devletlerin Bulgaristan'ın bu hareketinden doğan sorunlar karşısında korumayacağını bildirmesini önerdi. Kısacası Rusya Avrupalı devletlerin de desteğini alarak Balkanlar'da statükonun korunmasına çalışmıştır. Almanya ve Avusturya Rusya'nın bu önerisine sıcak bakmıştır. Ancak birleşmenin Rusya karşıtı bir hareket olduğunu anlayan İngiltere, bu işbirliğine sıcak bakmamış, birleşmeyi Romanya'nın Alexander Cuza yönetimi altında toplanması gibi kabul etmiş ve tepkisiz kalmıştır. Dolayısıyla Rusya Bulgaristan karşısında Avrupa ittifakı kurmakta başarısız olmuştur.⁴⁵³

Osmanlı Devleti 18 Eylül 1885'te Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere bir nota göndererek Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhakının Berlin Antlaşması hükümlerine aykırı olduğunu, anlaşmanın 16.maddesine dayanarak isyanı sonlandırmak ve Doğu Rumeli'yi eski konumuna getirmek için Bab-ı Ali'nin askeri müdahale kararı aldığını ancak bunun öncesinde anlaşmaya taraf devletlerin yardımıyla sorunun kan dökülmeden çözülmesini tercih ettiğini belirtmiştir. Aynı günlerde Prens Aleksandr, Padişah'a bir telgraf göndererek Bulgar halkının kendisini istediği için Filibe'ye gelip idareyi ele aldığını, ancak bu ilhakın Osmanlı Devleti'ne karşı bir hareket olmadığını ve Padişah'a olan bağlılığının devam ettiğini dolayısıyla ilhakın onaylanmasını rica ettiğini belirtmiştir. Diğer devletlerden gelecek yanıtlar beklenirken Sadrazam Kamil Paşa başkanlığında toplanan hususi encümen Doğu Rumeli sorunda izlenecek siyaseti tartışmışlardır. Öncelikle isyanın yayılması ihtimaline karşı Makedonya ve Edirne'ye ihtiyat askeri sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Berlin Antlaşması'na göre Doğu Rumeli'nin ilhakının haksız olduğu bilindiği halde artık eski duruma dönülmesinin de pek mümkün görünmediği

⁴⁵² Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, ss. 184-186.

⁴⁵³ Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, ss. 186-187.

vurgulanarak bir takım tedbir kararları alınmıştır. Buna göre; Berlin Antlaşması'nın da onayladığı gibi Bulgaristan'daki eski kalelerin yıkılması, Bulgaristan ve Rumeli haricinde hiçbir Osmanlı arazisinin terk edilmemesi, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'den alınan vergiden taviz verilmemesi, Bulgaristan'a yeni bir prens atanması konusunda Rusya'nın desteğinin kazanılması kararlaştırılmıştır.⁴⁵⁴ Vekillerin bu tutumuna rağmen padişahın sorunu diplomatik yollarla çözmek istemesi nedeniyle askeri bir hareket başlatılmamıştır.⁴⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini kabul etmesinde İngiltere'nin çok önemli bir rolü olmuştur. İngiltere Rusya ve Almanya'nın muhalif duruşlarına rağmen, Osmanlı Devleti'ne Büyük Güçler'in birleşme konusunu Bab-ı Ali ve Bulgaristan arasında yapılacak bir anlaşma ile çözülmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Rüstem Paşa 3 Şubat 1886'da Lord Salisbury'e diğer devletlere de sunulmak üzere hazırlanmış bir anlaşma metni iletmıştır. Buna göre Prens Alexander Battenberg Berlin Antlaşması'na göre beş yıllığına Doğu Rumeli valisi olarak atanacak ancak atamanın yenilenmesi hususu yine padişah tarafından yapılacaktır. Bulgaristan Prenslığı ve Doğu Rumeli Osmanlı Devleti dış bir tehditle karşılaştığında askeri destek sağlayacaktır. Berlin Antlaşması'nın diğer tüm hükümleri olduğu gibi devam edecek ancak idare ile ilgili yapılacak değişiklikler için bir komisyon kurulacaktır. İngiltere metni aldıktan sonra diğer devletlere sunduğunda ilk tepki Rusya'dan gelmiştir. Rusya öncelikle diğer devletlere sorulmadan Prens Aleksander Battenberg'in Doğu Rumeli valisi olarak atanmasına ve Doğu Rumeli'de idari reformlar yapılmasına tepki göstermiştir. Rusya ayrıca Bulgar askerlerinin dış tehdit karşısında Osmanlı ordusunun yanında yer alması maddesine de karşı çıkmıştır. Çünkü böyle bir durumda Bulgar askerlerinin bir anlaşmazlık sırasında Osmanlı-İngiltere ordularıyla birlikte Rusya'ya karşı savaşması olasıdır. Bulgaristan Prensi'nin tepkilerine rağmen Rusya bu anlaşmanın bazı maddelerinin değiştirilmesinde başarılı olmuştur. Örneğin anlaşma metninde Prens Aleksander yerine "Bulgaristan Prensi" tabiri kullanılmış ve atamanın yenilenmesi Avrupalı devletlerin de onayına sunulması gerektiği maddesi eklenmiştir. Anlaşmanın bu yeni şeklinde Bulgaristan ordusunun yükümlülüklerine dair bir madde eklenmemiştir. Prens Aleksander atamanın Büyük

⁴⁵⁴Aydın, Şarki Rumeli Vilayeti, ss. 264-265.

⁴⁵⁵Şam, Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi, s. 243.

Güçler tarafından onaylanması gerektiği maddesine tepki göstermiş olsa da, anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Anlaşmanın Doğu Rumeli ve Bulgaristan Prenslüğünü iki ayrı idari birim olarak vurgulamasına rağmen Prens Aleksander anlaşmanın imzalanmasından kısa bir müddet sonra vilayetlerin meclisini birleştirerek Bulgaristan'ı tek bir ülke gibi yönetmeye başlamıştır.⁴⁵⁶

4.7. BULGARLARISTAN'IN MAKEDONYA'DAKİ YAYILMA ÇABALARI: KÜLTÜREL VE SİYASİ FAALİYETLERİ

Bulgaristan Emareti ile Doğu Rumeli Vilayetinin birleşmesinden sonra Bulgarlar Ayastefanos Antlaşması'nın da vadettiği “tarihsel” sınırlarına ulaşmak için Makedonya'daki Bulgarlar arasında milliyetçilik ateşini yakmak amacıyla bu sefer daha kapsamlı ve daha organize faaliyetler yapmaya başlamışlardır. Makedonya adı 19.yüzyılın başına kadar kullanılmayan bir terimdi. Batı Avrupa'nın Makedonya olarak adlandırdığı bölge Osmanlı Devleti'nin Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerini kapsayan bölgedir. Osmanlı Devleti tarafından ise bölge üç vilayet anlamına gelen “vilayat-ı selase” ya da “elviye-i selase” olarak isimlendirilmiştir. Makedonya adı ise ayrılıkçı bir mesaj barındırdığından Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. 19.Yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında Makedonya'nın nüfus yapısı etnik ve dini bakımdan da oldukça karışıktı. 19.yüzyılın başlarından itibaren bölgenin Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın siyasi çıkar çatışmalarının kristalleştiği bir alan haline gelmesiyle bölge nüfusunu saptamak oldukça güçleşmiştir. Makedonya'da hak iddia eden her bir taraf kendi nüfusunun daha fazla olduğunu iddia etmekteydi. 1904 yılında vilayat-ı selase genel müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptığı nüfus sayımına göre bölgede 1. 508.507 Müslüman'a karşılık 896.497 Eksarhlığa bağlı Rum (yani Bulgar), 307.00 Patrikliğe bağlı Rum (yani Yunanlar), 100.717 Sırp ve 99.000 Ulah vardı. Ancak Osmanlı idaresinin bu sayımı ne Bulgarlar ne Rumlar ne de Sırlar tarafından kabul edilmemiş, her biri bölgede kendilerinin çoğunlukta olduğunu iddia etmiştir.⁴⁵⁷

Makedonya'daki Bulgar milli hareketinin kültürel kanadı Eksarhlık yürüngesinde, siyasi kanadı ise Bulgaristan Emareti tarafından desteklenen komiteler

⁴⁵⁶ Jelavich, Russia's Balkan Entanglements, ss. 190- 191.

⁴⁵⁷ Mehmet Hacısalıhoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu**, 1890-1918, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020, ss.35-36

aracılığıyla yürütülmüştür. Sırbistan ve Yunanistan'ın da bölgede hak iddia etmesi ve kendi propaganda faaliyetlerini yürütmeleriyle 19.yüzyılın sonlarından itibaren Makedonya Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Balkan halklarının milliyetçi çıkarlarının kesiştiği bir sorunlar yumağı haline gelmiştir.

1903 yılında Makedonya'yı ziyaret eden George Frederic Abbott Makedonya'yı ele geçirmek için Bulgar, Yunan ve Sırlar tarafından yapılan propagandaların en yoğun olduğu bölgenin Serez olduğunu belirtmektedir. Öncelikle dikkatini çeken ilk olgu Makedonya Slavlarının kesin bir şekilde milliyetlerini belirlemenin pek mümkün olmadığıdır. Makedonyalıların dilleri şüphesiz ki Slavcanın bir lehçesidir. Ancak bölgenin kuzeyinde daha saf bir Slavca hâkimken güneye doğru gidildiğinde Yunanca ile karışmaktadır. Abbott'un gözlemlerine göre Bulgarlar Makedonya'da Yunan ve Sırların var olduğunu kabul etmek bir yana, Makedonya'yı Prensliğin bir parçası olarak görmektedirler. Makedonya'daki köylülerin de kendi milli kimlikleri konusunda kafaları karışıktır. Eğer Bulgar propagandasına maruz kalıp Bulgar okullarına gidiyorlarsa kendilerini Bulgar addederlerken, bölgede daha önce Sırlar varsa kendilerini Sırp olarak görmektedirler. Dahası Abbot aynı hane içinde bile milli köken iddialarının değişkenliğine dikkat çekmektedir. Öyle ki, aynı hanede baba Sırp kökenli olduğunu, oğlu damarlarında Bulgar kanı dolaştığını ve hanedeki kızların soylarının Truvalı Helen, Rus Çariçesi Katerina ya da Yunan tanrıçası Afrodit'e dayandığını iddia edebilirdi. Hanedeki anne ise genellikle Hristiyanlığıyla yetinmektedir.⁴⁵⁸ Abbot'un bu gözlemi Makedonya'da halk arasındaki etnik kimlik kargaşasını gözler önüne sermesi açısından anlamlıdır.

4.7.1. Kültürel Faaliyetler

Bulgar milliyetçiliğinin evrimci kanadını Bulgar Kilisesi temsil ediyor, ruhban sınıfının üst tabakaları, kilise ve okul cemaatleri mücadelenin Bulgar kilisesi ve Bulgar eğitiminin etki alanının genişletilerek sürdürülmesini istiyordu. Çünkü Makedonya'da hak iddia eden Yunanistan, bölgedeki mücadelesini eğitim, kültürel ve dini faaliyetler aracılığıyla yürütmekte, kendine yeni taraftarlar kazandırmaktaydı. Dolayısıyla

⁴⁵⁸ G. F. Abbott, *The Tale of a Tour in Macedonia*, Edward Arnold, London, 1903, ss.80-81.

Bulgarların da Makedonya'ya ulaşmasının yolu silahlı mücadele değil, eğitim, kültür ve dini yetki alanını genişletmekti.⁴⁵⁹

19.yüzyılda Makedonya birçok etnik grubu içinde barındıran bir bölgeydi. 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra ulusal iddiaları ile birlikte dilbilimciler, antropologlar ve fizyologlar bölgeyi incelemeye ve kendi kültürleri ile benzerlikleri bulmaya çalıştılar. Bulgarlar Makedonların konuştuğu dili Bulgarca ile aynı görüyor ve Makedonları kendi Slav kardeşleri olarak görüyordu. Sırlar Makedonya'da konuşulan dilin gramerinin Sırpça 'ya benzerliğine ve geleneklerin Sırp gelenekleriyle bağlantılarına dikkat çekiyor ve Makedonya'da hak iddia ediyorlardı. Yunanlılar ise Makedonya'da yaşayıp Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan herkesin Yunan olduğunu iddia ediyordu.⁴⁶⁰

Barbara ve Charles Jelavich'e göre Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Makedonya'da hak iddia etmesinin belli başlı üç sebebi vardır. Bunlar; topraklarını ve nüfusunu genişletmek, Vardar ve Struma nehrini ve çevresindeki demiryollarını ele geçirerek ekonomik üstünlük sağlamak ve Makedonya'nın İstanbul ve Boğazlara yakınlığı sebebiyle sahip olduğu stratejik konum sayesinde bir Balkan gücü olmaktır. Özellikle bu son madde Büyük Güçleri Makedonya'nın kimde kalacağı sorununa odaklanmaya mecbur kılmıştır.⁴⁶¹

Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra Balkanlar'da, özellikle Makedonya'da Helen/Yunan kültürünü yaymak için kurulan okul ve derneklerin sayısında önemli bir artış oldu. Bu artışta Kırım Savaşı'ndan sonra Bulgar Kilise mücadelesinin ivme kazanması da etkili oldu. Örneğin 1861'de İstanbul'da kurulan Yunan Edebiyatı Derneği'nin en önemli amaçlarından biri Makedonya Yunan eğitim sistemini yaymaktı. 1869'da Atina'da kurulan "Yunan Eğitimi Yayıma Derneği" adından da anlaşılacağı gibi Yunan kültürünü eğitim yoluyla yaymayı amaçlamaktaydı. 1877 yılında Selanik Manastır vilayetlerinde 10.968 öğrencisi olan 256 Yunan Okulu vardı. 1896 yılında bu okulların sayısı 907'ye, öğrencilerin sayısı ise 53.633'e çıkmıştı.⁴⁶²

1880'lere kadar Makedonya Sırbistan için ikincil önemdeydi. Çünkü bu döneme kadar Sırbistan dikkatini Bosna-Hersek ve Adriyatik kıyılarına yöneltmişti.

⁴⁵⁹ Adanır, Makedonya, ss. 110-112.

⁴⁶⁰ Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü**, İstanbul: Temel Yayınları, 1999, s.143.

⁴⁶¹ Jelavich ve Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, s. 208.

⁴⁶² Adanır, Makedonya, ss. 110-111.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesi Sırbistan'ı güneye yani Makedonya'ya yönlendirdi. Bunun dışında Sırbistan'ın Yunanistan ya da Bulgaristan gibi Makedonya'daki nüfusu kendine çekecek dini bir kurumu da yoktu. Sırbistan Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın desteğini almakta Yunanistan ve Bulgaristan kadar başarılı olamamıştı. Zira Avusturya Sırbistan'ın genişlemesini kendi içindeki Güney Slavlarını harekete geçirebilirdi.

Makedonya'da çok sayıda Ulah da vardı. 1900'lerde Romanya'da bölgede hak iddia etmeye ve okullar aracılığıyla Romenlik propagandası yapmaya başladı. 1905 yılında Osmanlı Devleti Ulahları ayrı bir millet olarak tanıdı. Romanya'nın amacı bölgede toprak sahibi olabilmek ve aynı zamanda Bulgaristan'ın Ayastefanos sınırlarına ulaşmasını engellemekti.⁴⁶³

1870 yılında Bulgarların Bulgar Eksarhanesi'ni kurmak için almayı başardıkları fermanın 10.maddesine göre halkın 3'te 2'sinin tercih etmesi durumunda Bulgar Eksarhanesi'ne bağlanabileceği maddesi Makedonya'ya Yunan, Sırp ve Bulgar çatışmasının temelini atmıştır. Bu maddeye dayanarak 1874 yılında Ohri ve Üsküp sakinleri Bulgar rahipler talep etmiştir.⁴⁶⁴ Bulgar eksarhlığı kendisini Makedonya'da Bulgarlığın temsilcisi olarak görmekteydi. 1890'larda Eksarhlığın özellikle okullar konusundaki politikası Makedonya'da tepki çekmeye başladı. Çünkü Eksarhlık bütün cemaat okullarını kendi himayesi altına almaya çalışıyordu. Bunun dışında Eksarhlık okullara atanan öğretmenleri Bulgarlardan seçmeye özen gösteriyordu. Selanik'te bir Bulgar Lisesi öğrencisi olan D.Vlaçov anılarında Bulgar öğretmenlerin Makedon meslektaşlarını aşağı gördüğü ve onlardan daha iyi maaş aldıklarını anlatmaktaydı.⁴⁶⁵

1876-1880 döneminde Balkanlar'daki kriz Bulgarların Makedonya'daki eğitim faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemişti. Ancak 1880'lerin başlarından itibaren Yunan kültürel yayılmasına bir yanıt olarak Bulgarların Makedonya'daki eğitim faaliyetleri de arttı. Bulgaristan Prensliği ve Bulgar Eksarhanesi'nin Makedonya'da Bulgar eğitime yaptığı finansal destek de hızla artmıştır. Bulgaristan Prensliğinden Makedonya'daki eğitime ayrılan bütçe 1881 yılında 100.000 leva, 1885 yılında 574.874 leva iken 1890 yılında 5.5 milyon franka çıkmıştır. Yine aynı şekilde

⁴⁶³ Jelavich ve Jelavich, The Establishment of the Balkan National States, s. 210.

⁴⁶⁴ V. K. Sugareff, "Bulgarian Nationality of the Macedonians", **The Journal of Race Development**, Vol.9, No.4, 1919, s. 385

⁴⁶⁵ Adanır, Makedonya, s.144.

Makedonya’da Bulgar Eksarhanesi’ne bağlı okulların sayısında muazzam artış olmuştur. 1886 yılında Makedonya’da Eksarhaneye bağlı 306 okul varken, bu sayı 1888-1889 döneminde 800’e, yükselmiştir. Bu okullarda eğitim alan öğrenci sayısı da 25-30.000 kadardır.⁴⁶⁶ 1882-1883 döneminde Makedonya’daki Bulgar öğretmenlerin sayısı 323, öğrencilerin sayısı ise 14.815’ti. Bir sonraki yıl Bulgar öğretmen sayısı 375’e öğrenci sayısı da 17.864’e yükseldi. 1883’te Eksarhlık Okul Temsilciliği’nin kurulmasıyla Makedonya’daki Bulgar eğitim kurumlarının sayısı katlanarak artmaya başladı.⁴⁶⁷

Bulgaristan’ın Makedonya’da eğitim kurumu açmak yanında Selanik ve Üsküp’te Bulgar mekteplerinde okuyan öğrencileri Sofya’ya getirerek yükseköğrenimlerine burada devam etmelerini de sağlamıştır. Bu öğrenciler daha sonra Makedonya’da Osmanlı Devleti sınır bölgelerinde açılan yeni okullara öğretmen ya da müdür olarak atanmışlardır. Bu okullarda Bulgarlara içeriği sakıncalı kitap ve risaleler okutularak Makedonya Bulgarlarını kışkırtmışlardır.⁴⁶⁸

1887’de Ferdinand’ın Bulgar Prensligi ’ne seçilmesi ve yeni kurulan Stambolov hükümetinin Makedonya politikası önceki dönemden daha ılımlı olmuştur. Stambolov hükümeti öncekilerin aksine Makedonya sorununu Osmanlı hükümetinden tavizler kopararak barışçıl yöntemlerle çözmek istiyordu. Nitekim Stambolov hükümeti 1890 yılına gelene kadar Ohri, Manastır, Üsküp, Nevrekop ve Köprülü metropolitleri için Osmanlı hükümetinden berat almayı başarmıştı. Sonuç olarak Stambolov hükümetinin Osmanlı hükümetine ılımlı yaklaşımı Bulgaristan’ın eğitim kanalıyla Makedonya’daki nüfuzunu arttırmasında önemli rol oynadı.⁴⁶⁹

Makedonya’da milliyetçiliği yaymak için kurulan eğitim kurumlarından biri de jimnastik cemiyetleri ve okullarıydı. Bu okullarda askeri eğitimler yapılıyor, öğrenciler militarize ediliyordu. Bu kulüplerin milliyetçi komitelerde ilişkisi olduğu da açıktır Örneğin 1900 yılında Yunak Jimnastik Cemiyeti, Ermeni Fedaileri ve Musiki Cemiyeti Filibe’de bir toplantı yapmış, daha sonra ise Sofya’da bir kongre düzenlemiştir. Kongrede Şıpka Kahramanları adında bir teşkilatlanma kurulmuş, yapılacak etkinliklerden gelen gelirin yarısının Makedonya Komitesi’ne

⁴⁶⁶ Andrew Rossos, **Macedonia and Macedonians: A History**, Hoover Institution Press, Stanford, California, 2008, ss. 77-78.

⁴⁶⁷ Adanır, Makedonya, s. 112.

⁴⁶⁸ A.} MTZ.(04) 55/19, H. 8.12.1315 (M. 30 Nisan 1898)

⁴⁶⁹ Adanır, Makedonya, ss. 117.

bağışlanmasına karar verilmiştir. Jimnastik cemiyetleri Bulgaristan Prenslığı ve Doğu Rumeli’de şubeler açarak çocuk ve gençlere askeri eğitim vermiş, yaptıkları eğitim ve gösterilerle milli duyguları körüklemiştir.⁴⁷⁰

Bulgarların Makedonya’daki propaganda faaliyetleri eğitimle sınırlı değildi. Makedonya’da Bulgar komitelerinin Rum Patrikliğine bağlı olan Rumları Eksarhene’ye tabi kılmak için çeşitli faaliyetlerde bulundukları hatta bu amaç için cinayet işledikleri, Osmanlı memurlarının bu anlaşmazlıkları çözmekte ve komitelerin hareketlerini takip etmekte yetersiz kaldığı Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır.⁴⁷¹

Makedonya’da Sırp, Bulgar ve Rum propagandalarının keskinleştiği bir dönemde bölgeyi ziyaret eden Henry Brailsford Makedonya’daki milliyetçi propagandaları, köylülerin bu propagandalara karşı tutumunu ve Makedonya’daki milli bilinç karmaşasını bir Makedon köylüsü ile arasında geçen diyalog vasıtasıyla şöyle anlatmaktadır;

Makedonya'ya ilk ziyaretim sırasında bu tuhaf olayla karşılaştığımda şaşkınlığımı hatırlıyorum. Komşu köyden Manastır pazarına gelen zengin bir köylüyle konuşuyordum. Yunancayı iyi konuşuyordu ama bir yerli gibi pek konuşmuyordu. "Köyünüz Yunan mı, yoksa Bulgar mı?" diye sordum.

"Eh," diye yanıtladı, "şimdi Bulgar, ama dört yıl önce Yunandı." Bu cevap ona tamamen doğal ve sıradan görünüyordu.

Biraz şaşkınlıkla "Nasıl oldu bu mucize?" diye sordum.

"Neden" dedi, "biz hepimiz fakiriz, ama kendi okulumuzu ve bizle düzgünce ilgilenecek bir papazımız olsun istiyoruz. Bir zamanlar Yunanca öğretmenimiz vardı. Ona yılda 5 pound ve ekmeğini öderdik, Yunan konsolosu da ona 5 pound daha öderdi. Bizim papazımız yoktu, bir kaç köyle aynı papazı paylaşırdık ama o çok dakik değildi ve ihmalkardı. Şikayet etmek için Yunan Piskoposuna gittik ama bizim için birşey yapmayı reddetti. Bulgarlar bunu duyunca gelip bize teklifte bulundular. Bize köyde yaşayacak bir papaz ve hiçbir ücret ödmeden bir öğretmen vereceklerini söylediler. Efendim, bizim köyümüz fakir bir köy ve biz de tabii ki Bulgar olduk."⁴⁷²

Henry Brailsford’un bu anısı Sırp, Bulgar ve Rumların milliyetçi propagandalarına karşın 20.yüzyılın başında bile Makedon köylülerinin hala bir milli bilinç oluşturamadığını göstermesi bakımından önemlidir.

470 Nejla Günay, “Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilikteki Rolü”, **BELLETERN**, Cilt 81, Sayı 292, 2017, s.927-929.

471 TFR.I..SFR. 1/49, H.5.4.1322 (M. 19 Haziran 1904)

472 Henry Noel Brailsford, **Macedonia; its races and their future**, Methuen& CO., London, 1906, s.102.

4.7.2. Makedonya'da Bulgar Siyasi Faaliyetleri

Bulgaristan'da özerkliğin kazanılmasının hemen ardından Makedonya'yı Bulgaristan topraklarına katma amaçlı örgütlenmeler meydana gelmiştir. Bu örgütlenmeler özellikle 1885'te Bulgaristan Prensiğinin Doğu Rumeli ile birleşmesinden sonra ivme kazanmıştır. Bulgar dışişleri bakanı K.Stolilov daha henüz 1882'de Bulgar Prensi Battenberg'e yazdığı mektupta Makedonya'daki Bulgarlar arasında Bulgar milletine aidiyet bağlarının güçlendirilmesi gerektiğinden bahsetmekteydi. Nitekim 1880'lerin başlarından itibaren Makedonya'da görünürde kültürel faaliyetlere odaklanmış ama aslında siyasi hedefleri olan birçok dernek kurulmuştu. "Makedonya Hayır Derneği" gibi derneklerde ileride Bulgaristan başbakanı olacak P.Karavelov gibi önemli Bulgar siyasetçileri de yer alıyordu. Derneğin yayın organı *Makedonski Glas* (Makedonya'nın Sesi) Berlin Antlaşması'nın 23.maddesinin uygulanması konusunda kamuoyu oluşturup Avrupa devletlerine çağrılar yapıyordu.⁴⁷³ Osmanlı arşivinde "Makedonya Cemiyeti" olarak anılan bu dernek Sofya Makedonya Komitesi'nin Makedonyalılarından talebi doğrultusunda kurulmuştur. Komite Makedonyalıları çağrısında artık Ermeni sorunun çözüldüğünü, Berlin Antlaşması'nın 23.maddesi gereğince sıranın Makedonya'daki Bulgarların durumunun düzeltilmesine geldiğini belirtmiştir. Derneğin amaç, işleyiş ve yöntemlerine dair bir nizamname 1895 yılında *Makedonski Glas* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre;

- Makedonya Cemiyeti'nin maksadı Makedonya ve Edirne'deki Bulgarlar ahali için düvel-i muazzama teminatı altında siyasi imtiyaz elde etmektir.
- Cemiyetin üyeleri ve faaliyetleri Makedonya Komitesi tarafından idare olunur.
- Cemiyet maksadına ulaşmak için kullanacağı araçlar; matbuat, kıraathane ve leyli mekteplerin açılması, nutuklar iradı, tiyatro piyesler, tahrikât ve mitinglerdir. Kullanılacak diğer araçlar Makedonya Cemiyeti ve amaçlarına hizmet edenlerin Sobranye azalığına seçilmesini sağlamak, Avrupa hükümdarlarının saraylarına muhtıralar göndererek

⁴⁷³ Adanır, Makedonya, ss. 108-109.

Makedonya'daki Bulgarların durumu hakkında Bulgaristan ve Avrupa'da kamuoyu oluşturmaktır.

- Makedonya Cemiyeti Makedonya Komitesi'nin müsaadesi olmadan bir eylemde bulunamaz. Cemiyet herhangi bir tedbiri tatbik isterse önce Makedonya Komitesi'nden izin almalıdır. Ancak tiyatro gösterileri, piyesler, nutuklar gibi dâhili hareketlerde Cemiyet Komite'den bağımsız hareket edebilir.
- Cemiyet Sofya'da bulunan karyelerde şubeler açar. Bu şubeler komite ile Sofya Makedonya Cemiyeti (cemiyetin merkezi) aracılığıyla haberleşir.
- Makedonya Cemiyeti azası olmak için en az iç kişinin tavsiyesi gereklidir. Üyeler ayda 1 frank ödeme yaparlar. Bu ödemeyi dört ay zarfında yapmayanlar üyelikten çıkarılır ancak cemiyetin müsaadesi ile tekrar aza olabilirler. Maksada hizmet eden herkes Makedonya Cemiyeti'nin ve şubelerinin azası olabilir.
- Cemiyet, cemiyetin azaları arasından çoğunluk usulüyle seçilen on kişilik bir komite (yönetim komitesi) tarafından yönetilir. Yönetim komitesi bir reis, bir reis-i sani, bir veznedar, bir muhasebeci iki kâtip, bir kütüphaneci ve üç müşavirden oluşur. Yönetim komitesi kararlarını azalarının çoğunluğuyla alır ve cemiyete karşı sorumludur. Cemiyetin gelirleri makbuz karşılığı kabul edilir ve cemiyete harcanan her meblağ kayıt altına alınır.
- Cemiyet komitesi şu defterleri tutar; aza esamisi defteri ve cemiyet içtimai protokol defteri, komite içtimai protokol defteri, varidat ve mesarifat defteri, senet makbuzu ve ianiyat-ı ihtiyariye defteri, azaların verdikleri tahsisatın defteri. Defterlerin hepsi numaralanmış ve komite tarafından imzalanmış olmalıdır.
- Komite senede dört kere cemiyeti toplantıya çağırır. Gerek olması ya da azalardan birinin yazılı talebi durumunda olağanüstü toplantı yapılabilir.⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ A.} MTZ.(04) 27/101, H. 23.11.1312 (M. 18 Mayıs 1895)

Makedonya Cemiyeti'nin nizamnamesine bakıldığında cemiyetin Makedonya Komitesi'nin yerel yapılanması olduğu oldukça açıktır.

Makedonya'daki Bulgar komitelerini detaylı bir şekilde inceleyen Mahir Aydın, Osmanlı arşivlerinde Makedonya'nın özerkliği ya da bağımsızlığı için çalışan sekiz Bulgar komitacı örgütlenmesi tespit etmiştir;

- Bulgar Makedon Merkez Komitesi (1879)
- Makedonya Komitesi (1887)
- Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887)
- Merkezi Edirne Makedon Komitesi (1890)
- Makedonya Talebe Teşkilatı (1892)
- Makedonya Politik Cemiyeti (1895)
- Genç Makedonya Cemiyeti (1896)
- Makedonya Bulgar Komitesi (1902)

Bu örgütlerin ortak amacı Makedonya'yı Osmanlı hâkimiyetinden koparmak olmakla birlikte Makedonya'nın geleceği hakkında görüşlerine dair Santralistler ve Varhivistler olarak iki fraksiyona ayrılmışlardır. Savunucuları arasında Sandanski, Sarafov, Delçev, Arnavudof, Garavanof gibi kişilerin yer aldığı Santralistler Makedonyalıların dış destek almadan bağımsız olması gerektiği fikrini savunurken, Sonçev, Makedonya'nın doğrudan Bulgaristan'a eklenmesini savunmuşlardır.⁴⁷⁵

1879'da kurulan Bulgar Makedon Merkez Komitesi'nin nizamnamesine bakıldığında komitenin amacı, amacına giden yolda kullanılacak araçlar, komiteye ihanet edenlerin cezası hakkında detaylı bilgiler bulunurken asıl vurgu komitenin silahlı olması ve bunun için gerekli olan paranın toplanması hususundadır. Komitenin nizamnamesi şöyledir;

1- Maksad:

Makedonya Bulgar İhtilal Komitesi'nin esas maksadı Avrupa düvel-i muazzamasının taht-ı temin ve kefaletinde olmak zere Makedonya'nın tamamıyla muhtariyet-i idaresini istihsalıdır. Bu maksada vusul teba-yı Osmaniye Bulgar ahalisini ihtilale ihzar ve teşvik ile olacağından Memalik-i Şahane'nin Rumeli kıtasının her noktasında

⁴⁷⁵Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", **Osmanlı Araştırmaları**, C. IX., 1989, ss. 210-211.

ahali-yi mezkureyi ihtilale teşvik ve ihzar fikriyle ihtilal komiteleri teşkil olunmuştur. Merkez komitesinin malumatı olmaksızın bu gibi komite teşkili kabil değildir.

2- Vesait-i İhtilaliye:

Para: Komite azasından her biri hissesine düşen parayı her hafta komitesinin reisine verir ki bu da derhal kasaya koyar. Bu paranın miktarı herkesin haline göredir. İhtiyari olarak verilecek olan bu parayı tayin eden bir komisyondan parasını ita edenlere komisyon bir makbuz ilm-ü haberi verir. Matbu olan bu makbuz ilm-ü haberinin muhteviyatı şudur;

“Hayatının muhafazası ve menafi-yi mukaddes-i milliyesi için şu numrolu makbuza hâsıl filan memlekette meskûn filan efendi Makedonya İhtilal Merkez Komitesi’nin kasasına şu kadar Osmanlı lirası teslim etmiştir.

İmza

Reis

Bu makbuz ilm-ü haberi muntaka dâhilindeki bütün komite rüesasına gönderilir. Fakat bu nevi bir makbuz dâhildeki zata gönderilmezden üç dört gün akdem bunun tanıdığı bir adamla kendisine malumat verilerek paranın ne maksad üzerine istenildiği ve vermesi icab edeceği anlatılır. Eğer bu gönderilen birinci adam memuriyeti ifaya muvaffak olamazsa bu kere ikinci olarak tanımadığı ve tebdil-i kıyafet eylemiş bir başka adam gönderilir. Bu ikinci adam ötekinden hiçbir söz söylemeksizin makbuzu irad eder. Eğer yine redderse derhal revolverini çıkararak “para yahud hayat” sözünü sarf eder. Eğer yine vermemekte ısrar ederse merhametsizcesine öldürür. Fakat bu hal nadiren vuku bulur. Çünkü herkes parasını verir. İşte bu vechile muntaka dâhilinde toplanan paralar merkez komitesine gönderilir.

3- Esliha: Merkezi Sofya’da bulunan Makedonya Büyük Komitesi eslah ve mühimmat-ı harbiye mübayaa ederek Bulgar hükümeti marifetiyle hatt-ı imtiyaza kadar sevk eder. İş bu eslah ve mühimmatı harbiye hududdan Memalik-i Şahane dâhiline suret-i mahsusede teşkil etmiş kaçakçı kumpanyası tarafından nakil ve sevk olunur. Bunlar da Cuma-i Bala tarikiyle içeriye girer. Ordu-yı hümayunda Henry Martini tüfenkleri kullanıldığından mukabilen sevk olunan eslaha bittercih Martini’dir.

3- İdare: Merkezi Sofya’da bulunan Büyük Makedonya Komitesi olup vazifesi Makedonya İhtilal Merkez Komitesi’yle Bulgar hükümeti beynindeki münasebeti temin ve muhafaza eylemektir. İş bu Büyük Komite suret-i muhtelif ile Bulgaristan

dâhilinde bulunan tekmi-i Makedonyalıları teslim ve teçyize ve İhtilal Merkez Komitesi ile Makedonya dâhilinde köyleri teslim çalışıyorlar. Bunlardan birincisi Bulgaristan'daki ikincisi Memalik-i Şahane'de bulunan komitelere kumanda eder. Çünkü Makedonya'nın her şehri ve kazasında bulunan komiteler gibi Bulgaristan'ın da her şehri ve kazasında Makedonya komiteleri mevcuttur.

Makedonya Merkez İhtilal Komitesi'nin Memalik-i Şahane'de mevcut komitelerinin merkezi Selanik'tedir. Bu komitenin yalnız üç azası mevcuttur. Birincisi Selanik'te meskûn Doktor Hristo Nikola Tatarçev, ikincisi Manastır'da meskûn Damian Gruev üçüncüsü ise Hacı Nikola'dır.

İş bu merkez komitesinin adamları Bulgarlar beyinde mukaddes olarak tanındığı vechile bilamüşkilat tatbikatı ifa ve icrasında nezaret edilir.

Makedonya'nın şehir ve kazalarında ve ikinci derecede bulunan komiteler olup bunlar iş bu merkez komitesiyle daimi ve pek sıkı münasebette bulunurlar.

Köylerde bulunan komiteler mıntika komitelerine merbuttur. Sabit komitelerden ziyade seyyar bir heyet daha vardır. Bu heyetin vazifesi komitenin parasını tahsil etmek ve dışarıda ifa edilecek emirleri icra ve tatbik etmektir. Bu seyyar heyetin vazife-yi easisi lazım gelenleri tehdid, katl veya telef eylemektir. İşte bu vechile müteşekkil olan seyyar heyetin birisinde 1297 senesinde Usturumcalı Süleyman Paşa'nın mahdumunu dağa kaldırmış ve 2000 Osmanlı lirası kaydıyla salıvermiştir. Her komitenin kendisine mahsus biri hafiye diğeri icra memuru olmak üzere iki polisi vardır. Hafiye polisi komite reisi tarafından muntehib adamlardan mürekkebdır. Fakat bunlar birbirlerini tanımazlar. Her polis casusluğu ifa eylemek üzere bir takım muavinlere ihtiyaç duyar. Bunlar Osmanlı hükümetinin teşebbüsat ve icraatını takip ve Osmanlı polisine nezaret ve Osmanlı casuslarını takib eder. İcra memuru olan polis ise hafiye polislerinin emirlerini icra ve tatbik eder. Polis memurları yemin ettirilmiş ve iki revolverle silahlandırılmıştır.

Garip bir iş: Memalik-i Şahane'de garip bir teşkilat mevcuttur. Türkler Hristiyanlardan alacakları vergiyi Hristiyan kabzımallardan ve Türklerden alacakları vergiyi İslam kabzımalları vasıtasıyla tahsil ediyorlar. İşte Makedonya komiteleri bu garip usulden ustaca istifade ederler. Mesela komite azalarından birisi herhangi birşeyden dolayı hapiste olduğu zaman sertahsildar olan Hristiyan komite polislerinden birisinin borcunu vermediğinden bahisle hükümete şikâyet eder ve

hapsettirir. Bu polis mahpusla komitenin işine dair gecelerce uzun uzun görüşüp konuşur. Şayet istifade olan efkâr ve mütalatını alır ve borcu verilerek ve komitenin işi bu suretle görülerek hapishaneden çıkarılır.

4- Teşvikat: Bu teşvikat ve iğfalat ya şefahaten olur yahut tahrirat yapılır. Tahrirat ile olan iğfalat bazen açıktan açığa ve bazen de gizli olarak ahaliye gazete ve muhtelif kitapların dağıtılmasıyla vuku bulur. Şifahen olan teşvikat ise komitece seçilmiş adamlar tarafından olur. Bu vazifeyi ifa eylemek üzere seçilecek adam sol eline revolveri ve sağ eline komitenin suret-i teşkiline dair olan talimat-ı mukaddeseyi alarak vazifenin ifası için her an ölmeye hazır olduğuna dair şöyle yemin eder;

“Hayatımın son dakikasına kadar Makedonya’nın muhtariyet-i idaresi için çalışacağım. Cenab-ı Hakka müteveccih halde namusum üzerine kalem ederim ki eğer mukaddes vazifeye dair bana tevdi ve emniyet edilen esrarı haber vermek gibi alçaklığı irtikab eder isem şu alnımdaki revolverle hayatımı zaiyat vermek hakkını her bir Bulgara şimdi veriyorum. Milliyet ve hürriyetimize düşman olan her kim önüme çıkar ise kanımın son damlasını dökünceye kadar harb eylemeye hazırım ve bu vechile hayatımı vatanım uğruna feda ediyorum.”

5- Posta: Birisi umumi diğeri hususi olamk üzere iki türlü posta mevcuttur. Umumi posta ile Bulgaristan’dan gelecek gazete, evrak-ı matbua ve mektubat gelir. Bu postanın azaları Selanik merkez komitesi tarafından seçilir. Ve bunlar da iki revolver ve bir Martini ile silahlandırılmıştır. Hususi posta Makedonya ile muharebata tahsis edilmiştir. Memurların da hepsi yemin ettirilmiştir.

6- Mücazatlar: Komiteye mensub tekmil Bulgarların mücazâtı merkez komitesinin muvaffakatiyle mahalli komite tarafından hükm olunur. Komitenin esrarını meydana çıkaran Bulgar veyahut ecnebi ölüm cezasına mahkûmdur.

7- İctimalar: Her cemiyet alalade ayda bir kere ictimâ eder. Eğer lüzum görülürse bir ayda birçok kere ictimâ edilebilir. İctimalar bhusus evlerde veyahut ova ve yaylalarda vuku bulur.

8- Heyet-i Hükm: Herbir cemiyet beyninde zuhura gelebilecek ihtilafat ve münazaat altı azadan mürekkeb bir mahkeme-yi hükmiye tarafından görülür. İş bu mahkemenin hiçbir hükmü istinaf olmaz. Herbir aza bu hükme itaat eder. Bir komitenin veyahut bir

cemiyetin azasından birisi bir Sırp veyahut bir Türkle münazaada bulunur ise o zaman mahkeme ne buyurulacağına dair ve ne yapacağına dair ona talimat verir.⁴⁷⁶

Makedonya davası için kurulan örgütlerden en çok ses getirenlerden biri olan Makedonya Devrimci Örgütü (İç Örgüt) 23 Ekim 1893'te Selanik'te daha önce Stambolov suikastında yer alan Damyan Gruev'in öncülünde kuruldu. Örgütün diğer üyeleri arasında Doktor Hristo Tatarçev, Anton Dimitrov, İvan Hacınikolov, Hristo Bostanciev ve Petır Pop Arsov vardı. Örgütün amacı Bulgarların etkin olduğu özerk bir Makedonya kurmaktı.⁴⁷⁷ Örgüt üyelerinden Tatarçev neden bağımsız bir Makedonya planlamadıklarını şöyle anlatmaktaydı;

Bu örgütün hedefi üzerine uzun süre tartışıldı. Sonra biz Bulgar unsurların önde olduğu özerk bir Makedonya için karar verdik. Biz "Makedonya'nın doğrudan Bulgaristan'la birleşmesi" görüşünde ısrarcı olmadık. Çünkü bunun büyük güçlerin direnci ve komşu devletlerin ve Türkiye'nin hırslı tasarıları yüzünden büyük zorlukla karşılaşacağını gördük .

Örgütün tüzüğü 1870'lerde Bükreş'te kurulan "Bulgar Merkezi Devrimci Komitesi" tüzüğü temel alınarak hazırlanmıştı.⁴⁷⁸

Rusya'nın adayı Prens Mingrelskiy yerine Avusturya sarayına bağlı Katolik Ferdinand'ın Bulgar prensliğine seçilmesi Rusya tarafından bir başkaldırı olarak algılandı ve Çar III. Alexander yeni Bulgar prensini tanımayı reddetti. 1893'te Ferdinand'ın Bourbon-Parma Katolik dükünün kızıyla evlenip Katolik bağlarını güçlendirmesi durumu daha içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Makedonya sorunu Ferdinand'ın imdadına yetişti ve Rusya ile ilişkilerinin düzelmesinde önemli bir rol oynadı. Mayıs 1894'te Osmanlı hükümeti ile ılımlı ilişkiler içinde olmayı savunan Stambolov hükümetinin düşmesi Bulgaristan'ın Makedonya'da daha aktif bir politika oynamasının başlangıcı oldu. K. Stoliov hükümetinin göreve başlamasından kısa bir süre sonra, Kasım ve Aralık ayında Sofya'da Makedonya'da reform yapılması için Sofya'da kitlesel gösteriler yapıldı. Aynı yılın sonlarında Bulgaristan'daki yaklaşık 20 Makedon Derneği birleştirilerek Kardeşlik ve Dostluk Birliği oluşturuldu. Mart 1895'te Sofya'da yapılan birliğin kongresinde Makedonya'da özerkliğin elde edilmesi için izlenecek yöntemler belirlendi ve hareketi organize etmek için Yüksek Makedonya Komitesi (Virchoven Makedonski Komitet) kuruldu. Komite Makedonya

⁴⁷⁶ Y..PRK. AZJ. 4/21, H. 30.12.1297 (M. 3 Aralık 1880)

⁴⁷⁷ Dimitris Livanios, **The Macedonian Question: Britain and the Southern Balkans**, Oxford University Press, New York, 2008, s.18.

⁴⁷⁸ Adanır, Makedonya, ss. 119.

dışında, Sofya’da kurulduğu için “Dış Örgüt” olarak da adlandırılmaktadır. Kongrede Makedonya’da özerkliğin sağlanması için diğer Balkan ülkelerinde Makedonya sorunu hakkında propaganda yapılması, Bulgaristan ve Avrupa kamuoyunun Makedonya sorununa yönlendirilmesi, basın kampanyaları düzenlenmesi, Bulgar meclis seçimlerinde Makedonya davasını destekleyen adayların desteklenmesi ve Avrupa devletlerine heyetler gönderilmesi kararlaştırıldı.⁴⁷⁹

1895 yılı yazında Bulgar hükümeti Berlin Antlaşmasının 23.maddesine göre yapılması gereken reformların biran önce yapılması için Osmanlı hükümetine bir nota gönderdi. Bulgaristan Dışişleri Bakanı Grigor Naçoviç reformların yapılmadığı takdirde Makedonya’dan Bulgaristan’a kitlesel iltica olabileceği tehdidini de ekledi. Nitekim kısa bir süre sonra Bulgaristan Makedonya’da Melnik İsyanı’nı örgütledi. Ancak Osmanlı Devleti’nin isyana hazırlıklı olması ve isyancıların yerel halktan destek bulamaması nedeniyle isyan kolaylıkla bastırıldı. Buna rağmen Melnik İsyanı’nın asıl başarısı Rusya-Bulgaristan yakınlaşmasını sağlaması ve Avrupa kamuoyuna Makedonya meselesini taşıması oldu. Ayrıca 1896 yılının başlarında II. Abdülhamit Ferdinand’ı Bulgaristan prensliğine ve Doğu Rumeli valiliğine atadı ve Makedonya’da yapılacak reform programını onayladı.⁴⁸⁰ Reformların uygulanmama ihtimaline karşılık Osmanlı yetkililerinin aldığı istihbarata göre 1896 yılında Makedonya Bulgar komiteleri Vidin, Lom ve Planka taraflarından mahalli hükümetin yardımıyla Makedonya komitesi için iane toplayıp komiteye üç bin kişiden fazla eşkıya kaydetmişlerdir. Bunlara kumanda etmek için de Bulgar ordusundan elli kadar zabitan görevlendirilmiştir.⁴⁸¹

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Sofya Makedonya Komitesi’nde heyecan yaratmıştı. 1899’da komite üyeleri Büyük Güçlere’e seslenerek Makedonya’nın Selanik merkezli özerk bir devlet olması için çağrıda bulundu. Kurulacak bu özerk devlet çoğunlukta olan millete ait bir genel vali tarafından yönetilecekti. Ancak bir yanıt alamadılar. Makedonya Komitesi Avrupalı Güçlerin dikkatini diplomatik yollarla çekemeyince, 1900-1903 yılları arasında küçük çaplı ayaklanmalarla bölgede hareketlilik yarattılar. 1901 yılında Amerikalı rahibe Miss Stone’u kaçıracak⁴⁸² fidye

⁴⁷⁹ Adanır, Makedonya, ss. 121-124.

⁴⁸⁰ Adanır, Makedonya, ss. 124-125.

⁴⁸¹ Y..PRK.EŞA 23/68, H.6.8.1313 (M. 22 Ocak 1896)

⁴⁸² Mahir Aydın, “Makedonya Meselesi ve Amerikalı Miss Stone’un Kaçırılması”, **Osmanlı Araştırmaları**, XIII, 1998, s.242.

karşılığı salıvermeleri de yine uluslararası ortamda Makedonya’da bir sorun olduğuna dikkat çekmek ve Makedonya hareketi için maddi imkân sağlamak amaçlanmıştı. 1903 yılında Manastır’da çıkan genel ayaklanma da bu çabaların sonucudur.⁴⁸³ Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’nın hazırladığı rapora göre 1902 yılında Makedonya’da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp ve yaklaşık 5 Ulah komitası vardı.⁴⁸⁴

1876 Nisan Ayaklanması sırasında ve sonrasında Avrupa kamuoyunun gücünü keşfeden Bulgar milliyetçiler Makedonya sorununu çözmek için de aynı yöntemle başvurmuşlardır. Avrupalı devletlere yaptıkları çağrılarda Osmanlı Devleti’nin Makedonya’da vadettiği reformları yapmamasını şikâyet etmiş, bölge nüfusunun çoğunluğunun Bulgarlardan oluştuğuna ikna etmeye çalışmışlardır. Bu propagandada Bulgar ve Avrupa basını da etkili şekilde kullanılmıştır.⁴⁸⁵

Makedonya sorunu hakkında en çok ses getiren eylemlerden biri olan İinden Ayaklanması 2 Ağustos 1903’te St. Elijah gününde Makedonya’nın Manastır vilayetinde başladı ve kısa zaman içinde Edirne ve Selanik’e sıçradı. Ayaklanmaya 30.000 kadar silahlı komitacı ve köylü katıldı. Ayaklanma Osmanlı güçleri tarafından kısa sürede bastırıldı ancak ayaklanma sırasında yaklaşık 2000 kişi öldü ve 16.000 kişi evsiz kaldı.⁴⁸⁶ Başka bir kaynakta ise üç ay süren çarpışmalarda yaklaşık 9.000 kadın, erkek ve çocuğun öldüğü, 200 köyün yakıldığı, yaklaşık 2.500 hanenin yok edildiği ve 70.000 kişinin evsiz kaldığı ifade edilmektedir.⁴⁸⁷ Osmanlı Devleti’nin ayaklanmayı bastırmakta kullandığı yöntemler başta İngiltere olmak üzere Avrupa kamuoyunun dikkatini çekti. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan ve Rusya Viyana Tasarısını değiştirmeye karar verdiler.

Yeni adı Mürzsteg Tasarısı olan reform programı 2 Ekim 1903’te tamamlandı. Buna göre; Müslüman valinin yanına iki Avrupalı temsilci verilecekti. Bunun dışında Rus ve Avusturyalı sivil ajanlar Hristiyan halkın ihtiyaçlarının karşılanması için vali Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte çalışacaktı. Avrupalı bir general Osmanlı Devleti hizmeti altında jandarma gücünü düzenleyecekti.⁴⁸⁸ Bu reformlar arasında belki de en

⁴⁸³Marriott, *The Eastern Question*, s. 367.

⁴⁸⁴ Aydın, *Bükreş’te Komitacılık Faaliyetleri*, s. 18.

⁴⁸⁵Aydın, *Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri*, s. 212.

⁴⁸⁶ Zafer Köylü, “Makedonya’da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi”, *BELLE TEN*, Cilt 81, Sayı, 291, 2017, ss. 572-573.

⁴⁸⁷ Rossos, *Macedonia and Macedonians*, s. 110.

⁴⁸⁸Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, Kısım. I, 4.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.164.

önemlisi 3.maddeydi. Buna göre bölgede asayiş sağlandıktan sonra Makedonya vilayetlerinin etnik ve dini açıdan değerlendirilip yeniden düzenlenmesiydi. Zira bu madde bölgede hak iddia eden devletlerin kendi etki alanlarını belirlemesine kolaylık sağlayıp Makedonya'nın bu devletlerarasında parçalanmasına yol açabilirdi. Aynı metnin 6. ve 7. maddeleri ayaklanmadan etkilenen Bulgarlarla ilgiliydi. Yıkılan ev, okul ve kiliselerin onarılması ve yeniden inşası için Osmanlı Devleti'nin özel fonlar vermesi ve Bulgarların 1 yıl boyunca vergilerden muaf tutulması, başıbozuk çetelerin yakalanması gibi konuları kapsamaktaydı. 9 Kasım'da Osmanlı Devleti reformları prensipte kabul ettiğini duyurdu ancak Viyana Tasarısı'nın aksine Mürzsteg Reformları Osmanlı hükümetinde endişeye yol açtı.⁴⁸⁹ Bunun sebebi Genel Müfettişi denetleyecek iki yabancı uzmanın ve jandarmadan sorumlu Avrupalı generalin Osmanlı iç işlerine müdahale etme ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini zedeleme ihtimaliydi. Bulgarlar ise Edirne'nin reform programı dışında tutulmasından ve Hristiyan bir vali atanmamasından memnun olmamakla birlikte Viyana Tasarısı'na nazaran Mürzsteg reformlarını daha olumlu karşıladılar.⁴⁹⁰

Mürzsteg Reformları hem Osmanlı hükümetinin reformları uygulamadaki isteksizliği hem de halkın ve isyancıların reformların faydasına olan güvensizliği nedeniyle başarılı olamadı. Hatta bölgedeki etnik ve silahlı çatışmaları artırdığı bile söylenebilir. Halk ve isyancılar Avrupa devletlerinin bölgeye olan ilgisinden emin olmuş, buna dayanarak komitacı faaliyetler artmıştır.⁴⁹¹ 1906-1907 yıllarında Osmanlı güçleri ile Makedonya'daki Bulgar çeteleri ile 56, Rum çeteleri ile 34, Sırp çeteleri ile 14 çatışmaya girmiştir. 1907-1908 döneminde ise Osmanlı güçleri Bulgar çeteleri ile 69, Rum çeteleri ile 31 ve Sırp çeteleri ile 12 silahlı çatışma meydana gelmiştir.⁴⁹² 1908 yılında, sadece aynı yıl içinde 1080 kişi ayaklanmalar sırasında yaşamını yitirmiştir. Manastır vilayetinde eylem yapan 39 çeteden 23'ü Bulgar, 10'u Yunan ve 6'sı Sırp çetesi idi. Bu sayıya dâhil olmayan Türk-Arnavut ve Ulah çeteleri de vardı.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 24, 2010, ss. 82-83.

⁴⁹⁰ Gül Tokay, **Makedonya Sorunu**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, ss. 46-49

⁴⁹¹ Dikici, Mürzsteg Reform Programı, s. 99.

⁴⁹² Hasan Taner Kerimoğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu", **Türk Dünyası İncelemeler Dergisi**, XIV/2, 2014, s.154.

⁴⁹³ Tokay, Makedonya Sorunu, s. 72.

Makedonya'daki Bulgar kültürel ve siyasi faaliyetlerine bakıldığında Bulgar milliyetçiliğinin özellikle 1885'te Doğu Rumeli vilayeti ile birleşmesinden sonra yeni bir aşamaya geçtiği açıkça görülmektedir. Bu yeni aşama çeşitli nüfus politikaları ve askeri girişimlerle Bulgar milliyetçiliğinin yayılmacı bir karakter kazandığını göstermektedir. Komitacılık geleneğiyle ve propaganda faaliyetleriyle Avrupa kamuoyunu arkasına alan Bulgar hükümetleri Bulgaristan'ın siyasi sınırlarını genişletmeye çalışmışlardır. Bulgaristan'ın ve diğer Balkan devletlerinin bu yayılmacı siyasetleri Balkan Savaşları ile somutlaşmıştır.

4.8. BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI İLANI

Bulgaristan hükümeti Osmanlı Devleti ile kalan son sembolik bağından kurtulmak ve bağımsızlığını ilan etmek için 1903 yılından itibaren silahlanmaya ve fırsat kollamaya başlamıştı. 1903-1908 yılları arasında Bulgar hükümeti bütçeden askeri harcamalara 99,3 milyon ayırmıştı. Bu denli silahlanma Bulgar hükümetini ciddi borca sokmuştu. Bulgar hükümeti silah ihtiyacını özellikle Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan sağlamaktaydı. Bulgar hükümetinin hazırlıkları sadece silahlanma ile kalmamış, olası bir savaşa karşı altyapı çalışmaları da hız kazanmıştır. 1908 yılına gelindiğinde Bulgaristan'da askeri sevkiyat için kullanılabilecek önemli bir demiryolu ağı oluşturulmuştu.⁴⁹⁴ 1908 Temmuz'unda meydana gelen Jön Türk İhtilali ve Meşrutiyet'in ilanı Bulgaristan'a sabırsızlıkla beklediği bağımsızlık ilanı için fırsat yarattı.

12 Eylül'de Kamil Paşa'nın padişah II. Abdühamit'in doğum günü şerefine yabancı elçilere verdiği davete Bulgar kapıküthedası İvan Geşov'un davet edilmemesi Bulgaristan'ın bağımsızlığına giden yolda sembolik ancak önemli bir olay olmuştur. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı davetten bir gün önce Geşov'un davet edilmemesi durumunda geri çağırılacağı uyarısında bulunmuştu. Kamil Paşa Geşov'un Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyaletin elçisi olduğu, ancak davetin yabancı (bağımsız) ülkelerin elçileri için düzenlendiği, dolayısıyla Geşov'un davete katılmasının diğer elçilerin tepkisini çekeceği şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bunun üzerine Geşov

⁴⁹⁴ Şahin Doğan "Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, c. 9, sayı. 2, 2020, ss. 309-310.

Bulgaristan'a geri dönmüştür. Bulgaristan hükümeti Gešov olayını öne sürerek bağımsızlık ilanı sinyalleri vermeye başlamıştır.⁴⁹⁵ Bu basit olayın diplomatik bir kriz haline gelmesiyle Osmanlı hükümeti geri adım atmış ve Bulgaristan hükümetinin gönlünü almak için 26 Eylül'de gönderdiği telgrafta bir daha böyle bir olayın yaşanmayacağını sözünü vermiştir.⁴⁹⁶ Osmanlı hükümetinin bu çabalarına rağmen olay bir davet meselesinden çıkmış, diplomatik bir kriz haline gelmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra 5 Ekim'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Gešov olayının bir uyarı sinyali olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine verdiği ilk tepki Prens Ferdinand'a gönderdiği protesto telgrafı oldu. Bunun dışında Osmanlı hükümeti Bulgaristan'ın bu kararına karşılık Yunanistan, Sırbistan ve Romanya hükümetleriyle ittifak kurmak istemiş, Rusya, İngiltere ve İtalya'nın desteğini almak için harekete geçmiştir. Osmanlı hükümeti bağımsızlık ilanını Büyük Güçlerin tartışmasına açmış, Berlin Antlaşması'nda imzası olan devletleri bir toplantı yapmaya davet etmiştir. Yunanistan kararı Büyük Güçler'e bırakmış, Sırbistan Bulgaristan'ın askeri bir hareketi karşısında Osmanlı Devleti'ni destekleyeceğini bildirmiş, Rusya ise sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi nasihatini vermiştir. Hatta Rusya, Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanınması karşılığında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı tazminatı olan 125 milyon franktan vazgeçebileceğini bildirmiştir. İngiltere ise bağımsızlık ilanına tepkili olmakla birlikte uzaktan izlemeyi tercih etmiştir.⁴⁹⁷

Büyük Güçler'in Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanına kayıtsız kalması, bölgede başka bir kriz çıkmaması için Osmanlı Devleti'ni sorunu diplomatik yollarla çözmeye yönlendirmesi herhangi bir askeri harekât başlatamayacak durumda olan Osmanlı Devleti'ni çaresiz bıraktı. Avrupalı devletlerin Bulgaristan'ın bağımsızlığına kayıtsız kalmasında aynı gün, yani 5 Ekim'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal ettiğini duyurması da önemli bir etken olmuştu. 1908 yılının son aylarından itibaren Osmanlı hükümeti ve Bulgaristan bağımsızlığın kabulü karşılığında Bulgaristan'ın ödeyeceği tazminat konusunda görüşmeye başladılar. İki

⁴⁹⁵Mithat Aydın, "Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Gešov Meselesi", **BELLETEREN**, Cilt: 77, Sayı: 280, 2023, ss. 1077-1080

⁴⁹⁶Aydın, Gešov Meselesi, s. 1096.

⁴⁹⁷Abidin Temizer, "The Independence Process of Bulgaria and the First Ambassador of the Ottoman Empire to Sofia, Mustafa Asım Bey" **Belleteren**, vol. 85, no. 304, 2021 s. 1084.

devlet arasında 19 Nisan 1909’da imzalanan anlaşma ile Osmanlı Devleti resmen Bulgaristan’ın bağımsızlığını tanıdı. Bulgaristan’ın ödemesi gereken tazminat da daha önce belirtildiği gibi Osmanlı Devleti’nin 1877-78 Savaşı sonunda ödeyeceği 125 milyon franka karşılık tutuldu.⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ Tuğlacı, Türk-Bulgar İlişkileri, s. 101.

SONUÇ

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında gelişen Bulgar milli hareketi Miroslav Hroch'un milli hareketlerde üç aşamalı "küçük milletler" tipolojisi kuramsal çerçeve olarak kullanılarak incelenmiştir. Fransız İhtilali'nin hızla yaydığı milliyetçilik düşünceleri Avusturya ve Osmanlı Devleti gibi farklı etnik grupların bir arada yaşadığı imparatorluklarda da önemli değişimlere yol açmıştır. Ancak bu imparatorluklarda Avrupalı devletlerin aksine hâkim bir devletin sınırları içinde yaşayan halklar milli hareketlerinde farklı bir yol izlemişlerdir. Bu halklar genellikle önce ayrı bir etnik grup olmanın farkına vararak kültürel bir sıçrama yaşamış, daha sonrasında ise hâkim devlete karşı ayaklanmalar ve silahlı mücadeleler aracılığıyla milli kimliklerini geliştirmişlerdir. Bu çalışmanın birinci bölümünde milliyetçilik teorileri ve Bulgar milliyetçiliğine zemin hazırlayan iç dinamikler tartışılmıştır. Miroslav Hroch'un da vurguladığı gibi kriz ve dönüşüm dönemleri milliyetçi hareketlerin gün yüzüne çıkması için birer fırsattır. Osmanlı Devleti'nde 1840'lardan itibaren başlayan Tanzimat dönemi mevcut sistemin aksaklıklarının Balkan halkları nezdinde somutlaşmasına ve Tanzimat reformlarının vaat edildiği şekilde uygulanmaması bu halkların Osmanlı yönetimine karşı duyduğu güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Bulgarlar arasında Osmanlı yönetimine ve Tanzimat reformlarının uygulanmamasına karşı gelişen ilk tepkiler Niş ve Vidin isyanları olmuş, Osmanlı yönetimi bu sorunları yeni reformlarla çözmeye çalışmış ancak uygulamada başarılı olamamıştır. Dolayısıyla bu ayaklanmalar milliyetçi ayaklanmalar olmamakla birlikte milliyetçiliğin Bulgarlar arasında kabul görmesini kolaylaştıran faktörler olmuşlardır.

Çalışmanın ikinci bölümü olan "Bulgar Kültürürel Uyanışı" bölümünde daha henüz siyasi anlamda bir Bulgar milli bilinci oluşmadan önce meydana gelen entelektüel ve kültürel gelişmeler incelenmiştir. Miroslav Hroch'un küçük milletler tipolojisinin milliyetçilik çalışmalarına yaptığı en önemli katkılardan biri olan bu A aşaması Bulgar milliyetçiliği örneğinde incelendiğinde Bulgar milletin diline, tarihine ve etnik varlığına dair yapılan çalışmaların çoğunun Bulgar toprakları dışında yaşayan Bulgarlar tarafından yürütüldüğü ve desteklendiği görülmektedir. Dolayısıyla Bulgar milli hareketinin kültürel aşaması 19.yüzyılda Balkanlar'da ticaretin artması ve dolayısıyla Avusturya, Sırbistan, Rusya ve Romanya gibi yerlerde Bulgar ticaret

kolonilerinin kurulması ile yakından ilişkilidir. İmparatorluk içinde ise, İstanbul'un Bulgar milli kimliğinin gelişmesinin hazırlayan kültürel aşamada oldukça önemli yeri olmuştur. İstanbul'da ticaret yapan ya da Osmanlı bürokrasisinde görev alan Bulgarlar hem diğer Balkan milliyetçiliklerini imparatorluğun başkentinden gözlemleme fırsatı elde etmiş, hem de başkentin canlı yayın ortamından faydalanarak Bulgar milletinin varlığına vurgu yapan yayınlar üretilmişlerdir. Çalışmanın ikinci bölümünde görüldüğü gibi, ilk Bulgar aydınları yükseköğrenimlerini yine Bulgarların çoğunlukta olduğu yerlerde değil, Bükreş, Odesa, İstanbul gibi ticaret ve kültür merkezlerinde tamamlamışlardır. Yine 19.yüzyılın son çeyreğine kadar Bulgar kültürüne dair yazılan eserler, Bulgarca yazılan kitaplar ve süreli yayınlar Bulgaristan dışında hazırlanmış ve yayınlanmışlardır.

Bu aşamaya damgasını vuran diğer bir gelişme de Bulgarların ruhani bağımsızlık mücadelesidir. Bulgar milliyetçiliğinin A aşaması genellikle 18.yüzyılın sonunda, Peder Paisi'nin meşhur eseri "Slav-Bulgar Halklarının, Çarlarının ve Azizlerinin Tarihi" ile başlatılır ve bu çalışmada görüldüğü gibi Bulgar milli hareketinin B ve C aşamalarında yoğunluğu artarak devam eder. Ancak Paisi'nin eseri Hroch'un bahsettiği gibi salt entelektüel ilgi ile değil, Fenerli Rum Kilisesi'nin Helenleştirme faaliyetlerine karşı hissettiği aşağılanma duygusuyla yazılmıştır. A aşamasında yazılan bundan sonraki eserlerde de yine Sırp, Yunan ve Romen milliyetçi aydınlarının ve Rus Panslavistlerinin etkisi ve katkısı görülür. Bulgar milliyetçiliğinin A aşaması diğer milliyetçi gruplarla sürekli bir iletişim ve etkileşim içinde olmuştur.

A aşamasının en önemli gelişmelerinden biri eğitim alanında olan sıçramadır. Yine Rum eğitim kurumlarına hissedilen güvenin azalmasıyla Bulgarca eğitim veren okulların kurulması Bulgar tüccar ve aydınlarının çabaları ile olmuştur. 1830'lardan itibaren hem kızlar hem erkek öğrenciler için seküler eğitim veren okulların sayısı hızlıca artmış, bu da daha sonra B aşamasında yer alacak olan Bulgar milliyetçi entelektüellerinin kültürel ve ideolojik gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Sonuç Miroslav Hroch'un iddia ettiğinin aksine Bulgar milli hareketinde yoğun bir A aşaması olduğu açıktır.

Hroch'un küçük milletler tipolojisinde milli hareketin kitleleşmesi ve başarılı olması için yurtseverlerin ortaya çıktığı ve ulusal ajitasyon yaptığı B aşamasının özel bir yeri vardır. Bulgar milli hareketinde bu aşamayı Kırım

Savaşı'ndan sonra Romanya ve Sırbistan'da kurulan ilk Bulgar komitaları ile başlatmak mümkündür. Bu grubun üyeleri sayı bakımından oldukça az olmasına rağmen, diğer topluluklarla kurdukları iletişim ve işbirlikleri sayesinde Bulgar milli hareketinin başlaması ve ivme kazanmasında oldukça etkili olmuşlardır. Georgi Rakovski, Lyuben Karavelov, Vasil Levski gibi Bulgar milletin kurucu babaları olarak adlandırılan isimler her ne kadar yaşadıkları dönemde Bulgar halkı tarafından tam olarak anlaşılmamış ve faaliyetleri kitlesel anlamda desteklenmemiş olsa da, Bulgar milli kimliğinin hem ideolojik hem de siyasi oluşumunda daha sonraki gelişmelerle birlikte oldukça önemli katkılar sunmuştur. Hroch milli hareketin başarıya ulaşması için B aşamasındaki bu yurtsever grubun önemi üzerinde oldukça yoğun şekilde durmuştur. Ancak Bulgar milliyetçiliğine bakıldığında B aşamasının başarıya ulaşmasında bu yurtsever grubun siyasi ve militarist faaliyetlerinin yanında başka ve çok önemli bir faktör daha etkili olmuştur. Bu faktör Rusya'nın Balkanlar'da yayılmasını durdurmak ve kendi çıkar bölgelerini korumak için harekete geçen Büyük Güçler'in diplomatik faaliyetleridir. Çalışmanın üçüncü bölümünde bahsedildiği gibi bugün Bulgar milliyetçiliğinin yapı taşlarından biri olan Nisan Ayaklanması'na bile halkın desteği çok sınırlı kalmıştır. Ancak buna rağmen ayaklanmanın Osmanlı güçleri tarafından şiddet kullanılarak bastırılması ve bu durumun başta İngiliz Liberalleri ve Rusya olmak üzere Avrupalı devletler tarafından abartılıp çarpıtılarak propaganda malzemesi olarak kullanmaları sorunu uluslararası boyuta taşımış, belki de Bulgarların bile tahmin edemeyeceği kadar hızlı bir süreçte önce özerklik elde etmelerine olanak sağlamıştır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu en önemli iddia, Bulgar milli hareketinin B aşamasından C aşamasına geçişi mümkün kılan Hroch'un tayin edici olarak adlandırdığı B aşamasının, yani yurtseverlerin ajitasyon faaliyetlerin başarılı olması değil, Şark Sorunu çerçevesinde şekillenen uluslararası diplomasi ve Avrupa kamuoyu baskılarının muazzam katkılarıdır.

Bulgar milli hareketinin B aşamasından C aşamasına geçişinde başlıca dört olay özellikle ilgi çekicidir; 1876 Nisan Ayaklanması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşın ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları. Balkan krizini kendi lehine çözmek isteyen Rusya'nın Bulgaristan'daki durumu bahane ederek Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa siyaseti açısından oldukça önemli bir olay haline gelmiştir. O zamana kadar Osmanlı yanlısı

bir tutum izleyen, hiç değilse tarafsız kalan İngiltere bile Rusya'nın bölgedeki Slavları denetimi altına almasını önlemek için isteksiz de olsa Osmanlı Devleti'ni tenkit eden bir tutum sergilemeye başlamıştır. Bulgarlar artık Rusları kurtarıcıları olarak görmeye başlamış ve bu savaşta gönüllü birlikler aracılığıyla Rusya'nın yanında yer almışlardır. Yani 1876 Nisan Ayaklanması milliyetçi yurtseverlerin tam olarak harekete geçiremediği Bulgarları Rusya özgürlük vaadiyle harekete geçirebilmiştir. Savaşın sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması Bulgarlara hayallerini kurdukları Büyük Bulgar Krallığı fırsatını vermiş ancak daha sonra diğer devletlerin karşı çıkmasıyla bu hayalin sınırları Berlin Antlaşması ile küçültülmüştür. Bu durumun Bulgarlarda uyandırdığı hayal kırıklığı çok uzun yıllar Bulgaristan milliyetçi siyasetine ve milli hareketine yön verecektir. Berlin Antlaşması ile *de facto* bağımsızlığını kazanan Bulgaristan'ın bu vakitten sonra en büyük hedefi Ayastefanos Antlaşması'nın vadettiği sınırlara ulaşmak olmuştur.

Bulgaristan Prensliği kurulduktan sonra Prenslik ve Doğu Rumeli Vilayeti ve Makedonya'daki Bulgarlar bu toprakları birleştirmek için burada hak iddia eden Sırp, Yunan ve Romenler ile siyasi, kültürel ve askeri mücadeleye girişmişlerdir. Prenslikte kurulan komitalar Doğu Rumeli'ye gönderilmiş, Doğu Rumeli Vilayetinde kurulan komitalar da Prenslik tarafından lojistik, askeri ve finansal olarak desteklenmiştir. Nitekim 1885'te Doğu Rumeli Bulgaristan Prensliği ile birleşmiş, 1908 yılında ise Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden bağımsız olduğunu ilan etmiştir. İçinde bulunduğu diplomatik krizden dolayı kendi başına hareket edemeyen Osmanlı Devleti, her iki duruma önce hafif tepki gösterip sonra kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Bulgar milli hareketinin yeni bir aşamaya geçtiği söylenebilir. Zira Bulgaristan'ın önündeki iki büyük engel kalkmış ve Bulgar milliyetçileri artık tüm enerjisini Makedonya'nın Bulgaristan'ın sınırları içerisine dâhil edilmesine verebilecek duruma gelmiştir. Bu aşama Bulgar milliyetçiliğinin yayılmacı bir karakter kazandığı bir dönem olarak Hroch'un üç aşamalı tipolojisine eklenebilir ve D aşaması olarak adlandırılabilir. Bu yayılmacı yeni aşama sadece Bulgar milliyetçiliği ile sınırlı kalmamış, Sırp ve Yunanlılar da sınırlarını Makedonya'da genişletmek için amansız bir mücadeleye girişmesine sebep olmuştur. Makedonya'daki hak iddiaları günümüzde halen devam etmektedir. Bulgarlar Makedonca diye bir dil olmadığını, Makedoncanın Bulgarcanın

bir lehçesi olduğunu iddia ederken Yunanlılar ise Makedonya'nın Antik Yunan mirası olduğunu iddia ederek kısa bir süre önce ülkenin adının Kuzey Makedonya olarak değiştirilmesini sağlamışlardı. Sonuç olarak Miroslav Hroch'un küçük milletler tipolojisine bağımsız milli devletler kurulduktan sonra milli hareketin yayılmacı dönemi için ayrı bir D aşaması eklemek analizi kuvvetlendirebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektubî Kalemi (A.} MKT. MHM)

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.} MTZ.(04))

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR.MKT.)

Hariciye Tahrirat (HR. TH.)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT)

Rumeli Müfettişliği Konsolosluk, Sefâret ve Müfettişlikler Evrakı (TFR.I..SFR)

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A.}MKT.NZD.)

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM..

Şûra-yı Devlet Evrakı (Ş.D.)

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y..A...HUS)

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y..PRK.AZJ.)

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y..PRK.EŞA)

Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y..PRK.MK.)

2. Süreli Yayınlar

The Times

3. İkincil Kaynaklar

Abbott, G. F.. **The Tale of a Tour in Macedonia**, Edward Arnold, London, 1903.

Acaroğlu, Türker. “Bükreş’teki Gizli Bulgar İhtilal Merkez Komitesi’nin Sultan Abdülaziz’e Gönderdiği İlginç İki “Muhtıra” (1867-68)”, **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 22-26 Eylül 1986, ss-1279-1294.

Adanır, Fikret. “XIX.Yüzyıl Balkan Milliyetçiliğinin Sosyo-Ekonomik ve Politik Ortamı”, **Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler**, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin, 30 Nisan-2 Mayıs 1997.

Adanır, Fikret. **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Ágoston, Gábor. **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, Ed. Bruce Alan Masters, NY: Facts On File, New York, 2000.

Aloysius Macgahan, Januarius. **The Turkish Atrocities In Bulgaria, Letters of the Special Commissioner of the Daily News**, With an Introduction & Mr. Schuyler's Preliminary Report, Bradbury, Agnew & Co., London 1876.

Anastasoff, Christ. "Bulgaria's National Struggles", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Sayı: 232, Mayıs 1944, ss. 101-106.

Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler**, Metis Yayınları, 1995.

Armaoğlu, Fahir. **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914**, Tımas Yayınları, İstanbul, 2014.

Aydın, Mahir. "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt: IX, 1989, ss. 234.

Aydın, Mahir. "Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 15, 2015, ss. 5-52.

Aydın, Mahir. "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Miss Stone'un Kaçırılması", **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt 18, Sayı 18, 1998, ss. 239-258.

Aydın, Mahir. **Şarki Rumeli Vilayeti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Aydın, Mithat. "Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Geşov Meselesi", **BELLE TEN**, Cilt: 77, Sayı: 280, 2023, ss. 1071-1102.

Aydın, Mithat. “Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar: Berlin Kongresi’nde Büyük Devletler ve Bulgaristan” **Türk Tarihinde Balkanlar (Cilt: II)**, Ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, ss. 771-812.

Aydın, Mithat. **Balkanlar’da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan’daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı:15, 2015, ss. 209-237.

Barkey, Karen. **Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective**, Cambridge University Press, New York, 2008.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Kısım.I, 4.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Bozkurt, Gülnihal. **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Brailsford, Henry Noel. **Macedonia; its races and their future**, Methuen& CO., London, 1906.

Brass, Paul R.. **Etnicity and Nationalism (Theory and Comparison)**, Sage Publications, 1991.

Breuilly, John. **Nationalism and the State**, Manchester University Press, Manchester 1993.

Calhoun, Craig. **Milliyetçilik**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2012.

Cahtterjee, Partha. **Ulus ve Parçaları**, İletişim Yayınları, 2002.

Celaleddin Paşa, Mahmut. **Mir'at-ı Hakikat**, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983.

Crampton, Richard J.. **A Concise History of Bulgaria**, Cambridge University Press, 2005.

Crampton, Richard J.. **Bulgaria**, Oxford University Press, New York, 2007.

Çelik, Bilgin. **Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

Çiçek, Cemil. "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", içinde **Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, ss. 31-49.

Çiçek, Nazan. "Bulgarian Horrors Revisited: The Many-Layered Manifestations of the Orientalist Discourse in Victorian Political Construction of the External, Intimate and Internal Other", **Bellefen**, LXXXI (291), 2017, ss. 525-568.

D. Smith, Anthony. **The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism**, Polity Press, Cambridge, 2000.

Daskalov, Roumen. "Bulgarian-Greek Dis/Entanglements", *Entangled Histories of Balkans (Vol I): National Ideologies and Language Policies*, Ed. Roumen Daskalov ve Tchavdar Marinov, **Brill**, Leiden-Boston, 2013, ss. 149-239.

Daskolava, Krassmira ve Georgeta Nazarska. **Women's Movement and Feminism in Modern Bulgaria (1850's-1940's)**, Bulgarian Association of University Women, Sofya, 2006.

Daskolova, Krassmira. "Nation-Building, Patriotism, and Women's Citizenship: Bulgaria in Southeastern Europe", **Girl's Secondary Education in the Western**

World: From the 18th Century to the 20th Century, Ed. James C. Albisetti, Joyce Goodman and Rebecca Rogers, Palgrave Macmillan, 2010, ss. 149-164.

Detrez, Raymond. “Pre-National Identities in the Balkans”, **Entangled Histories of Balkans (Vol I): National Ideologies and Language Policies**, Ed. Roumen Daskalov ve Tchavdar, Marinov, **Brill**, Leiden-Boston, 2013, ss. 13-65.

Detrez, Raymond. “The Orthodox Christian Community in Ottoman Ohrid in the Pre-National Period (Late 18th and Early 19th Century)”, **Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire**, Vol I, Dimitris Stamatopoulos (ed.), Isis Press, İstanbul, 2015, ss. 29-46.

Dikici, Ali. “Osmanlı Makedonya’ında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 24, 2010, ss. 75-108.

Doğan, Şahin. “Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan’ın Bağımsızlık İlanı”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 9, sayı: 2, 2020, ss. 305-329.

Eryılmaz, Bilal. **Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Faruqi, Suraiya. “Kriz ve Değişim”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II. cilt (1600-1914)**, İstanbul 2004, ss. 545-709.

Gellner, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluk**, Hil Yayınları, İstanbul, 1992.

Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

Georgieva, Gergena. “The Kircali Times as Metonymy: History as Emotion”, **Ottoman Legacies in the Contemporary Mediterranean: The Balkans and The Middle East Compared**, Ed. Eyal Ginio ve Karl Kaser, The European Forum at the Hebrew University, Jerusalem, 2013, ss. 311-334.

Günay, Nejla. “Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilikteki Rolü”, **BELLETEREN**, Cilt: 81, Sayı: 292, 2017, ss. 917-946.

Hacısalıhoğlu, Mehmet. **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu**, 1890-1918, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020.

Hasanoğlu, Ergun. “1284 BULGAR İHTİLÂLİ” , **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2014, ss.137-162.

Hobsbawm, Eric John Ernest. **Milletler ve Milliyetçilik; Program, Mit Gerçeklik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

Hroch, Miroslav. “From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe”, **Mapping the Nation**, Ed. Gopal Balakrishnan, Verso Press, New York, 1999, ss. 78-97.

Hroch, Miroslav. **Avrupa’da Milli Uyanış**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

İlker Baş, Ahmet. **Demographic Engineering: Bulgarian Migrations from the Ottoman Empire to Russia in the Nineteenth Century**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara, 2015.

İnalcık, Halil. “Balkanlar’da Osmanlı Fetihleri’nin Sosyal Koşulları”, **Adam Akademi**, Sayı 1, 2011, ss. 1-10.

İnalcık, Halil. **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954.

İnalcık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

İnalcık, Halil. **Osmanlı ve Modern Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

İnalcık, Halil. **Studies in Ottoman Social and Economic History**, Variorum Reprints, 1985.

İnalcık, Halil. **Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50.Yılı)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992.

İslamoğlu, Huri ve Çağlar Keyder. "Agenda for Ottoman History," **The Ottoman Empire and the World Economy**, Ed. Huri-İslamoğlu İnan, Cambridge University Press, 2004, ss. 1-24.

Jelavich, Barbara ve Charles Jelavich. **The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920**, University of Washington Press, Seattle and London, 1993.

Jelavich, Barbara. **Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914**, Cambridge University Press, 1991.

Kani İrtem, Süleyman. **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü**, İstanbul, Temel Yayınları, 1999.

Karpat, Kemal. **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Karpat, Kemal. **Ottoman Population, 1830-1915: Demographic and Social Characteristics**, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985.

Kerimoğlu, Hasan Taner. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya Politikası ve Çeteler Kanunu", **Türk Dünyası İncelemeler Dergisi**, XIV/2, 2014, ss.149-188.

Kılıç, Ömer. **Şarkî Rumeli'nin Sesi: Hilâl Gazetesi (1883-1885)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Kostandov, Georgi. **İstanbul Bulgarlar ve Eski İstanbul**, Kreatif, 2011. İstanbul.

Köylü, Zafer. "Makedonya'da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi", **BELLETEN**, Cilt: 81, Sayı: 291, 2017, ss. 569-588.

Küçük, Cevdet. "Bulgar İhtilali'nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri". **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8-9, 2012, ss. 117-166.

Ergenç, Leman. "Bâbîâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", **BELLETEN**, c. 62, sayı: 233, 1998, ss. 65-74.

Livanios, Dimitris. **The Macedonian Question: Britain and the Southern Balkans**, Oxford University Press, New York, 2008.

Marquiz of Zetland (Ed.), **The Letters of Disraeli to Lady Chesterfield and Lady Bradford**, 1873-1875 (Vol:1), New York, D. Appleton and Company, 1929.

Mazower, Mark. **Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

McCarty, Justin. **Ölüm ve Sürgün**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

Merdjanova, Ina. "In Search of Identity: Nationalism and Religion in Eastern Europe", **Religion, State and Society**, Vol: 28, No:3, 2000, ss. 233-262.

Mevsim, Hüseyin. "Bulgarca Süreli Yayıncılığa Dair Bazı Notlar", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, vol: 50, no.50, 2020, ss. 223-246.

N. Şimşir, Bilal. **Rumeli'den Türk Göçleri**, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

Naxidou, Elenora. "Ethnic Relations Vs. National Interests: Luiben Karavelov And The Greeks Introduction", **Treti Mezhdunaroden Kongres po Bulgaristika, Sekciia Istoria i Arheologiya**, 23-26 Mayıs, 2013, ss. 64-80.

Naxidou, Eleonora. "The Routes to the Bulgarian National Movement: Simultaneously Homogenous and Polymorphous / Bulgaristan Ulusal Hareketine Çıkan Yollar: Eş Zamanlı Olarak Homojen ve Çok Çeşitli", **Adam Academy Journal of Social Sciences**, 2 (1), 2012, ss. 25-42.

Özcan, Abdülkadir. "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", **Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, ss. 361-379.

Özkaya, Yücel. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1994.

Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları: "Eleştirel Bir Bakış"**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Pinson, Mark. "Ottoman Bulgaria in the first Tanzimat period -the revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", **Middle Eastern Studies**, Volume: 11, Issue: 2, 1975, ss. 103-146.

Popek, Krzysztof. “The Bulgarian Migrations and the End of Ottoman Rule in Bulgaria (1878-1900)”, **Historical Journal / Historijski Zbornik**, Cilt 71, Sayı 1, 2018, ss. 45-59.

R. Lampe John ve Marvin R. Jackson, **Balkan Economic History, 1550-1950**, Indiana University Press, Bloomington, 1982.

Ransome Marriott, John Arthur. **The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy**, Oxford, Clarendon Press, 1917.

Reeves-Ellington, Barbara. **Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East**, University of Massachusetts Press, United States, 2013.

Renan, Ernest. **Nutuklar ve Konferanslar, Millet Nedir?** Ankara, Sakarya Basımevi, 1946.

Rodoplu Yıldırım, Fatma. ‘Bulgar Milli Uyanışı ve Bulgar Milliyetçiliğinin Özellikleri’, **Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2 Sayı: 1, Nisan 2020, ss. 85-104.

Rossos, Andrew. **Macedonia and Macedonians: A History**, Hoover Institution Press, Stanford, California, 2008.

Roudometof, Victor. “From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization, and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453-1821”, **Journal of Modern Greek Studies**, Sayı 16, 1998, ss. 11-48.

Roudometof, Victor. **Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans**, Westport, CT, Greenwood Press, 2001.

Sabev, Orlin. "An Awakening at the Bosphorus: Robert College of Constantinople's Bulgarian Students and Graduates (1864-1967)," **New Europe College Black Sea Link Program Yearbook**, 2010-2011, 2011-2012, Ed. Irina Vainovski-Mihai, New Europe College, Bucharest, 2014, ss. 107-144.

Sabev, Orlin. "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbulu'nda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı İstanbulu, III: III. **Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu bildirileri**, İstanbul, 25-26 Mayıs 2015, ss. 163-181.

Saint Clair, Stanislas Graham Bower. ve Charles A. Brophy. **Residence in Bulgaria or Notes on the Resources and Administration of Turkey**, John Murray, London, 1869.

Seton-Watson, Robert William. **Disraeli, Gladstone and the Eastern Question, A Study in Diplomacy and Party Politics**, (yeniden basım) Routledge, 2006.

Seyfeli, Canan. "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 2, 2011, ss. 157-190.

Smith, Anthony D.. **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Anthony D. Smith, **Nationalism and Modernism**, Routledge 2003.

Stavrianos, Leften. **Balkan Federation: A History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times**, Smith College Studies in History, vol: XXVII, Northampton, Mass., 1944.

Stoianovich, Traian. "The Conquering Balkan Orthodox Merchants", **The Journal of Economic History**, Cilt: 20, Sayı 20, 1960, ss. 234-313.

Sugar, Peter. **Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804**, University of Washington Press, Seattle and London, 1996.

Sugareff, Vangel Konstantine. "Bulgarian Nationality of the Macedonians", **The Journal of Race Development**, Cilt 9, Sayı 4, 1919, ss. 382-393.

Sugareff, Vangel Konstantine. "The Constitution of the Bulgarian Revolutionary Central Committee", **The Journal of Modern History**, Cilt 4, Sayı 4, Aralık 1932, ss. 572-580.

Şam, Emine. "Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhâkı", **History Studies**, Cilt 3, Sayı 1, 2011, ss. 235-251.

Şentürk, Hüdai. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri", **BELLE TEN**, CİLT 57, Sayı 218, 1993, ss. 89-112.

Şentürk, Hüdai. **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

T. Darling, Linda. "Public Finance: The Role of the Ottoman Center", **Cambridge History of Turkey Vol: 3**, Ed. Suraiya N. Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, ss. 118-132.

Temizer, Abidin. "The Independence Process of Bulgaria and the First Ambassador of the Ottoman Empire to Sofia, Mustafa Asım Bey" **Belleten**, Cilt 85, Sayı. 304, 2021, ss. 1073-1104.

Todorov, Nikolay. **Bulgaristan Tarihi**, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979.

Tokay, Gül. **Makedonya Sorunu**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Traikov, Vesselin. “Bulgarian Volunteers in the Serbo-Turkish War of 1876”, **Insurrections, Wars and the Eastern Crisis**, Ed. Bela K. Kiraly and Gale Stokes, Vol: 17 of War and Society in East Central Europe: Columbia University Press, New York,1985.

Tuğlacı, Pars. **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Turan, Ömer. “Amerikan Protestan Misyonerlerin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, **XII.Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 12-16 Eylül 1994, ss. 1097-1109.

Vasileva, Nadezhda. “Russia, Britain and the Establishment of the Province of Eastern Rumelia”, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, 2018, ss.459-467.

Vatansever, Erhan. **Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan’ın Bağımsızlığı (1841-1908)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne, 2019.

Verrijzer-Sampimon, J.A. **Becoming Bulgarian: the articulation of Bulgarian identity in the nineteenth century in its international context: an intellectual history**, Uitgeverij Pegasus, Amsterdam, 2006.

Vezenkov, Alexander. “In the Service of the Sultan, in the Service of the Revolution: Local Bulgarian Notables in the 1870’s”, **Conflicting Loyalties in the Balkans: The Great Powers, The Ottoman Empire and Nation-Building**, Ed. Hannes Grandits, Nathalie Clayer ve Robert Pichler, I.B Tauris, London, 2011, ss. 135-155.

Vovchenko, Denis. **Containing Balkan Nationalism: Imperial Russia and Ottoman Christians, 1856-1914**, Oxford University Press, New York, 2016.

Washburn, George. **Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College**, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1909.

Wenshuang, Lin. **The Rise of Bulgarian Nationalism and Russia's Influence Upon It**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of the College of Arts and Sciences of the University of Louisville, Kentucky, 2014.

Yetişgin, Mehmet. “Ondokuzuncu Asrın Son Çeyreğinde Rusların Balkan Politikası” **Türk Tarihinde Balkanlar (Cilt: II)**, Ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, **Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları**, 2013, ss. 745-770.

Yolcu, Cengiz. “Bulgar Fesad Komitesi Reisi” Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme”, **Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 27, 2015, ss. 15-63.